ZWOLSCHE HERDRUKKEN

No 3/4

VONDELS LUCIFER

VIERDE DRUK

ZWOLLE
W·E·J·TJEENK WILLINK

Zie ook pag. 3 van den om

In de Serie ZWOLSCHE HERDRUKKEN zijn verschenen:

CATS' SPAENS HEYDINNETIE, 3e herziene druk, uitgegeven door Dr. F. BUITENRUST HETTEMA . . . f 0.7

HOOFT'S GRANIDA, 3e verb. en verm. druk, uitgegeven door J. H. v. D. BOSCH . . . . „ 1.1

VONDELS LUCIFER, uitg. door Dr. N. A. CRAMER. 4e druk, herzien door Dr. B. H. MOLKENBOER . . „ 1.4

LANGENDIJK'S WEDERZYDS HUWELYKS BEDROG, 3e dr., uitg. door Prof. Dr. J. TE WINKEL. „ 0.80

POEZIE VAN WILLEM BILDERDIJK, 3e druk, uitgegeven door Dr. R. A. KOLLEWIJN . . . . „ 0.7

POËZIE VAN A. C. W. STARING (eerste Bundel), 7e herz. druk, uitgegeven door J. H. VAN DEN BOSCH. „ 1.2

Mr. I. DA COSTA, HAGAR EN ANDERE POËZIE, 3e druk, uitg. door J. H. VAN DEN BOSCH. „ 1.

WARENAR VAN P. C. HOOFT EN S. COSTER, uitgegeven door Dr. P. LEENDERTZ Jr. . . . . „ 1

ASSELIJN, JAN KLAAZ, uitg. door Dr. F. BUITENRUST HETTEMA, Dr. N. A. CRAMER en Dr. K. POLL. „ 1.-

POTGIETER, JAN, JANNETJE EN HUN JONGSTE KIND, 2e dr., uitgeg. door J. H. VAN DEN BOSCH „ 1.-

VONDELS PALAMEDES OF VERMOORDE ONNOZELHEIT, uitgegeven door Dr. S. S. HOOGSTRA. „ 1.-

VAN DEN VOS REYNAERDE — tekst — uitg. door Dr. F. BUITENRUST HETTEMA en Prof. Dr. J. W. MULLER „

VAN DEN VOS REYNAERDE, — Inleiding Aantekeningen, Glossarium, door Dr. F. BUITENRUST HETTEMA „ 3.-

DE GENESTET, ST. NIKOLAASAVOND, 2e druk, uitgegeven door J. H. VAN DEN BOSCH . . . . . . „ 0.7

GEWIJDE POEZIE VAN BILDERDIJK, uitgegeven door P. KAT Pzn. . . . . „ 0.

POEZIE VAN A. C. W. STARING (tweede Bundel), 2e druk, uitgegeven door J. H. VAN DEN BOSCH. . „ 1.

UIT DE IDEEËN VAN MULTATULI, uitgegeven door Dr. J. PRINSEN J.Lzn. . . . . „ 0

DE GENESTET, FANTASIO EN DE MAILBRIEF, uitgegeven door Dr. G. ENGELS . . . . „

VAN JANMAAT EN JAN-COMPAGNIE. Fragmenten uit de Nederlandsche Scheepjournalen van de 17e eeuw, bijeengebracht en ingeleid door P. L. VAN ECK JR. „

POTGIETER, ALBERT, uitgeg. door Dr. G. ENGELS. „

Zie ook pag. 3 van den om

VONDELS LUCIFER.

ZWOLSCHE HERDRUKKEN

ONDER REDACTIE VAN

Dr. F. BUITENRUST HETTEMA EN
J. H. VAN DEN BOSCH.

III/IV

VONDELS LUCIFER

ZWOLLE — W. E. J. TJEENK WILLINK — 1917

Joost van den

VONDELS LUCIFER

UITGEGEVEN DOOR

DR. N. A. CRAMER

VIERDE DRUK

OPNIEUW INGELEID DOOR

LR. B. H. MOLKENBOER O. P.

ZWOLLE — W. E. J. TJEENK WILLINK — 1917

L. S.

We hebben gemeend in deze vierde *Lucifer*-uitgave van de Zwolsche Herdrukken de oorspronkelijke inleiding van Dr. N. A. Cramer te mogen vervangen door een beschouwing, die de uitgevochten strijdvraag over 't politiek allegorisme van Vondels drama vanzelf ondervangt. Wie om letterkundig-historische redenen die oude kwestie nog zou willen bestudeeren, kan Cramers even meesterlijke uiteenzetting als doeltreffende bestrijding van Dr. Jonckbloet c. s. altijd in een exemplaar der voorgaande edities vinden. Nu leek ons eerder een inleiding gewenscht, en ook meer naar den geest van Dr. Cramer, die den *Lucifer* leerde kennen als de hoogste uiting van één van Vondels gewichtigste levensinzichten, en die tevens zoowel op de letterkundige schoonheden van het treurspel, zijn bronnen en zijn wording wees als 'n kijk gaf op de waardeering, welke het tot den modernen tijd mocht vinden.

Deze herdruk is een getrouwe reproduktie van I, d. w. z. van den oudsten druk, in Ungers *Bibliografie van Vondels werken* (1888) beschreven onder N⁰. 515. Enkele drukfouten zijn er stilzwijgend in verbeterd.

De gedichten, die achter den *Lucifer* geplaatst zijn, komen zoo in alle drukken voor; ook wij meenden geen vrijheid te hebben ze weg te laten, te minder nu er een innerlijk verband met het treurspel schijnt te bestaan, zooals op bl. LIII nader zal worden aangeduid.

De asterisken verwijzen naar de aanteekeningen, een enkele maal naar de Woordenlijst. De aanteekeningen, soms geput uit Schrant, van Lennep, Busschaert, Verstraeten, Velderman, en Unger, zijn door mij met een enkele parallel-plaats of verklaring vermeerderd, wat door stijve haakjes wordt aangegeven.

Dr. Cramers Woordenlijst wilde een bijdrage zijn tot de kennis onzer taal in de XVIIe eeuw.

De kritiek moge uitmaken, of de zoo gunstig bekende uitgave van wijlen Dr. N. A. Cramer onder mijn handen geleden heeft.

Huissen,
Juni 1917.

B. H. MOLKENBOER O. P.

INLEIDING OP LUCIFER.

LUCIFER'S ZIELKUNDIGE ACHTERGROND.

Toen Vondel, tegen 1653, zijn *Lucifer* begon te schrijven, had hij de vijf-en-zestig al bereikt en stond als vaderlandsch dichter op het toppunt van zijn roem. Met zijn rijke levenservaring en reeks van triomfen op dichterlijk en dramatisch gebied, zijn diep geloof en vaste beginselen over Gezag, met zijn blik in den voortgang der geschiedenis als een stadigen strijd tusschen Waarheid en Leugen, voelde hij, die zoo bewogen en zoo zeldzaam leergierig zijn wereld als een „speeltooneel" meeleefde, dat de noodige kracht in hem gerijpt was, om de verhevenste tooneelstof met een meesterhand te bewerken.

De opstand van Lucifer — het was een gegeven niet enkel Vondel waardig, maar ook volkomen in zijn lijn. Wat hem, wien de gezagsbehoefte tot in 't merg van zijn ziel zat, bij zijn christelijke bespiegelingen van 't wentelend „radt van avonturen" altijd opnieuw verbaasde en met stijgende ergernis vervulde, was wel, dat de politieke rampen in het leven der volkeren gewoonlijk uit dezelfde kiem, een persoonlijke zonde van hoovaardij, te verklaren vielen. „Oude en jonge historiën" hadden hem geleerd, hoe bijna iedere eeuw haar weerspannige geweldenaars had geteeld, die, baloorig over hun rang, listig en schijnvroom naar zelfverheffing en machtsuitbreiding hadden gestreefd. [1]

[1] Lees de opdracht van Euripides' *Feniciaensche :* „Indien men menschen bij planten mogt gelijken, zoo slachten staetzuchtigen het klimop, dat, naar zijnen aert genoemt, geduurigh by de muuren opklimt. Zoodaenigen openbaeren sich de machtigen, die, noit met hunnen staet vernoeght, altijt

Even koninklijk van geest als hoog van karakter, aanvaardde Vondel het Gezag als van goddelijken oorsprong. Vorsten huldigde hij als „aardsche goden"; „Godts stoel- en stedehouders", ja het „eigen beelt van Godt".[1] In zijn heele werk bewaart hij tegenover de „Keyzeren, Koningen en allen Geweldigen op aarden" de deemoedige houding van een dienaar en onderdaan. Hoe fel als hekeldichter tegen aanmatiging en schijngezag, wordt hij 'n kind van eerbied zoodra 't werkelijk hooggeplaatsten geldt. Op zeventigjarigen leeftijd buigt hij nog makkelijk zijn grijs burgermanshoofd voor 't zoontje van een Amsterdamsch patriciër![2] Moest dan de dichter, die alle koningen en heeren naar Jezus' kribbe had geroepen om 'n les in nederigheid[3] en die bij dezelfde verdeemoediging van Gods eigen Zoon alleen de door ootmoed herborenen van hemelsche afkomst had geprezen[4], andersom in den Opstandige geen verwantschap zien met 't „rampzalige voorbeelt" van alle zelfaanbidders LUCIFER?

Zijn diep christelijk begrip van Lucifers vermetelheid verklaarde hem de mogelijkheid der altijd herhaalde en altijd mislukte aanslagen van onderzaten op het Gezag, te beginnen bij Adam, die aan God gelijk wou worden, te vervolgen met Pharo, die den Hemel dorst bekampen, met Adonias den kroonzuchtige, en, in Vondels

---

poogen hooger in top van mogentheit te steigeren, en op glimpige titels hunne nagebuuren en anderen onrechtvaerdigh te beoorlogen. Hierom wort de gansche weerelt zonder ophouden omgeroert, gelijck een onstuimige zee, waerin ontelbaere vorstendommen en volcken schipbreuk aen goet en bloet en have lijden en jammerlijck vergaen." (Unger, 1667—71, blz. 87.)

[1] Bewijsplaatsen zijn legio: zie uit Vondels jeugd den teekenenden Klinckert vòòr de *Heerlijckheit van Salomon.* (Unger, 1618—'20, blz. 148); uit zijn ouderdom: *Adonias,* vs. 1051. In de *Inwijdinghe van 't Stadthuys t'Amsterdam,* vs. 1222, hooren zelfs de stadsregeerders tot Gods Stedehouders!

[2] Lees de Opdraght van *Adonias* aan den twintigjarigen Jhr. Jacob de Graeff. (Unger, 1660—'62, blz. 99).

[3] *Kersliedt,* vs. 25—28. (Unger 1657—'60, blz. 307).

[4] *Gysbreght v. Aemstel,* vs. 738.

eigen dagen, voort te zetten met een reeks opstandigen, waarvan de Turk tegen het Kruis, de Zwijger tegen Philips, Cromwell tegen Karel, Wallenstein tegen Ferdinand en Willem II tegen Amsterdam in 's dichters oogen de ergste waren. [1]

Er lag aan al die voorbeelden van staatszucht, rampzalige kroonzucht en roekelooze stoutheid een driest beginsel ten grondslag, dat de dichter zòò formuleerde in zijn opdracht van *Adonias :*

> Indien men voor geen rechtbreuck schroom,
> Bedrijf gewelt
> Als 't kroonen gelt :
> In andre zaecken hou U vroom", [2]

en dat hij bitter „een lang geslete spreuck", d. w. z. een sinds eeuwen toegepast beginsel noemde. [3] Hij vond het niet minder in zijn eigen tijden dan in de Oudheid terug, in de sage even goed als in de Openbaring. Het beheerschte 't wel en wee der naties en, zooals hij aan de geschiedenis van zijn eigen opstandig hart wist, ook de zielen der, elk op zijn beurt, weerbarstige individuën.

Door zijn geniaal-synthetischen blik herkende Vondel in de markantste opstands-typen van mythe en geschiedenis dien algemeen-menschelijken hoogmoed: spiegelbeelden in Salmoneus en Faëton, voor-beelden in Adam en Adonias, maar, aan den drempel van 't heele wereldgebeuren, het oer-beeld aller opstandigheid in Lucifer. Als in de eerste en voornaamste vertegenwoordiger van de soort zag hij in 't verzet van den Opperengel tegen

---

[1] Onder de „monsters" van zijn eeuw rekende Vondel voornamelijk de oproerige Engelschen, die „hun Vaders strot" lekten (door den moord op Karel I) en prins Willem II, „die zijn moeder de borst afsneed" (nl. door zijn aanslag op Amsterdam). Zie Unger 1648—'51, blz. 159, vs. 10 en 27.

[2] Beteekenen die laatste woorden een parodie van : „Berg-op-Zoom, houd u vroom" ?

[3] Vgl. opdracht van Euripides *Feniciaensche :* „Deze onverzaetzaeme heerschzucht past op recht nochte onrecht, ook op geene eeden, verbonden en bloetverwantschappen" enz. (Ung. 1667—'71, blz. 88).

God niet enkel het sterkste, rijkst geschakeerde type, maar ook de haard en dus de verklaring aller volgende rebelliën: van vorsten tegen God, van burgers tegen vorsten, van iederen trotschaard, die zwol van zucht naar staat en eer. [1]

Naar eigen bekentenis *levend* in treurdicht, leek de deemoedige Vondel voor het opstands-motief altijd het meest gereed. Zijn vlotte pen begint te trillen in een stroom van schitterende verzen, als zij den hoogmoed in de veeren steekt. De tragiek van den opstand haakte fel in zijn groot hart. De prikkelende zucht naar hooger eenerzijds, het verzet van de gezags-rots daartegenover, baarde voor zijn dichterlijk brein het diepst dramatische konflikt, de krakendste botsing van hard tegen hard, die, telkens langs andere wegen, maar even peilloos als deerniswekkend, zich in de vernietiging van den muiter oplost. Één oogenblik mocht de weegschaal van 't pleit in evenwicht hangen — het spannende hoogtepunt van het levende drama! —: één slingerslag der geschonden majesteit en de kop van den geweldenaar lag verpletterd.

Of die tragiek voor de staatzuchtigen van nu en de toekomst leerzaam was! Niet genoeg kon ze hun als een spiegel worden voorgehouden. Blijf op de plaats, die de gestelde Macht je heeft aangewezen en behalve je eigen heil, zal de vrede der aarde verzekerd zijn!

---

[1] Vondels begrip van „staetzucht" neemt L. Simons in *Vondels Dramatiek* blz. 22 te eng, door er enkel „politieken eerzucht" onder te verstaan. De dichter bedoelde het woord veel ruimer:

> d'Ontruste Staetzucht kan niet slaepen,
> Zy droomt van titels, treckt haer wapen
> Al hooger, zet haer paelen uit,
> Totdat de sterckste maght haer stuit.

(*Danckoffer aan Joan Six*, Unger 1657—'60, blz. 335, vs. 3—6.) Vgl. *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst*, III, vs. 880—888, en *Lucifer*, vs. 1323—1329:

> Staetzucht zal alle Orden stooren . . .
> Godt en alle maght braveeren;
> Staetzucht kent noch Godt noch bloet.

Wie wys is, hou sich laegh en in syn element, [1]

klonk Vondels les en was de heele bedoeling van zijn vele als dreigementen verwerkte opstands-tragedies, maar van zijn *Lucifer* bovenal.

Het is voldoende hiervoor aan 's dichters uitdrukkelijke verklaringen te herinneren. [2]

HET LUCIFER-MOTIEF IN VONDELS WERK.

De grondgedachte van zijn treurspel heeft Vondel van zijn vroegste dichterjeugd vervuld. Van 't begin af heeft hij de wereld als een theater bekeken, waarop de trots en bestraffing van heerschzuchtigen als de boeiendste tragedies werden vertoond. [3] Sla het *Pascha* open en let bizonder op het koor van het vierde deel. Het opstand-motief is er volkomen aanwezig: aanvankelijk voordeel van den rebel (hier Pharo), daardoor groei van zijn overmoed tot 't moment van Gods wraak, waardoor de val van den opstandeling dieper is naarmate hij hooger stond:

Die den Hemel derf bekrijghen,
Zal wel voor een wijl opstijghen,
Even als Neptunus vocht
Worpt syn baren na de locht,
Die van zelf in korter stonden
Weder vallen in d'afgronden,
Oft ghelijck een vlam gheswimt
Licht op na den Hemel klimt,
Diemen wederom sich selven
In syn asschen ziet bedelven:
Want de groote goetheyt Godts
Latet wel den Koningh trots

---

[1] *Vertooningen in Salmoneus*, Unger, 1656—'57, blz. 177, vs. 12.

[2] In 't bijschrift op Vondels portret door G. Flinck: „Lucifer . . . ten schrick en spiegel van de Staetzucht en de Nyt" (Unger, 1652—'53, blz. 214) en in de opdracht van 't spel zelf: „ten spiegel van alle ondanckbare staetzuchtigen". (Unger 1654—'55, blz. 8). — Salmoneus heet „de spiegel van verwate hoovaerdy". (Ung. 1656—'57, blz. 74, vs. 16.)

[3] *Pascha*, vs. 1165, 1452—'54, 1460, 1760, enz.

Op het hooghste en even dolle
Woeden, doch wanneer hun rolle
Is ten wtersten volspeelt,
Opt Theatrum ghetoneelt,
En wanneer hy met berommen[1]
Meynt ten hooghsten syn gheklommen
Stoot den Godlijcken Monarch
Hem afgrijsich vanden berch;
Hoe hy was den Hemel naerder
Hoe den val hem is te swaerder,
Hoe hy meerder opwaerts steegh,
Hoe hy dieper valt om leegh,
Hoe hy meerder was verkorselt[2],
Hoe hy platter valt vermorselt.

Wanneer we bedenken, dat het spel van de verlossing der kinderen Israëls uit de macht van den tyran zoowel Neerlands vrijwording van Spanje als de verlossing der menschheid uit Satans geweld beduidt[3], zal 't motief, door den jongen Vondel in zijn eerste treurspel zoo grootsch verwerkt, ons te dieper aanspreken als de hoofdtrek van zijn christelijke levensleer. Pharo, Philips en Satan, wat waren zij anders dan „staetzuchtigen", die de Joden, Holland en het Menschdom zochten te verheeren? Die door God tot glorie waren voorbestemd, zwoeren ze, blind voor het raadsslot van den Allerhoogste, van hun „hemels" uit te sluiten. Proeft ge de kern van het Lucifer-motief? Hoogmoed tegen God en Nijd tegen zijn uitverkorenen, 't eerst gebééld in Pharao, die — zegt Koopmans pittig — „als monarch de rij der Luciferisten opent". [4]

Het blijft een voordeel, dat Vondel aan den dageraad van zijn dichterlijke werkzaamheid ons in zijn Paaschspel den kijker in de hand geeft, waarmee hij alle opstands-

---

[1] *berommen* voor *brommen*: pralen en snoeven, vgl. *Lucifer* vs .1481 en 1747.

[2] *verkorselt*: korzelig, stijfhoofdig.

[3] Achter het *Pascha*: „Verghelijckinghe vande Verlossinge der Kinderen Israels met de vrijwordinghe der vereenighde Nederlandsche Provinciën", en het slotchoor van het treurspel vs. 2055—2202. (Unger, 1605—'16, blz. 121 en 126).

[4] *Letterkundige Studiën*, I (Amsterdam, 1906), blz. 142.

tooneelen van zijn belezenheid of ervaring zal waarnemen. [1]

Natuurlijk zijn daar verrassingen bij, maar in Vondels allegorischen geest allerbest verklaarbaar. Als ge nauwelijks met de lezing van zijn *Gulden Winckel* begonnen zijt, treft u de derde (heidensche) prent: Zeus die Kupido uit den hemel smakt, om dit onderschrift uit Jesaja:

Die boven 't Hemelsch heir dacht stellen synen stoel,
Van Godes aenghesicht viel inden Helschen poel.

Ge herkent den eersten den besten bijbeltekst, die in 't Berecht van den *Lucifer* voor 'n pijler van Vondels hemel geldt. Kupido dus een mythologische Lucifer! [2] Moet men geen Vondel zijn, om zoo'n transpositie aan te durven? Maar teekent ze ook zijn gave niet, om in 't heidensche spiegelbeelden van 't bijbelsche te ontdekken? Ook de liefdegod was staatzuchtig: menschen en goden, ja Jupiter hoorden onder zijn macht! En hij vloog tot de hoogst wentelende sferen, zette den Olymp in rep en roer, tot de Oppergod bang werd voor hemelbrand:

Dies hy den blixem nam en in een groot onweder
Met eenen straele vuyrs hem werp van boven neder.
Die opgeklommen was tot d'alderhooghste wiel
Met eenen leegen kop [3] weer in den afgrond viel. [4]

Het duurt niet lang, of Vondel zal dezen parallelgang van 't heidensche met 't christelijk Lucifer-motief op nog uitdrukkelijker en vernuftiger manier onderstreepen. Prinses Amalia, in verwachting, slijt na woelige nachten haar dagen o. a. met 't borduren van een historiestuk, dat den prins verrassen zal: 't anti-Fransch verbond van zijn voorvader keizer Adolf van Nassau met koning Eduard II van Engeland. Wat deze hoofddragers van 't Gezag met hun regeering voorhadden, laat de dichter de naaldschilderes symbolisch beduiden door

---

[1] Vergel. met Lucifer koning Pharo, *Pascha* vs. 1155 en vooral vs. 1159 vv.

[2] Koopmans noemt hem minder juist een Luciferist, l. c. blz. 164.

[3] *met leegen* (= lagen) *kop:* hals over kop.

[4] Unger, 1605—'16, blz. 142. — In zijn allereerste gedichten heeft Vondel Cupido's bedrijf al uitvoerig bezongen, o. a. in *De Jacht van Cupido* enz. Unger l. c. blz. 7 en 11.

op den goudlakenschen rijksmantel van Adolf Jupijn te beelden,

„die goddelijck beschrijd
Den Roomschen adelaer: van waer hy worpt en smijt
Drijpunten blixemstrael, gevat in gramme vingeren,
Op wederspannigh volck en spits, welck' beeft door 't slingeren
Van 't swavelige vier. [1]

Was dit duidelijk — met breeder streek stelde de groeiende Lucifer-dichter, op Eduards mantel, 't christelijk tegenbeeld van den bliksemslingeraar ernaast: Sint Michael, Gods veldheer, die in zijn rooden wapenrok even hemelsch verschijnt als de duiveldraak demonisch. In vijftien alexandrijnen spiegelt Vondel ons in 1626 zijn heele tragedie van ruim 'n kwarteeuw later voor:

D'archengel Michaël gaet met gevelde speer
In 's Konings mantel fel den fellen draeck te keer,
Die met gekeerden neck vergif braeckt voor syn' voeten;
Gewieckt, gekamt, geschubt en kaeckelbont van sproeten,
Som blaeu, som groen, som geel langs glibberighen huyd.
De voncken vliegen 't dier ten brandende oogen wt;
En 's hemels veldheer, die vol moeds dar rusting wraecken.
Bralt met een' wapenrock van gloeyende schaerlaecken.
Gevlerckte cherubim op 's ridders boesem lacht.
Infijn en hagelwit veldteeken ciert dees dracht;
't Schijnt dartle windekens in 't paradijsweb dwarlen,
Van Engelen gesoomt met suyverlijcke parlen,
Besprengt met sprencklen bloeds, geparst met doornekroon
Wt 's heylands hoofdslaep. Gods kampvechter dus ten toon,
Aen sijn ten ruggebeen frisch wtgewosse pennen,
Met heylgen dau besproeyt, is lichtelyck te kennen. [2]

Kantteekenaars hebben hier vlijtig den dichter op zijn pen getikt, wijl 't Engelsche wapenschild immers geen aartsengel maar Sint Joris draagt, vanwaar nog de oude wapenkreet: „St. George for merry England!" Maar ik twijfel een beetje, of Vondel naast den Jupijn op Adolfs mantel (immers ook geen Duitsche heraldiek!) wel 't Engelsch blazoen bedoeld heeft. Alleen de vreemde doornekroon van vs. 307 pleit voor 'n vergissing, maar

---

[1] *Geboortklock van Willem van Nassau*, vs. 287—291. Unger 1626—'29, blz. 22.
[2] l. c. vs. 295—310.

dan om te sterker te zeggen, hoe 't tweetal Lucifer-Michael onzen dramaticus van ouds vervulde. [1]

't Zal klaarder blijken naarmate Vondel zich dieper met z'n lier in de Europeesche politiek verliest, waarin hij zooveel Lucifers en Luciferisten zag opduiken en verschieten. Met heerlijk uitgehaalden klank begroet hij in 1642 Henriette Maria van Engeland, dochter van een vermoorden koning, gemalin van een straks onthalsden vorst, moeder van 't tienjarige bruidje, dat ze zelf naar 't kleine prinsje van Oranje leidde. Verheerlijkt door de verfijnde verven van een Van Dijck, bezongen door onzen aartspoeet en — na jaren van ellende — uitgeluid door niemand minder dan Bossuet, eindigde de „Queen of Love'' haar leven als een „reine malheureuse''. 't Was of Vondel, bij al zijn trotschen jubel over haar komst naar Amsterdam, mède „met 't oor op d'aarde luisterde naer muitbazuinen'' en de revolutie-rampen der „Godin'' voorzag. [2] Ervaren in de geschiedenis van zijn land, dat door allerlei vroegere vorstenhuwelijken met Frankrijk en Engeland was verbonden, blijkt hij 't niet minder in de troebele toestanden van zijn dagen, van Engeland vooral, waar 't al jaren rommelde om den koningstroon. Kon de dichter van 't Gezag verhelpen, dat als 'n vaag bliksemlicht de voorvoelde opstand even door zijn Mei-blij welkom danste? Kort verklaart hij de wording der dwingelandij, hoe ze in staatszucht ontaardde en brandmerkt in de hoogmoedigen Lucifers bedrijf:

Die onder Godt stont, dorst zich zetten aen Godts zy,
Dat meer was, in Godts stoel den starrelichten zetel,
Bewieroockt van 't altaer, te schendigh en vermetel.

Maer Michaël, met recht nayvrigh van Godts eer,
Smeet al die Lucifers, door 't stralend kruis ter neer
En onderworp dees maght [3] aen Godts gekruisten Zoone . . . [4]

---

[1] De opmerking zij hier gegund, dat Vondels fantazie van Amalia's borduurwerk in zòòver een voorspelling inhield, dat het verwachte kind, prins Willem II, vijftien jaar later zou huwen met de Engelsche koningsdochter Mary Stuart.

[2] Eigenlijk waren de troebelen sinds den dood van Strafford, toen juist één jaar geleden (Mei 1641), al heftig aan den gang.

[3] nl. de koningsmacht.

[4] *Henriette Marie t'Amsterdam*, Unger 1641—'42, blz. 114, vs. 228—233.

'tIs een wensch van den dichter, dat God, die „de weereltlycke Goôn, stadhouders van zijn maght" tegen de „Nydigheit" beschermt, ook 't huis van Stuart zal beschermen. En al blééf Vondel hopen, 't moet wel geweest zijn tegen alle hoop in, toen hij 't oproer tusschen Cavaliers en Roundheads groeien zag, de Rondkoppen geholpen door de Puriteinen, de Puriteinen door 't Parlement, 't Parlement door de Schotten en, als olie in 't vuur, alles aangehitst door Cromwell. Blies hier Lucifer niet onder? Maar ook nù zou de helsche weerspanneling, die 't „heiligh Recht der Majesteiten" schon, zijn straf niet missen! Sabbatisten, roept de felle hekeldichter de Puriteinen toe, vergrijp je niet aan den koning, want wie hem wondt, moordt zich zelf:

Uw scepterstormen, geen hervormen,
Volght Lucifers banier in 't stormen,
  Die naer zyn Scheppers scepter stont;
En, flus noch goddelyck verengelt:
Zagh syn gestalt terstont gemengelt
  Van yslijckheen, geploft te gront.[1]

En al speelde Vondel Engelands devies: „God dienen is regeeren", zooals straks in zijn treurspel, tegen de moderne Luciferisten uit[2]; al ging hij de bijbelvaste ketters met den bijbeltekst van „Godt vreezen en den Koning eeren" te lijf[3]; al verschreef hij al zijn grimmige spot en barre dreigementen in satyre na satyre[4] — geen revolutie dichtte de Hollandsche hekelaar dood! Clio spon voort aan de bloedige draden van de Engelsche historie: en toen Vondels ooren in 1649 moesten gelooven,

---

[1] *Morgenwecker der Sabbatisten*, Unger, 1642—'45, blz. 126, vs. 61—66.

[2] *Henriette Marie t'Amsterdam*, vs. 386, vgl. *Lucifer*, vs. 883.

[3] *Morgenwecker*, vs. 74. Het gedicht is onderteekend: „1. Petr. 2. *Eert den Koningk.*"

[4] In 1643—'44 schrijft hij, onder de bewerking zijner verheven *Altaergeheimenissen* door, de prachtige schimpverzen *Klaghte over de Weerspannelingen in Groot Britanje*, *Morgenwecker*, *Het Radt van Avonturen* en *Mundus vult decipi*, die geen van allen voor zijn Barneveltsche satyren in kracht en schoone verontwaardiging onderdoen. Zie Unger 1642—1645, blz. 120—130.

dat Cromwell en de zijnen zich aan 't „gesalfde Hooft" van koning Karel vergrepen hadden, kon de geslagen dichter zijn wrok over dien „vadermoort" niet op en zag niets meer dan Judas en . . . Lucifer:

Vermomde Lucifer had door zyn Parlement
Den Heer het Swaert ontrukt, de Kerk en 't Hof geschent,
En dat gesalfde Hooft, na' 'et bloedigh t'zamenrotten,
Gekocht van Judas bloet, den droessem van de Schotten,
Als hy de moortbyl klonk door 's Koninghs Hals en Kroon ;
Soo bouwt het Helsche Heir in 't Engelsch Rijk zijn troon. [1]

Zes regels, maar de kortheid der ontlading geeft ons drastischer Vondels gevoelens te verstaan dan een vers van langen adem. De nieuwbekeerde, wiens gezagseerbied verdiept was, bleek bij zoo'n gruwel eenvoudig zijn adem kwijt. En hij gruwde te meer, nu de toevallig dubbelzinnige naam van 't „Engelsch Rijk" zijn symbolischen geest te vaster aan een inkarnatie van Luciferisten liet gelooven. [2] Ja, Cromwell was de nieuwste uitgaaf van den opperdemon. Vraatzuchtige „weerwolf", bleek hij duidelijk „van den boosen Geest beseten", en hoe vromer hij op zijn bijbel steunde, des te zekerder hoorde Vondel „den Duyvel de Passi preken." [3] Waar hij ook kwam, zijn naam-zelf overtuigde dubbel, dat hij de Hel meebracht:

Daer oly in het vier en 't Crom wel is,
Raet of 't daer niet een gruwelycke hel is.

Dat het Lucifer-motief in Vondels geest vanzelf uit zijn opstandservaringen kiemde, kan uit 't voorgaande duidelijk zijn. Maar ruim zoo zeker schijnt het dat de

---

[1] Unger, 1648—'51, blz. 127.

[2] Herhaaldelijk heeft Vondel die dubbelzinnigheid in woordspel benut. In de *Klaghte* heet Britanje het „Eilant, dat wel waerdigh was te dragen der Englen naem" vs. 7. Zie verder het „zaligh Engelsch Rijck", waar Maria Stuart triomfeert (*Maria Stuart*, vs. 1530) en „'t Engelsche palais" in *Opgang van Karel Stuart den Tweeden*, Unger 1657—'60, blz. 278, vs. 32. Bekend is overigens 't woord van paus Gregoor den Groote over de blonde Engelschen op Rome's slavenmarkt: „Non sunt Angli sed Angeli: 't Zijn geen Engelschen maar Engelen."

[3] *Protecteur Weerwolf*, Unger, 1654—'55, blz. 134.

„staetzucht" niet altijd politiek hoefde te wezen, om in zijn oogen Luciferisme te heeten, en òòk, dat hij bij tijden evenzeer den nadruk legde op de omstandigheden, zeg de gevòlgen van den heerschlust, als zich vrijheid voorbehield in de keuze van heidensche parallellen. [1]

Wie Pindarus durft steken naar zijn kroon, dichtte hij Horatius na, verdient het lot van Dedalus. [2] Wie Flaccus wil overtroeven of Sofokles, krijgt voor zijn hoovaardij Midas-ooren [3], maar:

Wie Dàvid pooght te steecken naer zyn kroon,
Die terght, als Lucifer, den hooghsten troon,
En wort geschopt uit dat oneindigh schoon
Des grooten Vaders! [4]

't Parallellisme, waarin onze dichter zoo zwelgde, laat aan doorzichtigheid niets te wenschen: in elken rebel steekt een zwakker of tastbaarder herhaling van Lucifer. Eerst Kupido, nu Dedalus en Midas, straks Salmoneus en Faëton, maar ondertusschen eerst nog Mars, die, om in zijn sfeer „heer van al te zijn" en

Jupiter het beckeneel te kneuzen,

naar den opperscepter stond. Met al zijn heir gereed, om dadelijk storm te loopen, maakte de krijgsgod oorlog in den hemel! Hoor den Lucifer-dichter op dezen toon zijn snaren stemmen, zie hem zijn kleuren mengen voor 't groote werk, dat in 1647 al zòò nabij kwam:

---

[1] Voorbijgaand noemt Vondel Lucifer vòòr 1653 nog in *Vergift des Geestdryvers* vs. 69; *Verovering van Grol*, vs. 214; *Decretum Horribile*, vs. 8; *Gysbreght van Aemstel*, vs. 587, 942; *Peter en Pauwels*, vs. 13; *Altaergeheimenissen* III, 1248, 1556.

[2] Berijmde vertaling van Lib. IV, od. 2: Unger, 1657—'60, blz. 343; proza-vert.: Ung. 1652—'53, blz. 159. Denk ook aan Vondels versje op *Hooft Onnavolghelyck*:

Wie Hooft, der dichtren stael,
Wil volghen slaght Dedael enz.
(Van Lennep, *Vondel*, *V*, 696.)

[3] *Roomsche Lier*, Ung. 1642—1645, blz. 140, vs. 1—4 en opdracht van *Hercules in Trachin*, Ung. 1667—'71, blz. 179.

[4] *Konincklycke Harp*, Ung. 1639—'40, blz. 101, vs. 1—4.

Hier viel een storm van boven en van onder,
De hemel stondt in enckel vier en gloet.
Het buskruit weeck den blixem niet een' voet.
De berghkortouw versufte voor geen' donder.

De hemel kraeckte en al 't gestarrent schudde,
Gelijck de blaên by buien aen een boom;
De hemel scheen een wagen zonder toom,
Al 't hemelsch heir een herderlooze kudde . . .[1]

Ondertusschen is 't verloop hier anders dan we gewoon zijn. Geen Jupiter, die den driesten „draufschläger" uit de hoogte bonst, maar een zachte Venus, die, getrokken door Nederlandsche leeuwen, Mars verbidt. Maar wat de fabel onzen dramaticus aan Lucifer-elementen gunde — twist in den hemelburg — haalde hij gretig naar zich toe en breidde het tot de helft van zijn langen lierzang uit.

„Op hope van den algemeenen Vrede" schreef Vondel zijn regels, en die vrede, na een oorlog van tachtig jaren door onzen dichter begroet, door iedereen gewenscht, door Amsterdam krachtdadig voorbereid, werd *niet* verlangd door Willem II, zoo'n dwingelandje, zoo'n militairist! 's Dichters geestdrift voor dezen Oranjetelg werd er, ondanks z'n verstrengeling met den stam van Stuart, merkbaar koel van — maar, toen Zijne Hoogheid in 1650 een aanslag waagde op „moeder" Amsterdam, had de oude straffe hekelaar zijn taaie pezen gauw gereed. Zonder genade werd de prins bij de „monsters onzer eeuwe" in 't hok gestopt[2] en toen hij, drie maanden na zijn mislukte tocht naar de hoofdstad, onverwacht stierf, werd de eenmaal door den klokkezanger zòò feestelijk verwelkomde als „geboren met de son", door dezelfde handen uitgeluid als de geradbraakte zoon van den zonnegod, dat was, in Vondels oogen, als de zooveelste dubbelganger van Lucifer:

Dus stort Oranje, als Faëton,
Die 's vaders spoor niet volgen kon
En met geen reden was te houden.
Hoe schrikte 't aerdrijk van dien toght!
Hoe trof de blixem uit de locht
Die op dat stout bestaen betrouden!

---

[1] *De getemde Mars,* Unger, 1646—'47, blz. 119, vs. 117—124.
[2] Unger, 1648—'51, blz. 159.

En de moraal van de fabel was de moraal van den *Lucifer :*

> Als 't spel verkeeren zal,
> Komt hooghmoet voor den val. [1]

Terecht is er opgemerkt, dat de wagen van Faëton dezelfde is als van den neergeslingerden Lucifer. [2] Wie Vondels Ovidiaansche Tragedie leest — waarmee de onuitputtelijke dichter, tien jaren nà zijn hoofdtreurspel, opnieuw tegen zelfverheffing zal waarschuwen — hoort in vers bij vers z'n machtig Lucifer-motief narommelen als een nauwelijks getemperden donder. [3] In Vondels dagen ging 't verhaal, dat de *Faëton* den opstand van Lodewijk XIV (immers le Roi Soleil !) tegen den Paus dramatiseerde [4]; Van Lennep zag er 't verzet van het Protestantisme tegen het Katholicisme in [5] en L. Simons, alles verwerpend, den neerslag van 's dichters leed om zijn zoon. [6] Maar dit laatste inzicht zet vreemd den voet dwars aan het opstandsmotief, dat toch zeker voor Vondel in de figuur van den overmoedigen zonnezoon besloten lag. Bleek het niet genoeg uit de geciteerde regelen op den prins van Oranje, lees dan dit versje bij de ongeveer gelijktijdige afbeelding van Mas' Anjello „*Oproermaker* van Napels" :

> Sie Mas' Anjello hier in print voor elk ten toon,
> Die van de Vischbank klom op 's Konings hoogen Troon,

---

[1] *Afval,* Ung. 1648—'51, blz. 161. Vondel schreef dit en 't bijbehoorende versje *Overval* bij 'n gedenkpenning, die aan den eenen kant een paard, dat krijgsvolk berght, aan den anderen den val van Faëton voorstelt. De dichter moet deze ideeën wel hebben aangegeven. In *De Blokhuizen van Amsterdam* (Unger, l. c,, blz. 149) noemde hij immers het prinselijk leger het „Trojaensche paert", zooals in *Afval* den prins Faëton.

[2] Zie vs. 1917 en Dr. J. Bergsma's *Lucifer*-ed. van het K. L. Pantheon (Thieme, Zutphen), Inleiding, blz. 8.

[3] *Faëton* (Unger, 1663) vs. 63, 90, 148, 358, 379, 772, 846, 932, 1260, 1374, 1418.

[4] G. Brandt's *Leven van Vondel,* ed. Hoeksma (A'dam, 1905) blz. 111.

[5] *Vondel,* X, blz. 326.

[6] Inleiding op *Faëton* in *Vondels Spelen,* III, 2, blz. IV.

Het kitteloorigh Paert van Napels holp aen 't hollen,
En, op zijn Faëtons, geraekt aen 't zuizebollen,
In eenen oogenblik gingh plotselingh te grondt,
Gehoorzaemt als een Vorst, doorschoten als een Hont. [1]

Buiten de genoemde resten er nog allerlei mythologische opstands-typen, door Vondel voorbijgaand of in 'n apart spel verwerkt. De vele ervaringen van zijn woeligen tijd, zijn studie en z'n blik op de zielen dreven hem telkens naar andere vormen van 't éene Lucifer-motief, waarvan zijn treurspel immers wel het hoogste maar evenmin het eerste als het laatste woord was. Gelijk Lucifer al weerlicht door zijn vroegste werk, veertig jaar vóór 1653, zal de Engelenval blijven nadreunen als de sombere onderklank van nog twintigjarigen arbeid. De slotregels van 't meesterstuk waren nog nat, toen de dramaturg in zijn Berecht alweer aan Salmoneus herinnerde, waarover hij binnen een jaar een nieuw treurspel gereed had [2], en aan den strijd der Giganten, reeds in de *Altaergeheimenissen* benut, om 't opstandige Kalvinisme te typeeren [3], maar ook zinrijk gebruikt als een tegenhanger van den Engelenopstand in zijn geestig verweer tegen de predikanten, die 't verbod van den *Lucifer* hadden bewerkt. Orpheus-Vondel bespeelde zijn vedel

---

[1] Unger, 1652—'53, blz. 224.

[2] *Salmoneus*, Unger, 1656—'57, blz. 81. Dit treurspel verscheen in 1657, maar Vondel schrijft in zijn Berecht, dat hij 't al drie jaar vroeger dus, vlak na *Lucifer*, dichtte. Er bestaat een briefje van Vondels hand „ontfangen den 2 November 1654" aan Brant, dat, naar dezen datum, op *Salmoneus* moet slaan: „Monsieur Brant, de tragedie daer commentariën op passen, hebbe ick seer verandert en verbetert en zal, zoo van die gedruckt is, aen Uwen Vader een copie bestellen. Uwe E. dienstwillige J. v. Vondel". (Meedeeling van Dr. Gerard Brom.) Het bekende nadeel van het Wees- en Oudemannehuis zal zeker wel invloed op de *Salmoneus*-bewerking gehad hebben, maar ik vermoed, dat de dichter ook zònder dat het stuk zou hebben geschreven.

[3] *Altaergeh.* III, vs. 1201—1204; vgl. *Zeemagazijn*, vs. 264 vv. (Ung. 1656—'60, blz. 70); *Parnasloof*, vs. 80 vv. (Ung. 1660 *, blz. 6); Voorrede van Ovidius' *Herscheppingen* (Ung. 1667—'71, blz. 283) en *Herscheppingen*, V, vs. 437—446 (Ung. 1671 * *, blz. 151).

in 't mastbosch Amsterdam; hemel, aarde en zee, ja wild en vee schenen te luisteren, want wat speelde hij?

Hy zong wat Reuzerot,
Hy zong wat Reuzerot, den Godt
Jupijn aen boort durf klampen,
Tierelier, tierelier,
Bestormen 't hemelsch slot;

Hoe elck zyn krachten verght,
Hoe elck zyn krachten verght, en terght,
Hoe zy een stormkat bouwen
Tierelier, tierelier,
Van steenrots en geberght;

Hoe zy met torts, en knods
Hoe zy met torts, en knods, en rots
De Goden zelfs matteeren
Tierelier, tierelier,
In 't Ryck des Dondergodts;

En hoe Jupyn in 't lest
En hoe Jupyn in 't lest dees pest
Met blixemstrael en donder
Tierelier, tierelier,
Begraeft in 't helsche nest —

Verderop zullen we nader zien, hoe onder de algemeene stilte van mensch en dier alleen een troepje Boschbacchanten den vedelenden speelman aanviel; nu stellen we enkel vast, dat blijkens de *Uitvaert van Orfeus* [1] 't parallellisme van de vechtende reuzen en de oproerige Engelen door Vondel zeer bewust werd gevoeld.

Na *Salmoneus* komt, in 1660, het bijbelsche tweelingspel van *Koning David in Ballingschap* en *Koning David herstelt*, waarin de „staetzuchtige Absolon" [2], de „scepterrover" [3], en „morgenstar", met „glimp van wettigheit" [4] zijn vader uit den troon wil stooten — tot zijn ondergang

[1] Unger 1654—55, bl. 120, vs. 26—45.
[2] Zie *Adonias*, Unger, 1660—'62, blz. 113, vs. 255.
[3] *Koning David Herstelt*, vs. 65, Ung. 1660, blz. 183.
[4] *Koning David in Ballingschap*, vs. 1065 en 1080 Ung. 1660, blz. 97.

natuurlijk : het onfeilbare lot van alle Luciferisten, waartoe Vondel in zijn opdracht van *David in Ballingschap* zelf te kennen geeft, dat Absolon behoort. Hij wint er meteen gelegenheid door, zijn beroemd treurspel nogeens in 'n paar kernige regels proza saam te vatten :

> De grootmaghtigste aertsengel Lucifer, Godts stedehouder, bespiegelde hoe heerlijck het zoude zyn, indien hy het leen van zyne kroone niet langer by Godt, zynen Schepper, hoefde te verheffen, berockende hierom eenen burgerkrijgh in den hemel, en, van eenen aertsengel in eenen gruwzamen draeck misschapen, sleepte eenen staert van het derde deel der starren met zich ter eeuwige duisternisse.

En onmiddellijk daarna :

> Een goude kroon op het hooft te willen draegen, als Absolon . . . wat staetze den zoone dier." [1]

Binnen 't jaar volgt de prachtige *Adonias*, het laatste van Vondels vele tragedies, welke hem door de trits Saul-David-Salomon, zoo rijk aan „staetverwisseling", werden geïnspireerd. Op de „lang geslete spreuck" der geweldenaars, waarmee dit nieuwe voorbeeld van „rampzalige kroonzucht", „staetzucht" ,[2] „scepterzucht" [3] werd ingeleid, wezen we al en als dìe met àl deze termen èn het onderwerp ons niet wettigen van Luciferisme te spreken, dan ook de waarschuwing van Bersaba aan haar zoon niet :

> Gy weet hoe hy zich quetst, die majesteiten schent [4].

Weer verloopen geen twee jaar, of Vondel, hardnekkig „verslingert op aaloude en bloende treurtooneelen" [5],

---

[1] T. a. p. blz. 97 Vgl. „het hollend paert" van vs. 857—859 met het „oorloghspaert" van *Overval* (Unger, 1648—'51, blz. 160), wat te meer treft nu Joabs geboden maatregelen tegen de dreigende overval (vs. 839—852) sterk aan Amsterdams noodweer tegen Willem II in 1650 herinneren.

[2] *Adonias of Rampzalige Kroonzucht*, Ung. 1660—'62, blz. 97 vs. 936.

[3] vs. 957.

[4] vs. 296.

[5] Unger 1641—'42, blz. 6.

wendt zich met verschen lust van den bijbel naar de mythe, die twee vruchtbare ranken, waarmee hij zijn grootsch-verwerkt, maar onuitputtelijk oer-type van allen opstand zal blijven omstrengelen, tot den diep-levenden grijsaard van bij de negentig jaren z'n onsterfelijke pen uit de hand valt. Want bij alle voor- en spiegelbeelden verloor hij Lucifer zelf allerminst uit 't oog!

Vooreerst zijn eigen verboden treurspel niet. Als hij in de *Inwijdinge van 't Stadthuis*, twee jaren na *Lucifer*, in vollen feesttoon de Amstelstad bezingt, herinnert hij, pikant en fijntjes, bij den Schouwburg de Amsterdamsche burgemeesters even aan zijn onfortuinlijk meesterstuk, dat immers eerder de harten als glas had moeten vermorzelen dan zòòveel loos kabaal verwekken:

De Schouburgh licht de stadt, gelijck een morgenstar,
En schuift tooneelen op, daer Engel Lucifer
Uit zynen hemel ploft en starrelichte stoelen
In 't onuitbluschbre vier der helsche zwavelpoelen:
Een treurspel om een hart van diamant, als glas
Te brijzelen tot stof, te kneen als maeghdewas,
Naerdien 't veranderen van heil in ongelucken
Noit grooter ommezwaey in 's trotsen brein kon drucken [1].

Zet hij breed en prachtig zijn *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* in, 't is niet zonder een waarschuwing aan zich zelf voor dichterlijken overmoed, immers ook een vorm van Luciferisme, zooals we al zagen:

Verwaentheit heeft voorheen zelf Lucifer begraven
Met al zyne engelen, in helsche duisternis,
Van waer in eeuwigheit geen wederkeeren is, [2]

om later zijn hooge vervoering over de schoonheid van sterren en zon te onderbreken met 'n uiting van ergernis over der menschen zucht naar staat en „heerschlust". [3]

In *Joannes de Boetgezant* wordt het opstandsmotief maar terloops aangeroerd. Onder zijn vele en pikante herinneringen aan 't treurspel van den aartsengel, hier als „grootvorst van den nacht" even breed als machtig

---

[1] *Inwijdinge* vs. 795—802. Unger 1654—'55, blz. 190.
[2] Boek I, vs. 22—24. Ung. 1660—'62, blz. 211.
[3] Boek III, vs. 877—888.

uitgebeeld in zijn verdoemenis en wrok, die eeuwig smert en eeuwig druipt[1], valt de korte passus op, waar vlak na een juichkreet over Lucifers val de katholieke Kerk voorspeld wordt als een bruid, die de maan onder haar voeten ziet krimpen en 't drakenhoofd verplettert:

'k Verwachte[2] een kerck, een bruit, die onder haere voeten
De maen ziet ondergaen, het draeckenhooft verplet,
Den afgront brullen hoort, terwijlze vrij van smet
En met de zon bekleet, op mijnen troon gezeten,
Haer jammeren in 't licht des hemels zal vergeten[3].

We herkennen hier de kerkelijk-traditioneele verbinding der vizioenen van het eerste en 't laatste bijbelboek[4], die gewoonlijk op de H. Maagd worden toegepast, maar hier door Vondel zijn overgebracht op Rome's verhoopte eindtriomf over de Turken.[5] De Kerk is dan de tot

---

[1] Vgl. voorloopig *Joann. de Boetg.* (Unger, 1662, blz. 159.) Boek I, vs. 125 vv. met *Lucifer* vs. 44 vv.; Boek III, vs. 175, 183, 191, 249, 258 met *Lucifer* vs. 203 vv., 241 vv., 303, 336. In de noten zullen we nader op deze parallellen wijzen.

[2] God de Vader spreekt.

[3] Boek III, vs. 260—264. Verder komt Lucifer in het epos voor: Boek IV, waar uitvoerig zijn helleraad beschreven wordt, en in Boek VI, 277 vv. met een danteske schildering van de Hel.

[4] *Gen.* III, 15 en *Apocal.* XII, 1—12. In *Lucifers* Berecht memoreert Vondel dezen laatsten tekst.

[5] Vondels gedachtegang is hier in oorsprong Augustijnsch en werd in zijn *Maeghdepalm voor Margarita Krulis* (Unger 1671—'79, blz. 327) aldus verwerkt:

Sint Jan zagh dèze afbeelding aen:
Een vrou bekleet met zonnestraelen
Stont op de wisselbaere maen
In arbeit om haer vrucht te haelen.

De roode Draeck steegh in de lucht,
Uit afgronts poel, het rijk der blinden,
Gereet na'et baren flux de vrucht
Der lieve moeder te verslinden.

Dit was een afdruk van de Kerk
In baeren noot en bitter lijden
En onder 't kruis, dus heeftze sterk
Met vasten en gebeen te strijden. (vs. 13—24)

Zie ook *De Heerlyckheit der Kercke* III, vs. 1077—1079.

bruid herschapen Michaël; de afnemende (Turksche) maan en 't drakenhoofd natuurlijk Lucifer. Voor 't dieper begrip van Vondels treurspel zijn deze regelen van veel belang. Ze vormen buiten den *Lucifer* de eenige plaats, waarin de dichter met een doorzichtigheid, die aan 't letterlijke grenst, de door hem zoo fel gehate erfvijanden van 't Christendom als Luciferisten voorstelt — een parallel naar Vondels inzicht zòò opvallend en tastbaar, dat hij 't in al zijn anti-Turksche gedichten nauwelijks noodig heeft geacht, ze evenals de gelijklooping van àndere opstandigen met Lucifers bende direkter uit te spreken.[1]

Opmerkelijk is, dat in de *Heerlijckheit der Kercke* niet het „Turcksdom", maar de hoofdzetel van het Oostersche Schisma, dat „Mahomet holp op eenen vaster voet" als 'n Lucifer wordt uitgekreten — duidelijk om het onmiddellijker verzet van de Byzantijnsche patriarchen tegen het Opperhoofd der Kerk:

Terwyl Byzansse 't recht van Rome wou verdrucken,
En stout Sint Peters hant de sleutelmaght ontrucken,
Gelijck een Lucifer, zich zetten aen Godts zy,
Door zijn vermeetenheit en blinde hôvaerdy![2]

Maar we zeiden, dat Vondel van den bijbel — en we voegen er nu bij van de geschiedenis — die hem zoo tallooze Lucifer-motieven aan de hand deden, zich weer tot de fabelleer wende, liefst tot de Ovidiaansche, wier bizondere „nutbaerheit" door zijn proza als inleiding op zijn vertaling der Metamorfozen werd verdedigd.[3] Het tragische lot van Faëton, voor allen, die door Vondels

---

[1] Op alle gedichten en versregels tegen de Turken, door Vondels heele werk verspreid, hebben we niet apart te wijzen. Voor 't beeld van de halve maan die de kruiszon wil dooven, zie echter: *Op het Eeuwgetijde van Ignatius van Loiola*, waarin de maan „het merck van 't heiloos helsch gespuis" heet (Unger 1656—'57, blz. 32, vs. 14); verder *Op den Zeetriomf van Venetië* (Unger ib. bl. 38, vs. 27, 28) en de *Opdraght* van *Joannes de Boetgezant*, vs. 160, 161 — alles te vergelijken met *Lucifer* vs. 1760.

[2] *De Heerlyckheit der Kercke* (Unger, 1663, blz. 91). Boek III, vs. 900—904.

[3] Unger, 1667—'71, blz. 276.

oogen kijken, op 't eerste gezicht als een echte Luciferist herkenbaar, had onzen dichter al vaak als waarschuwend voorbeeld tegen allerlei soort van „reuckelooze stoutheit" gediend [1]. Wat wonder, dat hij, die de binnen- en buitenlandsche staatkunde volgde als een modern krantenlezer, zich geprikkeld voelde, om ook den jammerlijken Febuszoon een treurspel te wijden. We hebben al gezien, hoe in den *Faëton* keer na keer het opstandsmotief onderstreept wordt en kunnen nu volstaan met een verwijzing naar dìt klare blijk van 's jongelings Luciferisme, dat hij door Juno een „bastert" wordt gescholden, die natùurlijk „staetzuchtig" is:

't Is doch d'aert der bastertzoonen
Doorgaens naer hooger staet te streven, scepters, kroonen
En tullebanden en wat heerlyck bromt en praelt
Zich t'eigenen, om door dien staetglans ryck betaelt
Te zetten 't arme lot, hun toegesmackt van boven
En langer niet, als een verschoveling, verschoven,
Verstooten, met den neck by grooten aengezien,
Te duicken, maer verwaent den trotsten spits te bien,
En, zonder wedergade, een grooten naem te draegen,
Al zou 't zich al wat leeft in eeuwigheit beklaegen. [2]

Ontdoe deze bestraffing van Juno's bitsen kijftoon en ge houdt naar de zaak Michaëls verbolgendheid over:

Hardneckige aert, ghy zyt geen zonen meer van 't licht,
Maer eer een bastertslagh, dat voor geen Godtheit zwicht.
Ghy tergt den blixemstrael en onverzoenbren toren:
Volhardt ge, wat een ramp en val is u beschoren! [3]

Tòch, zijn liefde voor mythologie leidde Vondel des te sterker tot zijn bijbel terug; en 't verdient onze volle aandacht, dat hij na zòò herhaaldelijk de verschillende vormen van Luciferisme, welke bijbel, legende en geschiedenis hem voorhielden, in zijn dichtwerk te hebben uitgebeeld, zich genoopt voelde, in een zijner laatste tragedies

---

[1] Wel het eerst in zijn aardige „Voorreden" op *De Heerlyckheyd van Salomon* Unger, 1618—'20, blz. 152.
[2] *Faëton*, vs. 931—940.
[3] *Lucifer*, vs. 1168—1171 en vgl. Lucifers verklaring:

'k Misdanckme dan dit leen, als 't immers leen moet heeten
(vs. 1600).

te toonen, hoe alle aardsche muiterij in den grond niets anders is dan een hardnekkige ononderbroken voortzetting van Lucifers eerste weerspannigheid. Hoezeer als engel overwonnen, blijft hij als duivel den Allerhoogste bekampen, alleen niet meer door persoonlijken strijd zooals in den Hemel, maar door den uitverkoren mensch tegen Hem op te zetten.

Zie, hoe Vondel den gevallen Aartsengel voor 't eerst na zijn verwerping weer op 't tooneel brengt en hoor hem aller treurspelen treurspel openen:

Ick wensche hem, wien niets kan in zyn wezen deeren,
In zyn geschapenheên te schenden en schoffeeren.
Zoo wort het helsche rijck van Lucifer gebout
Dat eeuwigh duuren zal.[1]

Gelukt het, den mensch door verlokking naar hooger staat ten val te brengen, dan is de kiem van staatzucht, zich kantend tegen Hèt Gezag, in de menschheid overgeplant — en 't duivelsch rijk heeft vasten voet op aarde.

Zoo wort myn wraeck verzaet. Nu triomfeert de hel.
Zoo styge ick, na myn val, op eenen hooger trap.[2]

juicht Lucifer dan ook na de zonde van Adam, die, als alle zonde, een verzet tegen de Wet was, maar hier speciaal een zonde van *staatzucht*, uitgelokt door de belofte van aan God gelijk te worden.[3] Door de erfelijkheid der zonde werd ook de heerschzucht erfelijk en zòò opende de Luciferist Adam de lange reeks van rampen, die door den staatzucht van eeuw bij eeuw over 't menschdom zou worden afgetrokken: *prima malorum causa!*[4]

De *Noah*, het spel der verdelging van het in wellust ongebreidelde menschdom sluit zich volgens Vondels bedoelingen als derde in rangorde bij den *Lucifer* en den *Adam* aan:

---

[1] *Adam in Ballingschap*, Unger, 1664—'67, blz. 7, vs. 29—32. In *Opdraght* en *Berecht* (blz. 10 en 16) wordt Lucifers opstand herdacht.

[2] vs. 1460, 1476.

[3] vs. 1162—1181.

[4] Motto van *Adam in Ballingschap*. In *Noah* vs. 1565—1567 heet Adam veroordeeld „om zyn wederspannigheit en 't schendigh quetsen van de hooghste majesteit."

Indien een treurspel, naer de maet van zynen nadruck groot geacht wort, zoo zoude Lucifer d'eerste plaats, Adam in Ballingschap de tweede, en Noah, of d'ondergang der eerste weerelt, de derde plaets bekleeden. Lucifer en zyne aenhangelingen vervielen, uit hunnen zaligen staet, in eeuwige ongenade, zonder hoop van verzoeninge; Adam en zyne nakomelingen in de verdoemenisse, met hoope van herstellinge, door de belofte des toekomenden verlossers. De rechtvaerdige Noë bleef behouden, toen de gansche weerelt, *hardnekkigh in haere misdaet* quam te smooren . . .[1]

Niet Lucifer, maar Apollion die als „koning van den nacht" eigenlijk tòch Lucifer, maar onder een anderen naam is, opent het stuk met vooruitzichten, die op den gang der handeling weinig of geen invloed oefenen. Ook is niet Noë hier, zooals Lucifer en Adam in de vorige naar hen genoemde spelen, de tragische held, maar eerder grootvorst Achiman, die 't opstandige, van 's levens struik verbasterde[2] menschdom vertegenwoordigt en wordt opgehitst door Urania, zooals Lucifer door Beëlsebub en Adam door Eva.

Dit laatst oorspronkelijke van Vondels tragedies, waarmee hij afscheid nam van het tooneel, werd, zonder 'n eigenlijke zelfstandige verwerking van 't Lucifer-motief te zijn, toch uit den *Lucifer* geboren. In ieder geval schreef de tachtigjarige zijn kranig stuk onder den indruk van zijn machtig en alles-beheerschend opstands-besef. We hebben in 't begin terloops gezegd dat staatzucht en zelfoverschatting naar Vondels inzicht niet enkel in den boezem der volkeren maar ook in de ziel van ieder individu hun rol spelen. In zijn Mennisten-tijd zat die waarheid hem al diep:

Elck heeft ghebiedens Lust, elck tracht naer hooger staten,
Na eenen Tytels glans, na Myters, Staf en Croon,
Na Bisdom, Graeflyckheyd en Rycken boven maeten:
Elck wil als aerdsen God hier bouwen zynen Throon![3]

---

[1] *Noah of Ondergang der Eerste Weerelt* Unger 1667—'71 blz. 3.

[2] vs. 157.

[3] *Zedigh Gedicht van de ydelheyd der Menschen en Wanckelbaerheyd der Koningh-Rycken* vs. 1—4. Unger, 1621—'25, blz. 24.

Ja, elke mensch heeft 'n trek weg van 't Luciferisme, niet 't minst op godsdienstig terrein, waarop immers juist Vondel zooveel verwarring door eigenzinnigheid meeleefde.

Wat bypaen vlecht men niet in meesterlooze schoolen,
Om achterwaert te gaen en dieper te verdoolen [1],

had hij aan 't slot van zijn *Heerlijckheit der Kercke* uitgeroepen als toelichting van zijn ergernis:

Hoe wort Godts lichaem niet gerabraeckt en gemartelt,
Terwyl de helsche draeck in 't kettersch Babel spartelt,
Vergift en groene gal ten snuite en balge uitblaest! [2]

en iets verder:

waer
Zal eens de **scheurzucht** staen en rusten van te springen?
Al wiltzang wat men hoort, van telge in telge, zingen,
Een ieder schept vermaeck in zynen eigen zangk. [3]

Herkennen we den pas-bekeerde niet, die 't anti-paapsch verwijt van „Babel-Fabel" al in 1645 terugkaatste met zijn: „trompetters van Babel, dat is verwarringe en dolhuys van tegen malkander roepende secten?" [4] We herinneren niet eens aan de vrijwillige bekentenis, dat ook bij hem de ootmoed te traag haar edele wortelen had geschoten in 't steen van zijn eigenzinnig hart, dat in tegenspartelen verhardde en bij zijn opzet *blééf* verward [5]; niet eens ook aan de belijdenissen van zijn „trotsch begrip" en „weerstrevende onbekeerdheid" in de *Altaergeheimenissen* [6] en elders [7]; maar de geniale *Lucifer-*

---

[1] *Heerl. der Kercke*, Boek III, vs. 921, 922.
[2] ib. vs. 905—907.
[3] ib. vs. 1132—1135.
[4] Voorrede van *Grotius Testament.* Unger, 1642—'45, blz. 205.
[5] *Geboortezang aen Gregorius Thaumaturgus*, vs. 48—52 Unger, 1646—'47, blz. 125.
[6] Boek I, 1073, 1356. Vgl. mijn voordracht op het 7de Philologenkongres over het Begrip der *Altaergeheimenissen: Handelingen* (Groningen, 1913), blz. 64.
[7] *Lykstaetsi van Leon. Marius*, vs. 22 Unger 1652—'53, blz. 10.

dichter, die aan eigen zielestrijd de diepe gangen van 't menschelijk hart zoo meesterlijk kende, verdient gehoor, waar hij op zijn ouden dag met Montaigne de kiem van alle „scheurzucht" in de „*verwaentheit* van het menschelijk verstant" ontdekt, te vergelijken, zegt hij den Franschman na, met den Babelschen Nimroth,

> die zyn gebou aen starren optrekt *om den hemel te beoorlogen*, en ondertusschen *in zyn werk verstroit wort* door de verscheidenheit der tongen en menschelijcke oordeelen. Perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium reprobabo. Uit dien *hoogmoedt* des verstants, by elk int byzonder opgevat, volght deze *straf van verstroitheit* en zoo spreekt elk een byzondere tael. Dit getuigen heele staepels boeken en zoo veelerhande strijdige slaghordens en gedeeltheden. *Elk voert zynen eigen vorst gelyk eenen afgodt ten altaere en bidt hem aen.* [1]

Die „helsche draak van 't kettersche Babel" — is dat niet de geduchtste vorm, waarin de trotsche Lucifer telkens weer uit zijn hel opkruipt ? De Kerk genoot na de eerste vervolgingen nauwelijks vrede — zoo heet 't in *de Heerlyckheit der Kercke* — of

> de helsche draeck begon 't gebit te scherpen,
> Vergif en zwarte gal te neemen op zyn tong,
> Om dezen vredeknoop der rijcken op een' sprong
> 't Ontsnoeren, door bedrogh en maght van ketteryen.

Alleen naar de inheemschheid van 't land wisselt de draak onder Vondels schilderachtige beeldspraak van gestalte, en zoo bijt, als de Alexandrijnsche ketter Arius de Godheid van Christus loochent :

> zoo bijt
> De krokodil des Nijls den heilant in de hielen,
> Nasleepende eenen staert van menigh duizent zielen,
> En steeckt, als Lucifer, de godtheit naer de kroon. [2]

Weer letterlijk het motief van 't engelentreurspel, nu belichaamd in 'n vorm van ketterij, die immers ook

---

[1] Vondels brief aan Joachim Oudaen (Unger, 1667—'71, blz. 72).
[2] *H. d. K.* Boek III. vs. 22—25 ; 48—51.

niets anders dan Luciferisme is. Maar, om nog even bij den gevallen aartsengel als Vorst van 't verwarrende opstandige Babel te blijven: enkel om zielenbuit stelt hij zijn „slaghordens" tegen den hemelschen standaard op: als twee legers staan het heir van den Jerusalem-Koning Christus en de benden van den Babelschen Lucifer tegenover elkaar:

De Vorst der helle slaet de trom
De groote Vorst des hemels mede!"

De betwiste ziel heeft maar te kiezen:

Men geeft u keur van Heerendom.
Verkiest de Maen, die licht verandert,
Het merck van 't heilloos helsch gespuis;
Of volght met yver 't heiligh Kruis,
En Christus zegenrijcken standert . . . .

Is hier niet tastbaar de *Lucifer*-dichter aan 't woord, die nòg mijmert over de moeilijkheden van zijn bekeering? [1]

Zoo hebben we wel duidelijk gemaakt, dat het Lucifermotief door 't heele werk van Vondel voortkronkelt — als een stuwende stroom, die, op 'n hoogen berg ontsprongen, door bosch en land en steden vloeit, milder, breeder, bruisender hier, ginds bedwongener en als door nauwelijks zichtbaren ader, maar aldoor in beweging, rusteloos verlevendigd en bezield door de klare weerspiegeling der dingen, waar hij langs komt. Ja, wie 't begrip van gezag en verzet, door onzen dichter levenslang gehuldigd, breed neemt, vindt er àl zijn verzen:

---

[1] Het merkwaardige gedicht *Op het Eeuwgetijde van Ignatius van Loiola* (Unger, 1656—'57, blz. 32) is 't eerst door H. J. Allard S. J. toegelicht met de dramatische meditatie „Over twee banieren" in Sint Ignatius' *Exercitia Spiritualia*. De eene banier is die van Christus, Koning van Jerusalem, de andere van Lucifer, vorst van Babel. Uit Vondels gedicht blijkt niet alleen, dat de met de Jezuiten zoo bevriende bekeerling de *Exercitia* voor zich zelf heeft doorgemaakt, maar ook laat 't vermoeden, dat Ignatius' voorstelling op 't 5de bedrijf van den *Lucifer* haar invloed had, zooals pater Allard terecht opmerkte. Zie: *Vondels Gedichten op de Sociëteit van Jesus* in de *Studiën*, Jrg. I ('s Bosch, 1868) blz 90.

drama's, leer- en lierdichten door verklaard als de eindelooze wisselingen van zijn in éénheid en naar vaste orde volgroeienden geest, die al die rijke regels schreef om 't menschdom de les van den verdoemden overmoedige te lezen:

Leert rechtvaerdigheit betrachten
En geen Godtheit te verachten.[1]

Nooit verloor Vondel

Den vreesselijcken storm van 't heir der duisternissen
En al wat zich vermomt met verwen en vernissen

uit het oog. Geen werk te veel, als maar „de Hel de grijns gelicht" werd! Nog vol van zijn Luciferspel, roept hij z'n vriend en mede-bekeerling Berthold Nieuhuys tot dien kruistocht op en verklaart zich in zijn verzen, die zoowel den diepsten zin van 't treurspel als den grondslag van zijn levensleer blootleggen:

De Waerheit en de Logen
Van 's werelts aenvang af elckandre 't voorhoof boôn,
Gelijck mijn treurspel nu door Lucifer den troon
Van 't hemelrijck bestormt: daer Michaël van boven
Den blixem op hem worpt, die angstigh in de kloven
Der aerde zich versteeckt en zijn wanschapenheit
Geplondert ziet van glans en d'eerste Majesteit.[2]

Daarom heeft 't zoo'n treffend-symbolischen zin, dat de *Lucifer*, door iedereen erkend als het stralende hoogtepunt van Vondels volle kunst, geplant staat in 't midden van zijn leven. Het mooie woord van Verwey: „Vondels werk is als een berg op den top waarvan een standbeeld staat. Dat beeld is de Lucifer"[3] versta ik esthetisch niet alleen, maar ook wijsgeerig zóó, dat dit gouden beeld de kern van zijn kunst-en-leven draagt en zoowel het voorspel zijner vroegere als den nadreun zijner latere verzen beheerscht en verklaart.

---

[1] Zòò waarschuwt Fleggas, die Apollo's tempel in brand gestoken had. Berecht van *Salmoneus.*

[2] *Brief aen B. Nieuhusius,* vs. 65, 67; 74—80. Unger 1652—'53, blz. 217.

[3] *Een Inleiding tot Vondel* (Amsterdam, 1892) blz. 457.

BRONNEN VAN DEN LUCIFER.

Wie zóó den *Lucifer* ziet, moet hem vanzelf aanvaarden als de symbolische neerslag niet van dezen of dien bepaalden opstand, door Vondel in boeken bestudeerd of werkelijk meegemaakt, maar van alle opstandsverhalen, die hij kende. In zijn treurspel vatte hij de geschiedenis van alle „weerspannige geweldenaers, waer van oude en jonge historien getuigen"[1] in één machtige greep samen. De grootsche worstelingen, waar zijn eigen tijd vol van was èn die welke naast bijbel en mythe het menschelijk hart hem leerden, brachten hem tot het diep-doorvoeld besef, „dat de wereldhistorie niet is dan het zich eeuwig verjongend schouwspel van den mensch, die in zijn trots zich tegen God verzet, m. a. w., van den strijd tusschen waarheid en logen." „Vanzelf — gaat Dr. N. A. Cramer, wien ik deze inzichtige slotwoorden zijner bekende inleiding ontleen, voort — vanzelf werd zijn geest dan gedreven tot de overdenking der gebeurtenis, die oorzaak en prototype was van die verheven tragedie. Maar den kunstenaar bevredigt geen reflexie, tenzij zij hem stof geve voor een schepping. En zoo ontstond Lucifer, het beeld der wereldgeschiedenis."[2]

En gelijk nu Vondel door en in de historische gebeurtenissen het vóórhistorische treurspel telkens herspeeld zag, zoo dacht hij omgekeerd bij zijn bespiegeling van Lucifers opstand vanzelf aan al die werkelijke of legendarische rebellen, waarvan hij in z'n ander werk telkens blijk gaf zóó vol te zijn. Overal spiegels van 'n bepaald feit der wereldhistorie vindend, wendde hij zich zonder 't zelf te weten herhaaldelijk van 't beeld tot het wederbeeld en omgekeerd. Wat zou dus hem, die in elken opstandeling een nieuwen Lucifer of Luciferist ontdekte, hebben kùnnen weerhouden, om bij de bewerking van zijn prototypisch treurspel in vers na vers den reflex te geven van de wereldlijke oproeren, door hem als puur Luciferisme gebrandmerkt ?

Ik durf gelooven, dat de definitieve oplossing der oude

---

[1] Opdracht van *Lucifer*.

[2] *Vondels Lucifer* in *Zwolsche Herdrukken*, 3de druk, blz. XXXVII.

en eigenlijk niet meer aktueele kwestie: „politieke allegorie of niet" in deze richting gezocht moet worden. De overeenkomsten met de staatsgrepen van den Zwijger, Cromwell en Wallenstein, even scherpzinnig als treffend door Jonckbloet, van Lennep, Cramer e. a., aangewezen, mogen intakt blijven. Alleen achten we de konklusie — om van Jonckbloets *uitgangspunt* niet te spreken! — als zou Vondel met zijn treurspel de verkapte uitbeelding van dezen of dien opstand bedoeld hebben, ongewettigd, want *latius hos.*

Vondel stoffeerde dus zijn *Lucifer* met verschillende trekken van analoge opstands-gevallen. Voor de voltooiing van zijn „sprekende schildry" — dat immers zijn eigenlijke definitie van een tooneelstuk was [1] — heeft hij, naar zijn gewoonte, ook in *Lucifer* eenvoudig „al 't weereltlyck beloop naer 't leven afgeschildert" [2]. De treffendste scènes van 't speeltooneel der wereld bracht hij op dat van den schouwburg over, en daarom mogen we zeggen, dat de politieke gebeurtenissen van Vondels tijd een der rijkste bronnen van den *Lucifer* vormden.

Over zijn *geschreven* bronnen heeft de dichter zelf ons vrij nauwkeurig ingelicht. Natuurlijk beteekenen de bijbelsche en patristische teksten, in 't Berecht aangehaald en vertaald [3], op de eerste plaats de hechte gronden van Vondels Engelenleer. Maar bovendien wijzen ze ons in welke richting we hebben door te zoeken, wanneer we sommige min of meer merkwaardige voorstellingen van het treurspel tegen al te strenge, al te eenzijdige theologische kritiek willen rechtvaardigen.

Het is een feit, dat de stevig-onderlegde en zèèr orthodoxe dichter in de hoofdlijnen van zijn werk volkomen parallel blijft met de oud-christelijke en middeleeuwsche traditie; maar niet minder zeker, dat hij als

---

[1] Zie *Vondel als Treurspeldichter* in de *Bladzijden uit de Gesch. der Nederl. Letterkunde* door Dr. Jan te Winkel (Haarlem, 1882), blz. 215 vv.

[2] *Samson*, vs. 670 (Unger, 1660—'62, blz. 3).

[3] Die vertalingen, ook van de bijbelteksten, zijn van Vondel zelf. Een goede toelichting bij de bronaanwijzingen gaf A. Baumgartner, S. J., in zijn *Joost van den Vondel, sein Leben und seine Werke* (Freiburg i/B. 1882) blz. 213 vv.

dramaticus vaak zijn voordeel heeft gedaan met godgeleerde meeningen, die, hoezeer door groote namen gedekt, toch vrijwel singulier bleven. Vondel was zich van deze „poëtische vrijheid" volkomen bewust. Graag gebonden aan de noodzakelijke eischen van klaren bijbelzin en vaste kerkleer, vocht hij bij voorbaat in Berecht na Berecht voor zijn vrijheid in het vrije. Niet al te neuswijs — voegt hij vòòr *Lucifer* al zijn theologische critici toe — geen zifterij, geen dwang van schoollessen! En daarna de vermelding, dat hij in Gabriëls afkondiging der Menschwording (vs. 203 vv.) „niet het gevoelen der meesten, maar van *sommige* godgeleerden" volgt, omdat de dramatische handeling daardoor winnen moest. Pater Salsmans heeft in een knappe studie uiteengezet, hoe Vondel, anders opvallend thomistisch, met die voorstelling den Spaanschen Jezuiet Suarez volgt, zoodat we diens theologie stellig onder Vondels bronnen moeten rekenen. [1]

De bedoelde Suarezische (in den grond Scotistische) leer is echter de eenige niet, die Vondel als dichter bekoorde. Dat Apollion op Eva verlieft (vs. 163 vv.) schijnt even hard met de gangbare theologie in strijd als Lucifers wanhoop, waardoor ten slotte zijn val kompleet wordt (vs. 1634—1655 en 1671). Bovendien lijkt het eerste bedrijf gebouwd op 't omgekeerde van Thomas van Aquino's leer, dat de eerste zonde van Lucifer niet anders dan hoogmoed wezen kon en dat de nijd daarvan geen oorzaak maar gevolg was. [2]

Deze opzettelijke afwijkingen van onzen dichter toonen duidelijk, hoe hij in de wisselende meeningen der katholieke vakgeleerden thuis was. Volgens zijn Berecht moet hij zich wel overal met 'n kerkvader of theoloog hebben weten te redden, want van theologizeeren op eigen risico hield hij niet.

Zoo laat het zich denken, dat de dichter zijn voorstelling van Lucifers nijd-hoogmoed-wanhoop, niet enkel grondde op de algemeene psychologie, die hij op z'n

---

[1] *Theologische Kantteekeningen op Vondels Lucifer*, door J. Salsmans S. J. in *Dietsche Warande en Belfort* (Antwerpen, 1905) blz. 37.

[2] *Summa Theologica*, P. I. Q. 63, art. 2 „Primum peccatum angeli non potuit aliud esse quem superbia. Sed consequenter potuit in eo esse etiam invidia."

engelen mocht toepassen, nu hij ze eenmaal anthropomorphisch voorstelde en voorstellen moest, maar ook op de meening der godgeleerden, dat in de engelenval meer of minder momenten (instantia) te onderscheiden vielen. Te eerder mocht Vondel dit, nu zijn Luciferbegrip, zooals we 't niet alleen uit zijn drama, maar uit zijn heele werk kennen, wezenlijk tot de Hollandsche kernspreuk: *Hoogmoed gaat voor den val* en de bijbelsche: *'t Beginsel van alle kwaad is de hoogmoed* [1] te herleiden is. Niemand zal aarzelen in Vondels Lucifer het type van den hoovaardige te herkennen: zijn neerlaag is het noodzakelijk gevolg van zijn roekelooze zelfverheffing. Zijn andere zonden zijn allemaal uitvloeisels van zijn eerste en grootste kwaad: de hoogmoed. Dat de nijd hem prikkelt komt voort uit zijn grenzelooze heerschzucht, die geen gelijken, laat staan meerderen duldt; en op 't moment dat hij zijn wanhoop uitroept, is door zijn hoogmoedig verzet tegen God zijn onherstelbare val al een feit. Ja, van 't eerste oogenblik, dat Lucifer optreedt, zien we in hem den hoovaardige bij uitstek. Zijn allereerste woorden zijn woorden van bitter sarkasme en van verzet. Niet het innerlijk proces van zijn afval, maar 't uitwendig verloop van 't geen daar noodzakelijk uit groeien moest, wordt ons vertoond. De kern van het drama bestaat uit 't overleg van Lucifer en de zijnen, *hoe* ze hun opzet zullen uitvoeren. De tegenweer der goede Engelen heeft dramatische waarde, maar psychologische niet. Ze vlakken Lucifers hoogmoed niet weg, maar verscherpen die. Als Rafaël op 't laatste oogenblik van de *uitvoering* van Lucifers staatsgreep den gevallene tracht te bekeeren, moge een godgeleerde dat pogen, vooral voor een Aartsengel, iets onbestaanbaars noemen — wijl een engel zich maar éénmaal, en dan onherroepelijk, ten goede of kwade determineeren kan — den dichter ging deze theologische fout allerminst boven zijn dramatische winst ter harte en hij schiep zijn kunstwerk zooals zijn diep gemoed 't niet laten kon.

Intusschen had hij meer steun bij de oude Christelijke schrijvers dan men nu wellicht zou meenen; dáár vooral nam hij zijn voordeel waar hij 't vond. Dat de Engelen door

[1] Prediker X. 15. In 't Berecht citeert Vondel zelf uit Bernardus: „d'Oirsprong van alle overtredinge is hoovaerdy."

nijd tegen den mensch, *luteum illud figmentum* of wel, dien „aerdtworm uit een klomp van aerde en klaygekropen"[1] gezondigd hadden, werd door tal van oude schrijvers geleerd [2], al blèèf de algemeene opvatting staan, dat de *superbia* 't begin van alles was. Sint Augustinus verzoende de twee meeningen, met erop te wijzen, dat de nijd verwekt werd door den hoogmoed en niet omgekeerd. [3] Andere stemmen spreken terloops over Lucifers val „sine ulla spe veniae" [4] en ook dat zijn nijd was opgewekt, doordat hij van „God vernomen had dat de menschelijke natuur tot deelgenootschap met de goddelijke was voorbestemd". [5]

Evenzoo vond onze dichter steun bij de oudste bijbelverklaarders voor zijn verbeelding van Apollions verliefdheid op Eva. In een uitvoerige studie heb ik dit voor enkele jaren aangetoond [6] en kom daar nu vooral op terug, wijl 't in de lijn ligt hier als mijn meening neer te schrijven, dat Vondel bij zijn voorstudie van *Lucifer* druk Petavius, in dat opstel aangehaald, moet hebben geraadpleegd. Alle bouwstoffen zoowel voor zijn *Lucifer* als *Adam* en *Noah* heeft hij in de door-en-door geleerde werken van dien Franschen, met Grotius intiemen Jezuiet kunnen vinden. De Bijbel- en Vaderteksten van 't Berecht staan in Petavius en de eenige schrijver, bij wien ik Vondels

---

[1] *Lucifer*, vs. 389, 463, 499, 848 enz.

[2] Zie Petavius *De Angelis*. Lib. III. Cap. II. De eerste uitgave van Petavius' *Opera* verscheen te Parijs 1644—1650. Ik citeer de ed. Barri-Ducis, 1864, tom. 4. blz. 167 vv.

[3] „Nonnulli dicunt, ipsum ei (diabolo) fuisse casum a supernis sedibus, quod invident homini facto ad imaginem Dei. Porro haec invidia sequitur superbiam, non praecedit. Non enim causa superbiendi est invidentia, sed causa invidendi superbia". De Genesi ad Litter. XI. 14, bij Petavius, l. c. blz. 169.

[4] Paulinus Nolanus, ep. IV, bij Petavius, l. c. blz. 168.

[5] „Sunt qui invidiam istam diaboli aliter intelligant. Nimirum existimant illum, cum a Deo didicisset humanam naturam ad consortium divinitatis assumendam esse, invidia commotum id iniquo animo tulisse. Verum nulla id scripturae vel antiquorum Patrum autoritate defenditur." Petavius (l. c. blz. 169) pleit hiermee tegen de „sommige" godgeleerden, die Vondel volgde.

[6] *Apollion eñ Eva in Vondels Lucifer ; De Katholiek*, 1908, II, blz. 27.

afwijking van den Thaddeus-tekst: „ . . . tegens het oordeel des grooten *Godts*" (in plaats van: des grooten *dags*) terug vond is hij.[1] Vooral voor de schildering van Edens hof en zijn gestaltenis moet Vondel veel nut van Petavius hebben gehad, waar sprake is van 't „hemelsch manna" waarmee de Engelen zich voeden[2], het „*Oostersche* gewest" wordt verklaard[3] en de bedieningen der Engelen staan vermeld[4].

Gods onuitspreekbaarheid, zooals ze in Vondels eersten engelenrei wordt omschreven, vinden we op tal van plaatsen bij de oude Vaders. Petavius wijdt er een geheel hoofdstuk aan[5] en al laat zich geen een direkte parallel aanwijzen, het is duidelijk, dat zang en tegenzang de diepdichterlijke neerslag zijn van Vondels gepeins over 't beste wat de christelijke oudheid over Gods wezen heeft verkondigd. Bovendien blijft 't opvallend, dat het kenmerkende van God voor Vondel evenals voor vele Vaders zoowel in zijn *goedheid* bestaat als in het feit, dat hij de *zijnde* is[6]. Godheid en Goedheid zijn voor den dichter synoniem[7] en wanneer de zang den naam vraagt van den

---

[1] In den Index locorum Scripturae, die stellig ook van Petavius is: „in judicium magni *Dei*", l. c. blz. 687.

[2] *De Angelis*, I. II. 1 en 2 (l. c. blz. 5 en 6), vgl. *Lucifer*, vs. 36. — Het manna als Engelenvoedsel komt intusschen al voor in *Decr. Horr.*, vs. 145.

[3] „Paradisus voluptatis a principio" van de Vulgaat, Gen. II. 8, wordt verklaard als „Paradisus Eden ad orientem", *De Sex priorum mundi dierum opificio*, Lib. II. cap. V. 5, vgl. *Lucifer*, vs. 50; maar Vondel kan 't *Oostersche* gewest ook hebben uit den Statenbijbel, die vertaalt: „eenen hof in Eden tegen het Oosten", Gen. II. 8.

[4] *De Angelis*, Lib. II. cap. III, vgl. *Lucifer*, vs. 245 vv.

[5] *De Deo Deique Proprietatibus*, Lib. I. cap. V.

[6] *Petavius, De Deo* etc. Lib. VI. cap. I. „Cum bona fecerit, multoque sit melior, qui fecit, quam ista quae fecit, non invenies melius quid de illo dices, nisi quia *bonus* est Dominus, si tamen intelligas proprie *bonum*, a quo sunt cetera bona". S. Augustinus in Ps. 134. Ook de Platonici noemden God τἀγαθόν.

[7] *Lucifer*-Opdracht: „de Godtheit of liever opperste Goetheit", vs. 203: „De hooghste *Goetheit* uit wiens boesem alles vloeit wat *goet*, wat heiligh is" en vgl. vs. 295. Zie ook: *Bespiegelingen over G. en G.: „Godt* spruit in Duitsch uit *goet* en melt den goeden aert", I. 44. etc.

oorsprong van zoovele goeden (of goedheden) als ze in de schepping verspreid zien, is 't éénige antwoord: het heilige, voor Vondel met *goed* etymologisch verwante tetragrammaton *Godt.*

Voor het juist begrip van dezen rei, waaraan velen hun exegetische kracht gemeten hebben, maar m. i. tot nu toe zonder volkomen succes [1], verdient het, vooral in verband met 't bronnenonderzoek van den *Lucifer*, opmerking, dat alles neerkomt op een vraag en een antwoord. Terecht is erop gewezen, dat de vraag van den „zang" door een lagere orde van Engelen gericht wordt tot een hoogere, die in den „tegenzang" 't antwoord geeft. Dit is volkomen in overeenstemming met de leer van Thomas van Aquino, dat de engelen door hun eigen kracht tot de Godskennis kunnen opstijgen èn dat de hoogere orden de lageren kunnen verlichten [2]. We moeten wèl onthouden, dat de Engelen bij 't stellen van hun vraag en 't geven van hun antwoord nog in hun proeftijd zijn en dus nog niet tot de zalige aanschouwing Gods van aangezicht tot aangezicht zijn toegelaten. Eerst nà 't bewijs van hun trouw aan God zal hun dat schouwen van 't goddelijk wezen geschonken worden, zooals uit Rafaëls woorden blijkt, dat vòòr de vernedering van Lucifer al gebeurd is[3]. Nù, in hun proeftijd, verwachten de engelen dat „zien" als nog een hooger heil, dan zij reeds van Gods genade, door hun verheven natuur en bovennatuurlijke bestemming, gekregen hadden. Dàt zien, nl. God te kennen *sicuti est*, zooals Hij is [4], overschreed het perk en peil van hun natuurlijk vermogen. Maar

---

[1] Zie bl. LXIX vv. de artikelen over den eersten *Lucifer*-rei.

[2] Utrum Angeli per sua naturalia Deum cognoscere possunt. *Summa Theol.* I. q. 56. a. 3; Utrum Angelus illuminet alium, ib. q. 106. a. 1. en Utrum inferior angelus superiori loquatur, ib. q. 107. a. 2, waar gewezen wordt op 't met Vondels rei analoge engelengesprek van Ps. VIII. 10: Quis est iste rex gloriae ? etc.

[3] Dat keer' de goede Godt, wiens aenschyn ick aenschou
In 't zaligh licht enz. (*Lucifer*, vs. 1491 vv.)

[4] U zulx te kennen, als ghy waert. *Luc.* vs. 326. Zie hier voor de verklaring van *waert: De eerste Rey uit Vondels Lucifer*, door Dr. W. van Koeverden in *Van onzen Tijd*, 1915.

wèl konden de Engelen krachtens hun fijne natuurlijke geestesgaven zich tot een bepaalde Godskennis opwerken, wèl konden zij hun hooger gestegen broeders om meer licht verzoeken. Het is een prachtige greep van Vondel, dat hij zijn Engelen gedurende dien proeftijd voorstelt als verslonden in de studie der Godheid, die zich uit in belijdenissen van *geloof*, d. i. eigen kortzichtigheid. Hij immers, die der mènschen tijd waard besteed vond in aandacht en bespiegelingen van God en 't allerhoogste goed [1], had voor de verheven geesten, die nog op weg naar de innerlijke Godskennis waren, geen geëigender bezigheid kunnen bedenken.

We dienen hier, ter voltooiing van onze gedachten over den rei, bij te voegen, dat der Engelen zangvraag uitgaat van de waarneming der „vele goeden" d. i. *bona, beneficia*, dus van Gods *werken*, waarop het tegenzang-antwoord volgens 't axioma: *bonum est sui diffusivum* luidt, dat de oorsprong dier vele goeden, het *opperste goed* ofwel (naar Vondels etymologie) *God* is. Het eenige wat de hoogere Engelen nu verder over Gods wezen aan de lagere kunnen meedeelen is, dat hij de *Zijnde* is. Dat heele antwoord geeft, deels in biddenden, deels in betoogenden vorm de kern der bijbelsche en patristische verzekeringen weer, dat Gods wezen en eigenlijke naam door geen schepsel uitspreekbaar is. Waar de Bijbel al met z'n vragen zelf had te kennen gegeven, dat niemand den naam des Heeren kent [2], eischten kerkvaders en scholastieken gehoor, om dieper die onuitspreekbaarheid te laten voelen. „We zeggen makkelijker wat God niet, dan wat Hij wel is", verklaarde Augustinus [3] en Gregorius de Groote: „*Balbutiendo* d. i. stamelen is alles wat we kunnen, als we van Gods verhevenheden spreken" [4], waarna Thomas van Aquino leerde: „God wordt dáárom gezegd geen naam te hebben of boven alle benaming uit te staan, wijl zijn wezen verheven is boven 't geen we

[1] *Geboortezang aen Gregorius Thaum.* vs. 32. (Unger, 1646—1647, blz. 125.)

[2] „Waarom vraagt gij mijn naam?" zegt de Heer tot Jakob, Gen. XXXII. 29. „Hoe is Zijn naam, zoo gij het weet?" Spreuken XXX. 4.

[3] In Ps. 84, zie bij Petavius, *De Deo* etc. Lib. I, cap. V. 11.

[4] Moral. V. 29.

van Hem begrijpen en met ons woord uitdrukken"[1].

Begrijpelijk is 't onze bedoeling niet, in zoo'n zee van teksten als de christelijke theodicee over Gods naam en wezen bevat, te duiken naar juist die, welke den rijkbelezen Vondel van verre of nabij hebben geïnspireerd. Maar dàt hij zich heeft laten voorlichten, vòòr hij zijn heerlijksten en diepzinnigsten lierzang als met „serafijne veder" neerschreef, staat uit zijn heele werkwijze vast. En niet alleen door vreemde en verheven theologen, maar ook meer verwante geesten als zijn bewonderden Hendrik Spieghel, die immers over Gods onuitsprekelijkheid nauwelijks kwam uitgepraat. Eenige zijner liederen *Op 't Vader-ons* zijn een „zwak voorspel" van den *Lucifer*-rei genoemd[2]; ik acht ze voor onzen blik op de wording van Vondels verzen merkwaardig genoeg, om ze hier te geven:

Maer hoe zal ick U noemen
O aller dinghen dingh?
Waerom aller waerommen,
Myn kracht is te geringh.
Is, is, wil ik U heeten,
Weezigh zelfmachtigh iet;
't Is 't naaste, dat wy weten:
U wezen af te meten
Het tegendeel van niet.

en vooral:

Ghy zijt voor alle dinghen
Gheweest U zellefs hof.
Gheen zeven hemels ringhen
Besloten U, gheen stof,
Noch yet daer wy na delven
Ghy zyt U zelf bevangh,
Ghy woont heel in U zelven,
Gheen form of plaets omwelven
Hier eenigzins U gangh.[3]

Over de verdere hulpbronnen van den *Lucifer* kunnen we kort zijn. Door tal van Vondel-beoefenaars zijn

---

[1] *Summa Theol.* I. q. 13. a. 1. ad 1.
[2] *Gesch. der Nederl. Letterk.* door Prof. Dr. G. Kalff (Groningen, 1907) III, 485.
[3] Zesde en derde Lied.

allerlei schrijvers genoemd, die onzen dichter van verre of meer nabij heeten te hebben beïnvloed. 't Meerendeel dezer ontdekkingen heeft alle kans op betrouwbaarheid. De belezenheid immers van den zestigjarigen dramaturg was zòò breed, zijn geheugen zòò vast en de wijze, waarop hij vòòr jaren opgenomen denkbeelden in zijn treurspel verwerkte, vaak zòò persoonlijk, dat voorloopig wel iedere Vondeliaan van eenige boekenkennis met nieuwe gegevens en frissche opmerkingen de Lucifer-literatuur zal vermogen uit te breiden.

Naast Schriftuur en kerkvaders, door Vondel 't zij uit de eerste hand, 't zij uit Petavius of bijbelkommentatoren, zooals Marius en Costerus [1], bestudeerd : Dionysius Areopagita, Ireraeus, Cyprianus, Gregorius Magnus en Augustinus, verdienen klassieken als Virgilius, Ovidius en Cicero's *Somnium Scipionis* [2] als inspireerders van grooter of geringer nadruk te worden genoemd. Dat Vondel van 't middeleeuwsche mysteriespel *Die eerste bliscap van Maria*, waarin „Lucifers val met synre partien" voorkwam, gebruikt of ook maar gekend zou hebben, is mij niet gebleken. Van de moderneren heeft Vondel zelf Richard Baker vermeld, de paters Allard en Boelen de *Exercitia* van Ignatius van Loyola, Beets den *Adamus Exul* van Hugo de Groot, Kalff du Bartas enz.

Zeker is, dat ons wegen genoeg open staan, om tot het juiste begrip van den *Lucifer* en zijn belangrijke of min of meer moeilijke onderdeelen door te dringen — al

---

[1] Leon. Marius stierf in Oktober 1652, toen Vondel zijn treurspel zoowat gereed kan hebben gehad. In zijn *Lykstaetsi* herinnert hij zich van den pastoor „zoo veel geploeghde bladers, bezaeit met zaet van d'oude en wyze Vaders" (Unger 1652—'53, blz. 10), wat ongetwijfeld verband houdt met de breed-bekantteekende uitgave, door Marius van den Pentateuch bezorgd. — Franciscus Costerus S. J. bewerkte in 1614, eveneens met breedvoerige patristische noten, het Nieuwe Testament naar de katholieke editie van Moerentorf.

[2] G. Velderman geeft in zijn *Lucifer*-uitgave (Doetinchem, 1885) bij vs. 44 vv. uit den *Somnium Scipionis* een lang citaat over den bouw van 't heelal, de harmonie der sferen etc., dat Vondel niet onmogelijk heeft beïnvloed. — B. ter Haar ziet in den Satan van Avitus' *De Principio Mundi*, de eerste grondlijnen van Vondels schepping (bij Beets : *Verscheidenheden*, Haarlem, 1876, I, blz. 178).

mogen we nooit vergeten, dat een dichter als Vondel allesbehalve tot den laatsten regel wetenschappelijk zal zijn na te pluizen en dat het machtigste element van zijn *poëem* is gesproten uit zijn eigen geniaal-vizioenairen geest.

DE BEWERKING.

Het blijkt dus overvloedig, dat Vondel zich met den diepsten ernst heeft voorbereid op 't treurspel, van welks hoofdmotief hij zijn heele leven vol was. Hoe lang hij aan de dichting van *Lucifer* gewerkt heeft, wie zal 't met jaar en dag berekenen, vooral nu zijn verzen zóo geslepen, zoo af, zoo volmaakt zijn, dat hij ze naar z'n eigen voorschrift, een „goede wijl" onder zich moet hebben laten rusten, om er ander-, ja zevenwerf met versche zinnen over te gaan ?[1]

Uit z'n werkzaamheid onmiddellijk vòor het treurspel blijkt ook, dat de dichter er lang mee bezig was. 't Laatst aan *Lucifer* voorafgaande drama was de *Salomon,* die in 1648 uitkwam ; van toen tot 1654, waarin de *Lucifer* verscheen, vloeide geen enkel gedicht van eenigen omvang uit Vondels pen. Ja, zòò vol was hij omstreeks 1650 van zijn grootsch plan, dat men, vond hij, uit z'n portret (door Jan Lievens) wel kon vatten, wat treurspel hij wilde dichten ![2] En, bijna klaar met 't drama, schreef hij, drie jaar later, onder die betooverende beeltenis, door Govert Flinck ons van den *Lucifer*-dichter geschonken:

Ick sluit van daegh een ring van zesmael ellef jaeren
En zie myn hooft besneeuwt, en tel myn gryze haeren,
Doch zonder glazen oogh, in deze schildery,
En noch ontvonckt myn hart in lust tot poëzy,
Terwyl ick Lucifer zyn treurrol leer volspeelen
En met den blixem sla, op hemelsche tooneelen,
Ten schrik en spiegel van de Staetzucht en de Nyt.
Wat is myn ouderdom ? een roock, een damp, geen tyt ![3]

De Staatzucht en de Nijd — het waren de twee groote machten van 't kwaad, die den dichter tot 'n drama

---

[1] *Aenleidinge ter Nederl. Dichtkunst,* (Unger 1648—'51, blz. 143).

[2] *Op myn Print door Livius van Leiden* (Unger, 1648—'51, blz. 183). — 't Portret verscheen o. a. als titelprent van Vondels *Poëzy* in 1650.

[3] *Op myne Schildery* (Unger, 1652—'53, blz. 214).

drongen, niet meer om ze in toevallige verschijningsvormen, maar in hun wortel en prototype na te speuren.

Hoe de hoogmoed uit de afgunst, de afgunst uit 't ontdekte geluk van minderen in 't hooge Engelenhart geboren werd, Vondel laat 't minder geleidelijk voelen dan van meet af als 'n feit aanvaarden. Zoodra Belzebub verbazing uit over Edens vroolijk ooft van karmozijn en goud en watertandt naar aardsche lekkernij, waarvoor hij van 't hemelsch manna zegt te walgen, gaat Apollion, vleizoet en stokend, daarop in met z'n „Niet waar, heer Belzebub ? Al *schijnt* de hemel hoog : wij leggen veel te laag !" en naar mate de eerste zijn nieuwsgierige vragen gejaagder laat volgen : hoe is de hof, hoe de lucht, hoe de mensch, hoe man, hoe vrouw, des te feller belicht de welsprekende Apollion, dat alles op aarde den hemel overtreft : geen engel heeft zòò zoeten adem als de groeizame aardelucht ; geen engel is als de mensch zoo mooi of machtig ; liefde van man en mannin, wie weet er van in een hemel zonder vrouwen ? de schoonste geesten zijn wanschapenheden naast Eva. Bovendien heeft de mensch 't vermogen zich te vermenigvuldigen en zal dan ook gauw genoeg de Engelenwereld in sterkte overtreffen.

Wat al ontdekkingen, wat 'n prikkels in 'n nijdig hart ! En toch is alles nog weinig bij de ontgoocheling die volgt. Ineens roept Gabriël de verheffing van 't menschdom door Gods toekomstige Menschwording uit en, als tegenstuk, de vernedering der Engelen, die de menschen moeten *dienen.* „Dit 's noodlot en een onherroepelijk besluit" zegt Gabriël fatalistisch, waarna de Rei Gods grootheid zingt en zich onderwerpt.

Heeft in 't eerste bedrijf de afgunst 't woord gehad, in 't tweede valt dadelijk de hoogmoed uit in Lucifer zelf, die alles gehoord heeft. De bittere tijding zit hem hoog en, vurig als hij zich dadelijk toont, slaat hij dòor, wrevelig, sarkastisch, hooghartig tegenover Belzebub, die nijdig en slim, kruiperig en als verongelijkt, Lucifers woede aanblaast. „'t Is allemaal direkt tegen *U*, o stedehouder van Gods opperheerschappijen", waarop Lucifers eerste eed : „Dat zal ik keeren" volgt, dadelijk weer door Belzebub, die er voor den Aartsengel een persoonlijke zaak van maakt, aangeschroefd met gescherm over zijn „Recht". (421—432).

Plotseling verschijnt nu Gabriël, en Lucifer, die tegenover 'n lagere niet „zwak" wilde schijnen, bindt in. Toch zet hij scherp zijn bezwaren op : Waarom dit gebod ? Wat is er misdaan ? Maar Gabriël eischt, zonder uitleg, blinde gehoorzaamheid, die de ander weigert door zijn wrokken over Adams verheffing. Lucifer buigt alleen voor God ; 't is voor Gods eer en om God zijn Recht te geven, dat hij strijdt.

Gabriël weg, en Belzebub dadelijk weer aan 't werk met z'n hatelijke termen van „plakkaat" en Gabriëls „trots" en „uw mogendheid de vleugels fnuiken", waarop Lucifer, getergd en overprikkeld, nadrukkelijk zweert er àlles op te wagen. „Laat zien wie Lucifer durf trotsen en braveeren !" En meteen wordt Apollion ontboden, de „bederver", de meester tuk om geesten in te luien en die leert weifelen wat nooit op weiflen dacht. Hij moet raad verschaffen : Het wit is, Michaël den slagveer uit te rukken, om zòo makkelijker Adams zetel te bestormen. Apollion, veinzerig, prijst het plan, maar vindt 't gewaagd. God is te machtig ; Hij wordt al gekwetst door 't denken aan opstand. Maar Lucifer, ijdel, wil God er buiten laten : duidelijk een zelfverblinding, nu hij 't hachelijke van zijn voornemens voelt. Ook Michaël is 'n duchtig vijand, merkt Apollion op — wat Lucifer weg praat door 't verwachte succes van Apollion, als hij troepen gaat werven.

De twee slimsten en kundigsten, Apollion en Belial, overleggen nu. Ze verstaan elkaar over doel en middelen. Maar Lucifer moet 't bevel nemen, zegt Apollion, want *hij* wordt door Adams verheffing 't meest gekwetst.

Rood zien de hoffelijke gevels, rood straalt 't heilig licht uit wolken en nevels : teekenen zoowel van 't groeiende oproer als Gods ontwakende verbolgenheid ! De vreugde der Engelen verstilt. De Nijd is ingeslopen ; een groot getal van geesten zondert drom bij drom zich af, somber en misnoegd.

Zoo bereidt de Rei, die het tweede bedrijf sluit, het derde voor, dat dan ook opent niet meer met 'n aparten rebel, maar met 'n heele troep : de Luciferisten. Ze ontwikkelen geen nieuwe bezwaren, maar praten na wat hun door de stokers is voorgezegd. Maar ondertusschen krijgt het individueele kwaad hierdoor de beteekenis

van de zonde eener menigte. Niet 't verzet van Lucifer of een der anderen, maar dat van een veelheid zien we groeien. Inderdaad blijkt hier *Lucifer* minder de tragedie van een menschenlot dan van een menigte. „Het principe van den infernalen tegenstand is geteekend niet in een persoonsgestalte, maar in een groepsgestalte. *Lucifer* is het drama van de Luciferisten." [1]

Tegenover de muiters, die den mond vol hebben van hun Recht [2], staat de Rei der getrouwe Engelen, die, droef en met zachte ergernis, hun „broeders" trachten te bedaren. Als ge wilt heerschen, buigt dan voor God: want Hem dienen is regeeren!

Na een lange tweespraak komen Apollion en Belial. Deze veinst, tegenover den Rei, onwetendheid dus onschuld, maar kiest toch gauw partij en schermt onverdroten met 't tooverwoord van *Recht*, dat vooral in 't derde bedrijf schering en inslag is. Diep en mooi zet de Rei Gods souvereiniteit over alles uiteen.

Een nieuwe kracht tegen den Rei is Belzebub, die in twee woorden [3] z'n vreugde over 't groeien der afvalligen laat merken. Dan, den Rei ziende, huichelt ook hij onkunde, maar geeft door zijn navraag de Luciferisten meteen gelegenheid, hun grieven nòg eens te uiten. Bij al zijn vermaan tot kalmte speelt hij demonisch den listigaard en prikkelt de anderen tot verzet zelfs in z'n verzoeningswoorden.

Maar Michael, de veldheer, die ineens verschijnt, heeft Belzebub volkomen dòor; hèm vraagt hij rekenschap, en bidt niet zooals de Rei, maar beveelt, kort en streng, dat ieder rebel vertrekt op 't wenken van zijn hand en de geopperde bezwaren langs wettelijken weg worden voorgedragen: of anders wacht Uw hoofd! Op deze uitdaging heeft de formeele scheiding van goede en kwade Engelen plaats. De getrouwen trekken zich met Michaël terug.

Michaël zal doortasten, dat voelt Belzebub wel, die

---

[1] *De dichterlijke konceptie van Vondels Lucifer* door Dr. J. D. Bierens de Haan in *De Kroniek* van 26 Maart 1904.

[2] Zie vs. 880, 911, 921, 1045, 1050, 1205, 1207, 1235, 1279 enz.

[3] Vs. 991, 992. Vondel, die nergens spelaanwijzingen ga dan in den tekst, moet bedoeld hebben, dat deze twee verzen „ter zijde" worden gesproken.

nu de Luciferisten moed inspreekt en Lucifer aanraadt als legerhoofd. Hij zelf weigert dien last: niet aanvoeren maar opruien is zijn werk. Als Lucifer, dien we nog maar weinig zagen, voor den tweeden keer te voorschijn komt, blijkt hij wèl veranderd. Na zijn eerste woede-ontladingen — in het tweede bedrijf — toont hij zich bezorgd over de uitgebreidheid van den opstand. Bij alle verbittering is hij bang en zoekt inwendig naar 'n oplossing. De Luciferisten smeeken hem hun aanvoerder te wezen. Ja, hij erkent hun klachten wel, maar God heeft het opperste Recht. Niet Lucifer drijft nu de rebellen, maar dezen drijven Lucifer voort. Aanvaard den heirstaf toch, smeeken ze: wij zullen u volgen. En Lucifer, afstappend van 't *beginsel*, maakt moeilijkheden over den uitslag: we kunnen de anderen niet aan! Een zwakke uitvlucht natuurlijk, want als de Luciferisten hem nu voorspiegelen, dat ze onder zijn bevel van 't derde deel der Engelen verzekerd zijn, moet hij, hoe aarzelend ook, z'n belofte wel laten glippen: „Ik troost me dan geweld te keeren met geweld." En Belzebub onmiddellijk, zoodra dit gezegd is, houdt valsch den zwakken trotschaard aan zijn woord: „Zoo stijg de trappen op!" en bedwelmt hem met wierook en muziek, waaronder de Luciferisten zweren tegelijk bij God en Lucifer. Onder protest van „uit nood en dwang" laat de heimelijk verheugde, alleen voor de verantwoording bevreesde Aartsengel die hulde en eeden toe. Maar innerlijk voelt hij zich hoog en God-gelijk en zwelgt in 't aandreunende oproerlied der Luciferisten, die driest hem kronen als „God Lucifer" en zijn ster aanbidden.

Dit hoogtepunt van de dramatische spanning wordt door den rouwzang der getrouwe Engelen nog versterkt. De val van Lucifer is door zijn aanvaarden van de goddelijke eer een feit. We kunnen niets anders meer dan het droevige einde verwachten. Volkomen op z'n plaats bezingt de Rei hier de Staatzucht met z'n gevolgen.

Toch heeft Vondel kans gezien de dramatische kern van zijn werk twee-cellig te maken, waardoor de aktie van het derde naar het vierde bedrijf overloopt. Tegenover de voorbereiding van het verzet plaatst hij die van de orde in Gabriël en Michaël, waarvan de laatste vol moed en zonder eenigen twijfel aan zijn overwinnings-

kansen de hemelsche regimenten samenroept. Vlak daarna komt Lucifer met z'n aanhang. Gejaagd en angstig vraagt hij tot tweemaal toe naar de sterkte der troepen, waarop Belzebub hem paait met 'n geflatteerd beeld. „Eigenlijk is de heele hemel op uw hand. We hebben maar aan te vangen: gij draagt alree de kroon des hemels op uw kruin!"

Lucifer veinst zich welgemoed; dankbaar neemt hij ieder optimistisch woord aan. Hij beseft en zegt, dat hij nu tòch al te ver ging en verhardt zich daarom opzettelijk, drijft iedereen aan, verblindt zich met sofismen [1], belooft bevrijding van alle slavernij en eischt nòg eens een eed, waarna plotseling Rafaël verschijnt, de engel van vrede en verzoening.

Rafaël, zacht en bewogen als een minnende vrouw, is niet onjuist een soort apostel Johannes genoemd [2]; hij weent en kust zijn armen broeder! Lucifer ontroert ervan en voelt de oprechtheid van den vrede-bode tegenover zijn eigen veinzerij. „Oprechte Rafaël" is 't eenige wat hij zeggen kan, men mocht denken 't begin van een bekentenis en van inkeer. Maar als Rafaël in 'n stroom van gloeiende woorden Lucifer aan zijn hooge voorrechten herinnert en al aanvangt hem met eigen hand te ontwapenen (vs. 1498 vv.), benut de Stedehouder dien tijd om zich te herstellen, antwoordt star en hoog, dat hij belasterd is, voor 't Recht van God en zijn koren strijdt, de nood hem perst en hij dus eerder loon dan 'n dreigement verdient. Rafaël echter ziet te klaar zijn opzet en houdt in duidelijke woorden Lucifer den zelfspiegel voor: „Wat hebt gij in uw hart al heimelijk gesproken?" (vs. 1541—1549), waardoor, ook theologisch, den aard van 't misdrijf volkomen zuiver wordt uitgesproken. Lucifer ontkent zijn doel niet, spreekt 't zelf straks even onomwonden uit: „'k Misdank me dan dit leen, als 't immers *leen* moet heeten" (vs. 1600), maar tracht 't te rechtvaardigen, door opnieuw zijn wrok over

---

[1] Geen almaght heeft de maght dat zy geheel vernietigh'
Het wezen, dat ghy eens voor eeuwighlyck ontfingt.
Vs. 1436—'37, vgl. *Adam in B.* vs. 48.)

[2] Door Van Noorle Jansen en Verwey in de *Vox Studiosorum* van 31 Maart 1904.

Adams verheffing te luchten. Ten slotte weigert hij alle bemiddeling, door in 't plotseling klaar besef van zijn misdrijf z'n wanhoop uit te roepen.

We mogen hier wel opmerken, dat dit intermezzo, zoo hoog en roerend dramatisch van opzet en besluit, veel verliest door zijn gerektheid. Er is een geredeneer en herhaling van uitgeputte motieven, die onze verwachting door òver-spanning verslapt. Alleen in de wanhoops-monoloog herkrijgt het hooge spel zijn volle recht.

Apollion trekt Lucifer nu naar 't gevecht. Hij verzet zich niet en Rafaël met zijn Rei bidt God in tranen: „O Vader, die geen wierookvat . . ." Aanstonds heeft de beslissing plaats en loopt dus het eigenlijke drama ten einde.

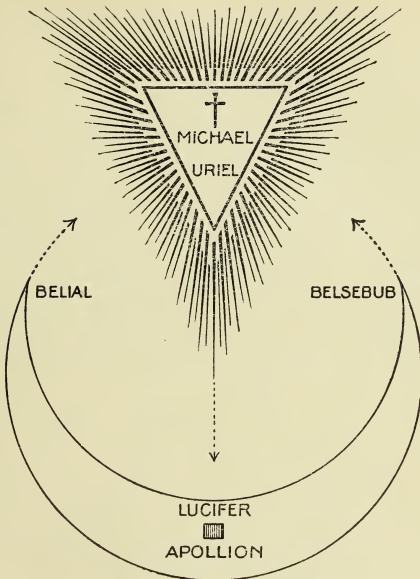
Het vijfde bedrijf brengt enkel Uriëls verhaal van den slag: een verzenval van de schitterendste en hoogstvarende poëzie, zooals 't eerst bedrijf éen en al beschrijving, 'n sprekende schilderij, maar doortinteld van leven, louter goud op hemelsblauw. Op de echt-strategische ordening der geestenlegers is al dikwijls gewezen. Behalve een grafische voorstelling daarvan, maken we alleen de bemerking, dat de zoogenaamde „lichaamlooze" engelen (vs. 477 en 690) wel degelijk van „tastelijke" wapens gebruik maken: knods, hellebaard, sabel, speer en dolk worden even goed benut als de zware kortouw (vs. 1813/14; 1965), helm, trommel en trompet (1794, 1800). Prachtig lost het stijgende relaas van den strijd zich op in den triomfzang voor Michaël, dien we ons met zijn schubbig pantser, gouden veeren en diamanten schild niet anders kunnen voorstellen dan als de schitterendste Michaël van Fra Angelico [1]. Evenzeer als met dezen schilder toont onze dichter in zijn hoogste vervoeringen zich nauw verwant met Dante, die onder Vondels verbeelding van de verdoeming der engelen met eere zijn naam zou kunnen zetten. [2]

Intusschen is en blijft het te betreuren, dat Vondel de

---

[1] Bedoeld is de voorstelling in de lijst der bekende kruisafneming in de Galleria te Florence.

[2] Op speciale overeenkomsten van den *Lucifer* met Dante's werk wordt in de noten 'n enkele maal gewezen, in afwachting van een breeder behandeling van dit dankbare onderwerp.

Slagorde der Legers.
Lucifer vs. 1746—1774.

vuurpijlen van Michaëls triomf zoo ineens laat dooven. Als het prachtige drama éen grove fout toont, dan in de laatste honderd-en-zestig verzen, die als samengeperst aanhangsel den *Adam* verkondigen. Dat geforceerde in den vorm is maar 'n gevolg; de grootste vergissing steekt in 't feit zelf, dat de dichter ons na zijn drama in de wolken ineens naar de aarde trekt, om er uit Gabriëls mond lange vertoogen van Lucifer-de-slang met zich zelf en Eva te laten hooren, nadat hij 't slotakkoord van Michaëls overwinningsjubel, waarmee 't spel dramatisch en artistiek toch *uit* was, moedwillig verstoorde door nieuw getreur, uit den mond van een der overwinnaars dubbel verwarrend.

Vondel heeft zich bij het schrijven van dit slottooneel niet weten te bedwingen. Hij voelde de droeve paradijsgeschiedenis als 'n weerwraak en tweeden aanslag van den overwonnen Lucifer zoowel op 's menschen geluk als Gods majesteit, — nieuwe uiting dus van zijn nijd en staatzucht! — maar 't stond hem niet klaar voor den geest, dat hij hiermee aan een heel nieuw konflikt en tweede treurspel raakte. Zelf voldeed hem zoo'n summiere behandeling van wat hij als der treurspelen treurspel begreep op den duur evenmin en daarom schreef hij, tien jaren later, zijn *Adam in Ballingschap*. Bij de voltooiing van dit drama, tòen toch blijkbaar door den dichter als een vervolg op den *Lucifer* gedacht, verzuimde hij echter twee voorname zaken: ten eerste het aangeplakte slot van 't engelendrama af te knippen en ten tweede zijn troosteloos eindigende *Adam* te besluiten met de belofte-verzen 2176—2183, die nu 't laatste woord zijn van den *Lucifer*.

Maar overigens — wat te zeggen van dit hoogste en diepste drama der wereldliteratuur? Welke dichter, hij heete Sophokles of Dante, Calderon of Shakespeare, heeft 't bestaan of de bezieling gehad, zoo'n onderwerp zóó geniaal te bewerken voor 't tooneel? Aan Dante in stijgende Paradiso-vaart gelijk, overtreft de Luciferdichter hem als dramaticus; voor de andere drie als tooneeldichter niet onderdoende, vliegt hij ze met zijn geweldig onderwerp ver voorbij.

En zijn eeuwige verzen, „zoo spiegelgladt gelyck een diamant geslepen"[1] zijn volkomen aan 't hoog gegeven en de meesterlijke dramatiek gelijkwaardig. Ze schitteren als een morgenzon op de zee; ze dwingen in hun vaste maten, beweeglijke rythmen en sterke struktuur, meteen als symbolen, tot dubbelen eerbied voor 's hemels regementen. De zachte idylle van 't eerste bedrijf wedijvert in zienlijke pracht met 't laatste-oordeels-vizioen van 't vijfde. Het Eva-bruidje is niet minder beminnelijk dan de duivelgod Lucifer schrikwekkend. Wat Vondel primitief als 'n Hugo van der Goes inzet, weet hij, harmonisch, als 'n Renaissance-man van Michel Angelo's kracht te bekronen. En tusschen die twee „stomme

[1] *Lucifer* vs. 1750.

schilderijen" van 't eerste en 't vijfde bedrijf, door meer dan menschelijke taalpracht voor onze oogen uitgebeeld, tusschen die vreedzame aarde van 't begin en dien vechtenden hemel van 't einde, bewegen zich de drie middenbedrijven als „sprèkende schilderijen", d. w. z. met uiterlijk schoon gebaar bij sobere groepeering, maar met hartstocht, met leven, met aktie, die zich geleidelijk en breed uit den weldoordachten opzet van ieders eigen aard en karakter ontplooit. Partij staat tegenover partij: d. w. z., rationalisme tegenover geloof, leugen tegen waarheid, verzet tegen onderwerping. En zooals in meer van Vondels drama's is hij ook hier eerlijk op 't pijnlijke af tegenover de Leugen, door de drogredenen van haar woordvoerders zòò sterk aan te schroeven, zòò pittig en waarschijnlijk te formuleeren, dat de gezags-antwoorden der Aartsengelen er soms maar zwakke weerlegging van lijken. Zòò ver dreef onze dichter 't bijbelwoord, dat de kinderen der duisternis slimmer zijn dan de kinderen des lichts!

Zooals de drie Aartsengelen elk aparte typen zijn: Gabriël de wijze, Michaël de strenge, Rafaël de milde, en toch één in hun diep besef van Gods onschendbare Hoogheid, zoo vertoonen de kwaadwilligen, binnen hun gemeenschap van bewust verzet, ieder hun eigen trekken: Apollion en Belial (sterk verwant) die van nijd en gestook, Belzebub van list en intrigue, Lucifer van trots en zwakheid. [1] Wanneer we ons willen vergapen aan een titel, mag 't vreemd schijnen, dat de hoofdpersoon van den *Lucifer* eigenlijk veel meer passief dan aktief optreedt, dat niet hij maar de minderen 't verzet beginnen en hij enkel gedwongen, gedrongen ten minste, 't bevel aanvaardt. Maar wie aan geen letter hangt, zal 't meer dan billijken, dat 't bederf van onder naar boven kruipt en de drieste, vleiende, listige lageren den hoogerstaande, die door zijn zelfliefde een zwakkeling is, weten in te palmen, ja met dreigementen te drijven waarheen hun belang 't wil. Dit is juist het tragische in den Opperengel, dat hij, ontvankelijk door zijn hoogmoed, de dupe wordt van de zonde der massa. En in zoover is hij wel degelijk de reëele hoofdpersoon, dat als hij, de hoogst-verhevene

---

[1] Buiten het direkt-dramatisch verband ligt Apollions zinnelijkheid, 'n hartstocht die ook Belzebub laat voelen.

en meest bevoorrechte van alle geesten, krachtig tegen de eerste symptonen van den opstand was opgekomen, de aanslag nooit zou ondernomen zijn.

Vondel heeft naast Lucifers schuld ook zorg gedragen voor 'n zekere onschuld in die figuur, waardoor 't medelijden gewaarborgd en het innig-tragische gered bleef. Op de drie anderen, de lageren, de massa drukt veel meer de last van ons odium dan op den fieren Lucifer. De eersten zijn niet fier, maar enkel nijdig en jaloersch, daarom blijft de Stedehouder beklagenswaardig en zijn zij hatelijk. Ze ruien hem op tot relletjes, maar verstoppen zich een voor een achter hem zoodra er gehandeld moet worden. Ze zijn geen handlangers van een tyran, maar verbeelden de lagere instinkten, die azen op gewin en typeeren de muiters, die er 'n ander aan wagen, om zelf koning te kraaien. Nogeens gezegd: de *Lucifer* is minder het drama van een enkeling dan van een menigte.

Denk nu om dit mozaiek van verzen den gouden rand van Vondels reien ! [1] Ze zijn al zoo vaak en zoo bewonderend beschreven, dat we ons liever bij 't beste daarvan aansluiten dan er veel bij te voegen. Bovendien spreken ze in hun rijke wisselende maten en soepele rythmen 't sterkst voor zich zelf. Ze vertolken stemmingen, maar verdiepen die meteen. Ze klinken na als een echo van 't voorgaande of preludeeren op 't volgende bedrijf met 'n zekerheid van streek en overstralende klaarheid, die ze onmisbaar maakt, in ieder geval even weinig weg te denken als 't hemelrood van morgen- of avondzon. Meer dan de klassieke reien in hun gewone dramatische dienstbaarheid, zijn ze hier tegelijk de heilige muziek van den Hemel, bespiegelend of lyrisch, droevig en blij. Ze voldoen onze verwachting, dat er onder de Engelen meer gezongen dan gesproken wordt. Zang is de geëigende voertaal van den Hemel, waar we ons immers de geesten verbeelden ieder met z'n eigen instrument. Daarom hooren de reien van den muzikalen *Lucifer* tot de welluidendste woord-komposities, die we danken aan Vondels rijke ziel.

---

[1] Vgl. Gerard Brom in 't tekstboekje van de *Lucifer*-opvoering der Utrechtsche Studenten, Maart 1904.

[2] *Vox Studiosorum* van 31 Maart 1904.

DE OPVOERINGEN.

Aangaande de speelbaarheid van den *Lucifer* valt eigenlijk niets meer te zeggen, nu over de honderd moderne vertooningen deze kwestie voor goed in Vondels voordeel hebben opgelost. Verwey gaf wel de gedachten van den dichter weer, toen hij zeide dat zijn spel voelbaar geschreven was om gezegd te worden.[1] Geldt dit voor iederen dichtregel, die „uitvoering" eischt zooals elke muziek op papier, met dubbelen nadruk vraagt een verzendrama om hoorbaar woord en zichtbare handeling. En de even muzikale als beweeglijke schilderij van *Lucifer* allermeest, wijl daarop 't pakkendst Vondels treurspel-definitie van „hemelsche ooghmuzijck"[2] toepasselijk is.

Het treurspel verscheen bij Abraham de Wees, misschien in de eerste maand van 1654[3], want den 2den Februari werd 't al vertoond in Amsterdams Schouwburg, die door Vondels *Gysbreght* was ingewijd. Het schouwburg-bestuur, dat terecht groote belangstelling voor den *Lucifer* verwachtte, liet voor veel geld een nieuwen tooneelhemel maken, waarover we helaas geen nadere berichten hebben dan dat hij „kostelijk en kunstig" was.[4] De hoofdzaak

---

[1] *Vox Studiosorum*, 31 Maart 1904.

[2] *Samson* vs. 681.

[3] Brandt: *Leven van Vondel*, ed. Hoeksma (Amsterdam 1905) blz. 98; cfr. *Het Amsterdamsche Tooneel van* 1607—1772 door C. H. Wybrands (Utrecht, 1873) blz. 86.

[4] Denkelijk omdat er eenige blanco bladzijden overbleven, liet Vondel achter het drama drie stichtelijke lierdichten volgen, die, goed bezien, toch in nauwer verband met de grond-idee van den *Lucifer* staan dan tot nogtoe werd aangenomen. „Moyzes Gezang", een vrije bewerking van 't *Canticum Moysis* van Deut. XXXII, huldigt Jehova als de opperste Majesteit, die den eens bevoorrechte, maar weerbarstig geworden onderdaan met verwerping dreigt: 'n kras oordeel dus tegen 'n bepaalden vorm van Luciferisme; vgl. bijv.: vs. 77—80 met *Luc.* vs. 1376. „Het Geloofsteken der Apostelen", vertaling van de twaalf artikelen des Geloofs, behelst Vondels persoonlijk *Credo*, een publieke belijdenis en akt van onderdanigheid, als anti-Luciferisme. „Het Gebedt des Heeren" treft in verband met het treurspel vooral om de vierde strofe, waarvan vs. 39, 40 bovendien met vs. 1683 van den *Lucifer* overeenkomt.

Achter deze gedichten volgt een zakelijke rechtvaardiging van 's dichters spelling.

zal wel 't mechanisme van „kunst-en-vliegwerk" geweest zijn, waardoor, als in middeleeuwsche mysteriespelen, de Engelen even wonderbaar uit de wolken konden neerdalen als weer in de lucht verdwijnen. [1] Overigens zat men vrijwel aan de bestaande koelissen en schermen, galerijen en den middentroon vast, zoodat de Hemel, waarin de *Lucifer* speelde, wel meer door Vondels beschrijvende verzen dan door den tooneelbouw aan de verbeelding der toeschouwers zal zijn voorgesteld.

De moderne regie heeft met de bedoelde spelaanwijzingen van den dichter bewuster getracht haar voordeel te doen, maar 't blijft de vraag, of bijv. de ontwerpen van een Roland Holst voor Royaards' *Lucifer*-vertooningen in 1910—'11 van zuiverder inzicht in dezen specialen tooneelbouw getuigen dan die van de eerste de beste seminarie-opvoering. Het schijnt wel zeker, dat Holst met z'n armoedig omzuild platvorm een al te gebrekkig begrip van „den top van Engleburgh" verried en niet minder dat hij de „gouden poort des hemels" in zijn mager bovenbouwtje eerder geparodiëerd dan architektonisch ge-

---

[1] Zie ook Wybrands l. c. blz. 81. Het eigenlijke „konst-en vliegwerk" werd van Italië over Frankrijk op 't Amsterdamsche tooneel pas geïmporteerd in 1667, door de *Medea* van Jan Vos (*Gesch. van Drama en Tooneel* door Dr. J. A. Worp, Groningen 1904, blz. 350), dezelfde gast, die als schouwburgregent Vondel noopte den *Lucifer* te besluiten met 'n zotte rederijkersvertooning van Adam en Eva „die zich naakt bevinden", den Tijd, die „vaardig voor den dagh komt springen", den Dood, die „Adam, Eva, d'ellenden en d'andere gruwelen doorschiet" en van allerlei allegorische poppen die beurtelings „uit d'afgrondt rijzen", „in een wolk vol starren ten hemel" varen, enz., waardoor 't vizioenaire drama doodliep in een smakeloos kijkspel. Den door Vondel ontworpen Engelendans, dien Vos op zij schoof om den zijne er voor in de plaats te stellen, bezitten we helaas niet, zoodat we geen vergelijking kunnen maken. Maar ik zie in de samenvalling van den nieuwen kunstigen tooneelhemel met de wijze waarop de ijdele en slimme Vos zijn „wonderlijk" ontworpen Engelendans er door dreef, wel een bevestiging van Vondels latere klacht over de nijdigheid van zeker schouwburghoofd, „steeds toeleggende om zyn treurspeelen te bederven en onnut te maeken", (Brandt, l. c. blz. 112) en ben van Brandt's partijdigheid tegen Vos in dit geval allerminst overtuigd.

transponeerd heeft. Wanneer we vaststellen, dat de hemel, waarin Vondel zijn drama gespeeld dacht, identiek is aan het in top voltogen paleis, der heemlen hemel, 't welk de zingende Engelen blijkbaar („dit", vs. 299) voòr zich zien, dan weten we alvast, dat we met wat zuiltjes en een rondtrap ons al te bescheiden aan Vondels weidsche verbeelding aanpassen. Dat paleis, in welks diepste binnenste de Godheid zetelt als in het hart der zon, kent hoffelijke gevels, galerij en tin en trans, gewelf en koor en hof; 't lijkt een agglomeraat van luchtgebouwen, met wapenhuis, rozegaarden en tuinen — alles afgesloten door een grootschen gouden poort, die op een voorplein ziet, het voorplein, waar de nog-niet-gezaligde Geesten hun proeftijd slijten en de eigenlijke plaats der dramatische handeling is. Dit geheel heet Engelenburg en is overkoepeld door het hemelsblauw gewelf, zoo trotsch, zoo vast gebouwd met zijn doorluchte bogen, astronomisch het *empyreum*, dat de kristal-sfeer omvat en waarin, zoo diep in 't grondelooze licht-paleis, de Godheid zetelt, middelpunt en omloop tegelijk van alle ronden der endlooze eeuwigheid.

Aan de hooge eischen, welke Vondels geniale verbeelding hiermee stelt aan ieder, die zijn bovenaardsch spel naar zijn dichterlijken geest wil vertolken, mogen we door stileering noch vereenvoudiging afbreuk doen. Door het probleem te versimpelen, wordt het immers niet opgelost, maar ontloopen. En als het waar is, dat wij, menschen van den modernen tijd, onzen grootsten drama-dichter in zijn koninklijke breedheid inniger vatten en zuiverder voelen dan zijn tijdgenooten, dan hebben we, bij zijn *Lucifer* vooral, te zorgen voor een tooneelschikking, waarvan de grootschheid — zoomin als de stralende ver-beeldingen van de schitterende verzen — niet ligt in den eenvoud maar in de hemelsche pracht en praal. [1]

---

[1] Over het *Lucifer*-tooneel van Roland Holst zie o. a. *Van onzen Tijd*, 11e jrg. n°. 5, bl. 33 en het *Dramatisch Jaarboek* (Losco, 1912) bl. 159. In 't zelfde Jaarboek (bl. 283) afbeeldingen en beschrijving van 't *Lucifer*-décor door P. L. Taeymans S. J. voor de opvoeringen in 't St. Jozefkollege te Aalst in België.

Hetzelfde geldt van de muziek der reizangen, door Vondel in 't Berecht van de *Jeptha* voor de volmaaktheid van een gewijd treurspel vereischt. Nu in de *Gysbreght* de kerstliederen gezongen waren en de *Gebroeders* zelfs met zang en blaasinstrumenten geïllustreerd, hoeven we aan een reienmuziek van *Lucifers* eerste opvoering niet te twijfelen, als de muzikale Vondel in de vertooning zijner stukken nog iets te zeggen had. Er is ongelukkig geen noot van over, maar met Eduard Pothast mogen we in verband met Vondels tijd en met den naam van Orlando, dien hij in 't *Jephta*-berecht noemt, besluiten, dat de dichter muziek bedoelde in den gewijden, meer bepaald, den Palestrijnschen stijl, maar met begeleiding van instrumenten, min of meer „gemoderniseerd" dus [1]. Iedere poging in die richting, zooals door Hubert Cuypers bij de Royaards-opvoeringen, lijkt ons dus verkieslijk boven het nuchtere „zeggen" der rei-verzen, die, hoe lastig ze door hun ingewikkelde rythmiek den toondichter mogen blijken, juist toch door hun bizondere klankkleur het zonlicht van een even heldere als plechtige toonverhooging vergen.

De eerste opvoering van den *Lucifer* op 2 Februari 1654 werd den 5den gevolgd door een tweede — maar toen was het uit! De predikanten van Amsterdam, van ouds op voet van oorlog zoowel met 't Akademietooneel als den hekeldichter Vondel, rapporteerden in hun kerkeraad de verschijning van „*Luisevaers treurspel*, van den val der enghelen handelende waarin op een vleesselijke manier de hooghe matery van de diepten Godes, met veele ergerlijcke en ongheregelde verdichtselen wort voorgestelt . . ." 't Gevolg van deze aktie was, dat de opvoering van het drama door de Burgemeesters verboden werd, ja zelfs de gedrukte exemplaren werden opgehaald.

Hoe het publiek juist door dit relletje tot kennismaking met het „gemeene" stuk geprikkeld werd en de overheid oogluikend den eenen herdruk na den anderen toestond, hoe 't niet alleen schimpverzen kletterde op Vondels dak, maar ook de dominees, Wittewrongel vooral, het standje op de preekstoel haalden — dat is allemaal bekend. Maar

---

[1] *Dram. Jaarb.* (1912) blz. 418.

de vraag laat zich stellen, of al dat felle kabaal 't gevolg was van 'n overtuiging — dan wel van minder edele motieven. Kalvinisten verklaren, dat hun kerk niet principieel staat noch stond tegenover het tooneel, zooals praktisch Beza bewees door 't schrijven van Latijnsche tragedies, Blondel door 't bezoeken van een schouwspel in Frankrijk en Kalvijn, die tooneelvertooningen op de markt van Genève toestond. [1] Het heeft er allen schijn van, dat de Amsterdamsche predikanten zich gekitteld voelden op 't oude zeer, dat uit Costers *Iphigenia* ontsproten, door Vondels *Palamedes* verergerd, eindelijk bij den *Lucifer* met z'n anthropomorphische, anti-kalvinistische voorstelling van Het Heilige doorbrak. Dat moet inderdaad de bedienaren des Woords geschandalizeerd hebben, te heviger nu 't kwam van dien brutalen „paapschen hond", die àl bedenkelijker de roomsche superstities liet wapperen door de gezuiverde stad! Ja, Vondels geloofsverandering, zijn katholicisme heette zijn grootste kwaad, immers de wortel van al die vrijzinnigheid, van al die onkuische, afgodische en valsche dingen waardoor 't „afgrijselijke treurspel" uitmuntte. Niemand dan zoo'n kerkweerhaan, zoo'n potpoëet, baals-aas, slechthoofd en paap-jan kon 't bestaan, God op de akademie te sleepen, hemel en hel in een spel te vangen, ja God in 'n rijmkist te sluiten zooals de heidenen de Ark in Dagons huis hadden gedaan. Daarom heette niet enkel het drama een landpest, maar was de schouwburg door dit stuk een hel, de spelers duivels en de dichter zelf een Lucifer geworden. Christenen, schuwt Vondels werken, want 't zijn de werken van Belial en Lucifer tegelijk, die 't Babylonsche rijk onder ons trachten in top te voeren! Kijk, hoe de arme Joost met z'n opdracht aan Ferdinand III bij den keizer mooi weer speelt en om geld pracht; kijk, hoe hij zijn eigen spelen leerzamer noemt dan onze predikaties! Hij is even zot als vol van zonden, ja, de oude man versuft en blijkt geraakt in z'n hersens! [2]

---

[1] cfr. Dr. A. Kuyper in zijn *Gemeene Gratie* (Amsterdam-Pretoria, 1904) III, bl. 449 Op de twee eersten beriep Vondel zich handig in zijn tooneelverdedigend Berecht van *Salmoneus*. Unger, 1656—'57, bl. 87.

[2] Deze regelen zijn 'n „bloemlezing" uit de groote kollektie scheldverzen en pamfletten tegen den *Lucifer*-dichter. Enkele

Vondels houding tegenover al die pijnlijke persoonlijkheden was kalm-ironisch. Tartend laat hij de priesters van den *Salmoneus* de voornaamste bezwaren van de Amsterdamsche predikanten formuleeren:

> De tempel moet voor speeltooneelen
> Den vinger leggen op den mont,
> Om zulck een' goddeloozen vont
> Van mommerye op haer stellaedje.
> Een worrem speelt Godts personaedje.[1]

Toch schoot geen enkele giftpijl, als in den Palamedestijd, zijn bloed in brand, enkel pareerde hij ieder schot op 'n schild van gemoedelijk pleizier of van verstandelijkheid. In zijn speelsche fantazietjes *Uitvaert van Orfeus* en *Speelstryt van Apollo en Pan*[2] houdt hij eenvoudig de Boschbachanten en Hierofanten als domme uilen voor den mal. Hij joedelt ze dood met z'n tergend „tierelier, tierelier" en „tin, tin, tin". Welk statig gezicht bleef bij zoo'n gullen ronden schaterlach in de plooi? Hij, Vondel, bleef Orpheus wiens zang van 't reuzenrot de wildste dieren temt, alleen de dronken Boschbachanten niet, die hem ijdel steenigen, wijl Apollo immers zijn vedel in de sterren hangt.

> Nu vrees geen' haet en nyt
> Nu vrees geen' haet en nyt, noch stryt
> Wat kan een dier ons schaden,
> Tierelier, Tierelier,
> Dat gaept, maer niet en byt . . . ?

---

geeft Unger in zijn deeltje 1654—'55, blz. 262 vv., alwaar ook het bitse *Naberecht* van Petrus Leupenius op Vondels Noodigh Berecht over de Nieuwe Nederduitsche Misspellinge, dat ook al de spellingkwestie tot de religie-kwestie herleidt. Ds. Wittewrongel vaarde in zijn *Oeconomia Christiana of Christelycke Huishoudinghe* (1655 en 1661) tegen alle bijbelspelen van onzen dichter uit. Van Lennep (IX, blz. 336) geeft de lange en vervelende *Schouwspels-Beschouwing* van Jakob Koeman. Na den *Adam in Ballingschap* herleefde 't getier tegen den *Lucifer*, zooals blijkt uit de gedichten van Jakob Steendam en Jan Pietersz bij Unger 1664—'67, blz. 323 vv.

[1] *Salmoneus*, vs. 200—204.

[2] Unger 1654—'55, blz. 119 en 126.

Zoo deunt de dichter met zijn machtelooze vervolgers, met den Zeeuwschen Wittewrongel vooral, die als een zeeslang wit van tong zich wrong, om Orpheus' hoofd te slikken, maar wiens bit en bek versteenden.[1]

Als Vondel 'n paar jaar later in 't Berecht van den *Salmoneus* van „razende Bacchanten" rept, valt hem meteen 't grappig vertelsel van Hooft binnen: „hoe een fluitenist in het dolhuis op zijn Duitsche fluit begon te blazen, waerop terstont elck kranckzinnigh hooft eenen byzonderen toon en grimmas zette, naer den ongelycken temper en inbeeldinge der ontstelde herssenen. D'een begon te lachen, d'ander te schrejen, te zitten, te klauteren, te springen, te zingen, de handen te wringen, te kermen, te schermen. Men hoorde en zagh den haenenkraey, geblaet van schaepen, greepen van aepen, gebas van honden, gehuil van weerwolven en het loejen van stieren. Men hoorde aexters, papegaejen, en kraejen, uilen, zeemeeuwen en spreeuwen en wiltzangh, een oubollige muzijck van dolle muzikanten, zonder maet, onder een gemengt en zoo menigh dolhuis, zoo menighen weergalm . . ."

„Toen nu — gaat de onverbeterlijke satyricus verder — mijn leerachtigh treurspel van Lucifer zoo veel spels maeckte, docht my het verhael van den Heere Drossaert hier niet qualyck op te sluiten en dat ick mede onder diergelyck geselschap vervallen was . . ."

Hierna zet Vondel een van zijn vele pleidooien voor 't tooneelrecht op en tot zijn dood toe, kunnen we zeggen, heeft hij met ironie, geschiedenis, redeneering en de dáád het „nuttig tijdverdrijf" van den schouwburg tegen de koppige predikanten verdedigd.[2] De grofste smaad,

[1] Bekend is nog 't versje op Wittewrongel:

Trompetter van de Zeeuwen
Gy terght een nest vol spreeuwen.

Ung., ibid. bl. 118.

[2] Zie behalve het Berecht van *Lucifer* en *Salmoneus*, het derde bedrijf van *Samson* met dien zet, door het dolhuisgeval geïnspireerd: „Het snaterbecken van alle aexteren en spreeuwen, Verbluft geen speeltooneel", vs. 696.

In 1661 gaf Vondel zijn *Tooneelschilt of Pleitrede voor het Tooneelrecht*, vooral tegen Wittewrongels *Oeconomia Christiana*, uit, waarop 't zelfde jaar een anonymus *Tooneel-*

verknoeiing van zijn stukken, boete en vervolging heeft hij met gezonde kracht voor zijn heilig tooneel verduurd: hij werd niet alleen de held, maar ook de martelaar van de edele dramatiek.

Na de twee eerste opvoeringen werd de *Lucifer* bij Vondels leven, ja gedurende de heele XVIIde Eeuw nooit meer vertoond. Om den kunstigen tooneelhemel, waaraan zooveel geld was besteed, niet renteloos te laten, schreef Vondel vlak na 't verbod van den *Lucifer* een heidensch pendant daarvan in *Salmoneus*, dat in 1657 zeven keer vertoond werd, maar op den duur niet beviel, zoodat het — allemaal om 't mooie dekoratief te redden — eerst werd verhaspeld tot een *Salmoneus Goden-Balet* en, na Vondels dood, „versiert met een voor-, tusschen-en na-spel in Maatzang, verscheide Konstwerken, danssen, spreekende en stomme Perzoonen en andere toestellen..."[1] Zoo moest Vondel de reminiscenties aan zijn meest geniale tragedie zien wegsterven in een even smakeloos als miserabel kijkspel.

In de XVIIIde eeuw, aan 's dichters roem zoo vijandig, werd de *Lucifer* niet éénmaal herdrukt, laat staan gespeeld en zelfs de XIXde eeuw, waarin de Vondel-beoefening al meer en meer herbloeide, was bijna ten einde, toen het drama, na een tooneeldood van ruim twee honderd jaren, opnieuw door uitbeelding werd verlevendigd.

De opvoering der Utrechtsche studenten in 1904, onder de knappe leiding van J. J. van Noorle Jansen, met muziek van Hugo Nolthenius en de even talrijke als geslaagde vertooningen door Willem Royaards in 1910—'11 (de reien van Hubert Cuypers) verwierven voor 't publiek een vermaardheid, waaraan we niets te kort willen doen, maar de eerlijkheid vergt de erkenning, dat lang vóór die geruchtmakende vertolkingen Vondels hoogste drama al bij herhaling was opgevoerd in de intieme kringen van katholieke seminaries en kolleges. Omstreeks 1890 ging de *Lucifer* voor 't eerst in „Hageveld" te

---

Schilds-Verplettering of Grondig bewys van d'ongesoutenheyt der Pleyt-Reden voor het Tooneel-Recht publiceerde. Unger (1660—'62) blz. 179 en 305.

[1] Zie Unger's Inleiding op *Salmoneus* (1656—'57), blz. 79). Het bedoelde „Voorspel" geeft van Lennep, VII, blz. 117.

Voorhout, in 1908 en 1915 te Rolduc, telkens met reienmuziek van den eerw. heer W. P. H. Jansen; in 1914 op 't Sint-Jozef kollege te Aelst in België met dekor van pater Taeymans S. J. en muziek van Lodewijk de Voght.

In den winter van 1904 vierden de *Vondel-Vereeniging* en *De Amstelkring* te Amsterdam den 250sten gedenkdag der eerste *Lucifer*-vertooning op 2 Febr. 1654 met de welverzorgde deklamatie der schoonste drama-gedeelten.

En sedert is de *Lucifer* aan de orde gebleven, in opvoeringen hier en ginds, in uitgaven, vertalingen, toonzettingen, studies . . . in alle belangstellingsuitingen, waarop de kroon der Nederlandsche Literatuur de hoogste aanspraak heeft.

LUCIFER-UITGAVEN, -VERTALINGEN, -STUDIES.

Volgens de *Bibliografie van Vondels Werken*, door J. H. W. Unger in 1888 samengesteld [1], verschenen er tijdens het leven van den dichter, zeven drukken van den *Lucifer*, zes in het jaar 1654, allemaal bij Abraham de Wees en één in 1661 bij Kornelis de Bruyn. Zooals Dr. N. Cramer in de voorgaande drukken van deze uitgave meedeelt, [2] ontging de eigenlijke tweede druk van 1654 Ungers aandacht. In 't geheel werd dus het drama acht maal in Vondels eeuw herdrukt.

In de XVIIIde eeuw geen enkele maal.

In de XIXde eeuw — tot 1888 — negentienmaal, nl. in 1826 te Luxemburg, 1841 te Leiden, 1849 te 's Hage, 1852 tweemaal te Schiedam, 1856 te Dordrecht, daarna z. j. te Deventer, 1868 in twee Duitsche vertalingen te Aken en Münster, 1869 in Duitsche vertaling te Leipzig, 1869 te Brugge, 1875 tweemaal te Schiedam, 1879 te Brugge, 1883 te Beverwijk, 1884 te Gent, 1885 te Schiedam en Doetinchem.

Sedert zijn de uitgaven sterk aangegroeid. [3] In 1904

---

[1] Uitg. Fred. Muller & Comp. Amsterdam, blz. 102 vv.

[2] Zie o. a. den 3en druk, bl. XXXVIII.

[3] Maar er niet altijd beter op geworden! Zie: „Hoe men uitgeeft en verklaart" door J. H. van den Bosch in *Taal en Letteren* (Jrg. III, 1893) waar blz. 165 vv. de *Lucifer*-ed. van het Klass. Letterk. Pantheon onder handen wordt genomen.

telde Hendr. C. Diferee[1] in 't geheel *twee-en-dertig* afzonderlijke uitgaven: 7 in de XVIIde eeuw; in de XIXde eeuw 14 in Noord- en 6 in Zuid-Nederland en 5 vertalingen, nl. drie Duitsche, één Engelsche en één Fransche. Verder kondigde *Het Boek in 1903* een rijke reproduktie-uitgave van de eerste editie aan, te verschijnen bij L. J. Veen te Amsterdam in 200 genummerde exemplaren.

Tot heden toe moeten al die uitgaven met de volgende, vergetene of later verschenene, worden aangevuld:

1. Meesterwerken der Nederlandsche Letterkunde, I. J. van den Vondel. *Lucifer.* Treurspel in 5 bedrijven. Met den korten inhoud van elk bedrijf en elk tooneel voor de schooljeugd uitgegeven door J. G. — Hasselt, St. Quintinus-Drukkerij, 1901.

   Zonder noten, spelling van de Vr. en te W. vs. 127—174 ontbreken.

2. Vondels Meesterstuk *Lucifer* Treurspel in vijf bedrijven taal- en letterkundig verklaard door A. M. Verstraeten, S. J. Vijfde uitgaaf bezorgd door J. Salsmans, S. J. — Gent, A. Siffer, drukker, 1907.

   Spelling van de Vr. en te W.; vs. 127—174 ontbreken. Drie aanhangsels over aktueele Vondel-problemen. Woordenlijst.

3. In 1908 verscheen de derde druk van deze *Lucifer*-editie der Zwolsche herdrukken.
4. Joost van den Vondel. *Lucifer.* Met Inleiding en Aanteekeningen. Gent — Leuven — Amsterdam, z. j. (1910).

   De ed. werd bezorgd door J. Salsmans S. J. Spelling van de Vr. en te W. Voetnoten. Bibliografische opgaven van *Lucifer*-literatuur.

5. Uit Nederlands Woordkunst. Letterkundige Boekenreeks. Nummer I. *Joost van Vondel's Lucifer.* Met inleiding en verklaringen door Dr. H. W. E. Moller. — Te Amsterdam bij E. van der Vecht, z. j. (1910).

   Vereenv. spelling met behoud van Vondels klankschakeeringen. Voetnoten.

---

[1] *Boek en Kunst*, 1e afl. Febr. 1904.

6. Tooneelbibliotheek onder leiding van L. Simons. Joost van den Vondel, *Lucifer.* Treurspel met inleiding en aanteekeningen van L. Simons. Uitgegeven door de Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur. — Amsterdam, z. j.

   Spelling van de Vr. en te W. Voetnoten.

7. Nederlandsche Bibliotheek. Nos. 219—221. Vondels spelen ingeleid en toegelicht door C. R. de Klerk en L. Simons. *Joseph in Egypte — Salomon — Lucifer.* Het tweede deel, het tweede stuk. — Mij. v. Goede en Goek. Lectuur. Amsterdam z. j. (1913).

   De *Lucifer*, apart gepagineerd, ingeleid en toegelicht door L. Simons. Dezelfde ed. als n°. 6, met verbetering van drukfouten.

8. J. van Vondel. *Lucifer.* Praecipitemque immani turbine adegit. Met 12 prenten in kleuren naar schilderijen van H. F. de Grijs. Amsterdam, Uitgevers-Mij „Elsevier", z. j. (1916).

Behalve deze Nederlandsche drukken, met de door Unger vermelde zeven-en-dertig in 't geheel, verdienen de vertalingen onze aandacht. We laten ze allemaal hier volgen, wijl ze tot nog toe nergens volledig werden opgegeven [1]:

1. Chefs-d'oeuvre de Théatres Etrangers, tom. 20, 7ième livraison. Chefs-d'oeuvre du Théatre Hollandais, tom. I. *Hooft, Vondel, Langendijk.* A Paris, chez Ladvocat, libraire, editeur des œuvres de Shakespeare et de Schiller, au palais Royal, MDCCCXXII.

   Dit boek, dat proza-vertalingen van Bato, Gilbert d'Amstel, *Lucifer*, Les Mathématiciens geeft, begint met 'n Essai sur la poésie hollandaise pour servir d'introduction au théatre hollandais en laat de vertalingen van *Gysbreght* en *Lucifer* voorafgaan door een Notice sur J. van Vondel en een Avis du traducteur. Noten achter de spelen. De vertalingen zijn van Jean Cohen

---

[1] Over Vondels vertaalde treurspelen zie men o. a.: A. W. Stellwagen in *Noord en Zuid*, Jrg. XIX, afl. 1 (1896), *Dietsche Warande*, N. R., Jrg. VIII (1895), blz. 303 en H. C. Diferee: „Vondels Lucifer" in *Boek en Kunst*, I, afl. 1 (1904) en „Vondel in den Vreemde", *Boekzaal*, 1910, blz. 243.

(1781—1848)[1]. Resp. curieus en van belang zijn de twee volgende meeningen van Cohen over den *Lucifer :*

„Quoique cette pièce ait été représentée deux fois (in 1654 nl.), il est certain qu'elle n'a point été faite pour être jouée" (blz. 201) ;

en : „La pièce est évidemment finie avec le quatrième acte. La chute d'Adam, qui fait le sujet du cinquième, n'a rien de commun avec le commencement de la tragédie, et, pour comble d'inconvéniens, donne à la victoire de Dieu toute l'apparence d'une défaite, puisqu' en définitive Lucifer triomphe dans sa chûte . . . D'une autre côté, cet ouvrage n'est pas sans un grand mérite, si on la considère comme un ensemble de ce qui se passe dans un état où règne une guerre civile !" (blz. 202).

2. Joost van den Vondel's *Lucifer.* Ein Trauerspiel. Uebersetzt von Max Werner Quadt. Aachen, 1868. Alb. Jacobi & Co.

Zie Unger, *Bibl.* no. 530. Deze vertaling is rijk aan mooie en zeer korrekte verzen in de maat van het oorspr., zonder noten. Vooraf gaat 'n portret van Vondel door Dr. P. J. H. Cuypers en een levensschets met de bemerking dat Vondel „nicht nur Hollands erster Classiker, sondern einer der grözten Coryphäen der Katholischen Literatur überhaupt genannt werden musz".

3. Joost van den Vondels' *Lucifer,* Trauerspiel in fünf Acten. Aus dem Holländischen übersetzt von Ferd. Grimmelt. — Münster. Ad. Russell, 1868.

Zie Unger, *Bibl.* no. 531. Goede vertaling in de maat van het oorspr., zonder noten.

Deze Ferd. Grimmelt is dezelfde die in 1873 (bij Russell, Münster) met [later Mgr. Dr.] Andr. Jansen een bundel Duitsche Vondel-vertalingen uitgaf als : *Gedichte von Joost van den Vondel.* Zie Unger, *Bibl.* no. 58.

In de Voorrede van zijn *Lucifer*-vertaling o. a. dit nieuwtje : „Vondel gehört Deutschland an als Mitglied jenes echt deutschen Stammes, welche die Küsten des Nordsee bewohnt, seine Werke sind deutsche Werke, sein Ruhm verherrlicht Deutschlands Ruhm" enz. enz. (blz. 8).

4. *Lucifer.* Trauerspiel von Joost van den Vondel aus dem Jahre 1654. — Aus dem Holländischen übertragen durch G. H. de Wilde. — Leipzig, F. A. Brockhaus, 1869.

---

[1] Cohen schreef in den *Correspondant* van 1848—'49 (tom. XXIII) ook een artikel over *Les Mystères de l'Autel* van Vondel. Zie verder over hem H. C. Diferee, l. c.

Zie Unger, *Bibl.* n°. 532. Vertaling in rijmlooze jamben met Vorwort en zonder noten. Ook het Berecht is hier vertaald. De vertolker, die vroeger den *Gysbreght* al overzette, kent blijkbaar de twee voorgaande Duitsche vertalingen niet.

5. Nouvelle Bibliothèque Populaire n°. 126. Vondel. *Lucifer.* — Henri Gautier, ed. Paris z.j. (1889).

Deze goede proza-vertaling, voorafgegaan door een Notice biografique et littéraire is van Charles Simond [1], die ter nadere kennismaking van „Vondel et ses Oeuvres" verwijst naar de werken van M. L. de Baecker (Paris, Thorin) en 't betreurt, dat er geen enkele Fransche monografie over den dichter bestaat. Onbekend bleven hem blijkbaar de Vondel-arbeid van Cohen (zie hiervoor) en 't artikel van X. Marmier in de *Revue des Deux Mondes* van 1841 (tom. II, blz. 467—473), dat voornamelijk den *Lucifer* behandelt [2]. — In 't zelfde jaar van Simonds klacht verscheen bovendien de uitgebreide *Etude Littéraire sur Vondel* van den eerw. heer Camille Looten (Lille, 1889), die 'n analyse van den *Lucifer* geeft met benutting van Cohens vertaling (blz. 155—171).

6. *Vondel's Lucifer*, translated from the Dutch by Leonard Charles van Noppen, illustrated by John Aarts. MDCCCXCVIII. — Continental Publishing C°., New-York and London.

Deze prachtige, ook door Nikolaas Beets nog gekende en geprezen vertaling in korrekte rijmlooze verzen (de reien in de oorspr. maat), even royaal als kostelijk gedrukt, is wel de beste introduktie van onzen dichter bij Engelsch-lezers. Na een opdracht komt een introduction van Dr. W. H. Carpentier, een studie van Prof. Dr. G. Kalff (Van Noppens leermeester te Utrecht) over *Vondel and his Lucifer*, Vondels levensbericht en An Interpretation of Lucifer door L. C. van Noppen: dit laatste artikel een mooie, krachtige en hoogbewonderende karakteristiek met o. a. dezen zin: „Like Goethe, the Dutch poet exerted an ennobling influence on the theatre of his country. Like Dante, he was fond of a strong, bold outline, and always chose a direct rather than a circuitous route. Like Shakespeare, he

---

[1] Over hem Diferee: *Vondel in den Vreemde*, l. c.

[2] Zie nader over Xavier Marmier: „Vreemdelingen over onze Letterkunde" door P. Valkhoff in *De Nieuwe Taalgids*, Jrg. X, 1e afl. (1916) blz. 21.

was a keen observer of affairs, a student of life" (blz. 148).[1]

Verder geeft van Noppen 'n overzicht van de *Lucifer*-dichters Grotius (*Adamus Exul*), du Bartas, Richard Baker en Milton (blz. 159)[2] en laat de kwestie van Miltons afhankelijkheid van Vondel onbeslist (blz. 162).[3]

7. *Lucifer* szomorújáték öt felvonásban irta Joost van den Vondel, Hollandus eredetiböl forditotta Dr. Nagy Zsigmond, debreczeni ref. Kollegiumi tanàr. — Budapest, Franklin—Tārsulat. Magyar irod. intézet é: Konyvnyomda, 1913.

   Deze Hongaarsche (Magyaarsche) vertaling van den *Lucifer*, zonder inleiding of noten, opgedragen aan den (inmiddels gestorven) Nikolaas Beets, werd door Zsigmond, die thans professor aan het Protestantsch Hoofdgymnasium te Debreczen is, in 1903 als Utrechtsch student bewerkt. In het Kisfaludy-Genootschap te Pest hield Prof. Heinrich Gustàv in Mei 1909 een voordracht over deze vertaling, welke voordracht in een Hongaarsch tijdschrift verscheen als: „Vondel Luciferjéröl. Nagy Zsigmondtól."[4]

   De *Lucifer*-vertaling verscheen ook in een Hongaarsche „Goedkoope Bibliotheek" (Olcsó Könyvtár, n°. 1717—1720, Budapest).[5]

8. Volledigheidshalve memoreeren we hier nog een Japansche *Lucifer*-vertaling uit 't begin dezer eeuw, waarover Prof. Kurino van de Universiteit te Tokio,

---

[1] Mogen we hier niet bijvoegen, dat Lord Byron Vondel „mit dem Ehrennamen „Chalderon der Niederländer" in „das Verzeichniss der hervorragendsten Dichter eintrug"? Zie Grimmelts *Lucifer*-vertaling, Voorrede, blz. 7.

[2] Ik herinner hiernaast aan de studie van N. Beets over „De Paradijsgeschiedenis en de Nederlandsche Dichters" (nl. Cats, Vondel, Grotius, Bilderdijk) in zijn *Verscheidenheden meest op Letterk. Gebied* (Haarlem, 1876) I, blz. 139.

[3] Zie verder over van Noppens Nederlandsche werkzaamheid in Amerika *Neerlandia* XXste Jrg. n°. 4, 1916, blz. 90, waar o. a. verteld wordt, dat v. Noppens *Leven van Vondel en zijn Tijd* uit het Engelsch in het Hindoesch is vertaald door Benoy Sarkar. — Arthur Hadley heeft naar den *Lucifer* een toonzetting gemaakt, die door het eerste orkest in Carnegie Hall te New-York is gespeeld.

[4] *Neerlandia*, Jrg. XV (1911), blz. 165.

[5] *Neerlandia*, Jrg. XVII (1913).

die sommige van Vondels werken vertaalde, aldaar een voordracht hield, [1] en

9. een Javaansche (Maleische) *bewerking* van den *Lucifer*, die op de kweekschool te Moentilaan in 't begin van 1916 voor een talrijk Javaansch gehoor werd opgevoerd. De *Java-Post* refereerde daarover als volgt:

> De loop van het suk, Vondels drama, is door bekwame hand in een kleine honderd strophen van verschillende lengte in dichterlijk Javaansch weergegeven.
>
> Een leerling der Kweekschool heeft dit werk geleverd en zijne verzen zijn onder een schuilnaam opgenomen in de eerste twee afleveringen van het tijdschrift „Djawi-Sraja".
>
> De hoofdgedachte van Vondel is weergegeven in zoetvloeiende verzen, verzen, die even als de onze rekening hebben te houden met het aantal lettergrepen en ofschoon zonder rijm evenwel aan regels gebonden zijn, wat betreft den klinker der laatste lettergreep van elk vers. Een andere leerling had op zich genomen te zorgen voor de melodie, want die verzen zouden worden gereciteerd in zachtklinkenden zang, gesteund door een gamelan slendro.
>
> Het was een zwak pogen, een eerste proeve om het christelijk drama pasklaar te maken voor het Javaansche tooneel, voor de door den Javaan zoo hoog gewaardeerden wajang wong; vooral had men het oog op den gewonen Javaanschen dans, om dien te wijzigen en op dien menigwerf wuften dans een christelijk stempel te drukken, met één woord: den gewonen Javaanschen dans te kerstenen.
>
> Voor de opvoering dienden twee tooneelen, waarvan het eerste den hemel, het tweede de sombere burcht van Lucifer voorstelde. De costuums waren voor het grootste gedeelte in zachte tinten en voor de hoofdpersonen had men ruim gebruik gemaakt van het rijke koningsrood. [2]

* * *

Ons rest na deze opgaven nog 'n enkel woord over den invloed, door Vondels *Lucifer* op andere dichters uitgeoefend. Slechts in 't voorbijgaan noemen we dan de parodie, door Jakob Koeman in 1662 op het drama ge-

---

[1] *Lucifer* bezorgd door J. Salsmans S. J. (Gent-Leuven-Amsterdam), blz. VIII.

[2] Zie o. a. *Het Centrum* van 2 Juni 1916.

schreven als *Schouwspel-Beschouwing,* met de hoofdpersonen Lucifer, Belial en Belsebub, en 't gedicht van Joachim Oudaen: *De Neergeplofte Lucifer, Treurspel, te Londen vertoont in Mey 1659,* waarin naar het heet, verschillende uitdrukkingen van Vondels drama zijn overgenomen. [1]

Hooger belang heeft het probleem van Vondels verhouding tot Milton, een vraagstuk dat bijna een eeuw oud is en dan ook wel op zijn eeuwfeest verjaard zal zijn. Want sedert de Engelschman Beddoes in 1825 afhankelijkheid van *Paradise Lost* van den *Lucifer* vermoedde en Rev. A. Tishel in 1854 die bevestigde, heeft een twaalftal schrijvers zoowel van Nederlandschen en Engelschen, als van Duitschen en Franschen huize zich zóó ijverig in 't nader onderzoek verdiept [2], dat deze kwestie, die vrijwel 'n kwestie van appreciatie bleek, wel voor uitgevochten mag worden gehouden. 't Merkwaardigste van deze heele letterkundige procedure zie ik in het ironische feit, dat de eerekrans, zoo ridderlijk door een Engelschman onzen hoofddichter als bevruchter van Miltons genie aangeboden, even ridderlijk door een Nederlander werd geweigerd. Dr. Moolhuizen heeft met een rechtvaardigheidszin, die alleen door zijn scherp analytischen blik geëvenaard werd, de overstelpende getuigen à charge van Edmundson tegen Milton tot de laatste letter gewogen en te licht bevonden. Maar dat deze internationale literaire polemiek om den Nederlandschen *Lucifer*-dichter onvruchtbaar was, zal niemand beweren. Zoowel de kennis van Vondel als van Milton is er op het forum van Europa mee vooruit gegaan.

Een volkomen overzicht van de uitgebreide *Lucifer*-

---

[1] *Leven van Vondel* door Dr. P. Leendertz Jr. (Amsterdam, 1910) blz. 305.

[2] Nl. Beddoes in 1825, Fishel in 1854, Gosse omstr. 1860, Buddensieg in 1877, Pattison in 1879, Masson omstr. 1880, Baumgartner in 1882, Edmundson in 1885 (*Milton and Vondel. A Curiosity of Literature*), Pröscholdt in 1887, Looten in 1889, Müller in 1891, Dr. Moolhuizen in 1895 (*Vondels Lucifer en Miltons Verloren Paradijs,* 's Hage, M. Nijhoff) en W. de Hoog Az. in 1903 (*Studiën over de Nederl. en Engelsche Taal en Letterkunde,* Dordrecht, Revers, II. bl. 116).

literatuur blijven we afwachten van hem, die zich eenmaal aan de geschiedenis van Vondels waardeering zet. In de diepste hoeken en gaten liggen regelen te rusten, die van wie weet hoe groot belang zijn voor 't juiste begrip van het nooit genoeg bekeken drama. Niet alleen vraagstukken als dat van Milton-Vondel, maar ook aparte gedeelten zooals de eerste reizang, ja afzonderlijke verzen als vs. 101—102 en vs. 283 zijn met uitvoerige exegetische opstellen en geanimeerde polemieken vereerd.

We kunnen dus onmogelijk pretendeeren, àlles te vermelden, maar geven hier, behalve misschien passim reeds genoemde of in de aanteekeningen nog te noemen artikelen, een rijtje Luciferiana uit den laatsten tijd, die ongetwijfeld met voordeel bestudeerd kunnen worden.

1. *De opvoering van Vondel's „Lucifer"* door J. A. F. L. van Heeckeren. *Aurora.* Muzen-Almanak. Amsterdam, 1878, bl. 121.
2. *„Van tijt noch ceuwigheit gemeten"* door J. A. Alberdingk Thijm. *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken.* 1886.
3. *Vers* 101 *en* 102 *van den Lucifer* („Had zich Apollion" enz.) door C. J. Vierhout. *Noord en Zuid.* 1894, blz. 279.
4. *„Van tijt noch eeuwigheit gemeten"* door J. C. Alberdingk Thijm. *Dietsche Warande.* N. R. VII (1914), blz. 114.
5. *Vondels Lucifer* door P. Visser. *Noord en Zuid,* 1896, afl. 3.
6 *Een blik op Vondel als wijsgeer,* door Dr. L. Simons. *Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Vlaamsche Akademie.* 1898.
7. *Vondels Lucifer toegelicht door Verstraeten-Salsmans S. J.* door H. J. Allard. *Studiën* 1902, blz. 479.
8. *Luciferiana* door J. Salsmans S. J. *Dietsche Warande en Belfort* 1902.
9. *De dichterlijke konceptie van Vondels Lucifer* door Dr .J. D. Bierens de Haan. *De Kroniek,* 26 Maart 1904.
10. *Theologische Kantteekeningen op Vondels Lucifer* door J. Salsmans, S. J. *Dietsche Warande en Belfort,* 1905, blz. 37.
11. *Over Lucifer.* vs. 341 „Zijn geheimenis zij bondig" door J. Salsmans, S. J. Antwerpen. 1907.

12. *Vondels Lucifer.* De grondgedachte van het treurspel door J. van Mierlo Jr., S. J. *Jong Dietschland,* 1907, afl. 2.
13. *De Idee van Vondel's Lucifer* door J. van Mierlo Jr., S. J.
14. *De eerste rei uit Lucifer.* Proeve van verklaring door Dr. P. Leendertz Jr.
15. *De Geesten bij Vondel* door J. J. G. Boelen, S. J.
16. *De eenheid van plaats in Vondels Treurspelen* door J. Salsmans, S. J. Nos. 10—13 in *Het Vondeljaarboek voor* 1908.
17. *Apollion en Eva in Vondels Lucifer* door B. H. Molkenboer O.P. *De Katholiek,* 1908, II, blz. 27.
18. *Het karakter van Lucifer bij Vondel* door G. Segers. *Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Vlaamsche Akademie,* Gent, 1909.
19. *De Ontwerpen van Roland Holst voor de vertooning van Vondels Lucifer* door J. van Vroeger, *Van onzen Tijd,* Jrg. XI (1910) blz. 33.
20. *De Kerkvaders in het Voorbericht van den Lucifer* door Dom. Richard Schutte, O. S. B. *Van onzen Tijd,* Jrg. XI (1910) blz. 34.
21. *Vondels Lucifer* door Dr. H. W. E. Moller. *Opvoeding en Onderwijs,* 1910, nos. 22 en 23.
22. *De reien van Vondel* door A. F. A. Heyting, Amsterdam, 1910.
23. *Lucifer* door I. Oorda. *Jong Dietschland,* Jrg. XIII, (1910) nos. 1 en 2.
24. *Vondel's Lucifer* verklaard door Dr. Gerard Brom. N. V. Het Tooneel. (Amsterdam, 1910.)
25. *Inleiding tot Vondels Lucifer* door E. H. Vermeirsch. *Verhandelingen van de Algem. Kath. Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding,* n°. 142, 1911.
26. *Vondel-Studiën* door J. J. G. Boelen. Voornamelijk deel I (Nijmegen, 1906) en IV (Kerkrade, 1911).
27. *Aus Vondels „Luzifer"* door G. van Poppel. (Vertaling van enkele reien en verzen.) *Van onzen Tijd,* Jrg. XI 1911), blz. 97.
28. *Klank en rythmus in Vondel's Lucifer* door J. Salsmans, S. J. *Leuvensche Bijdragen,* 1911.
29. *Angeli e demoni tumultuanti nel genio di Vondel* door Rosso di San Secondo. *Corriere d'Italia,* 25 Juli 1912.

30. *Van Lucifers Opgang* door B. H. Molkenboer O.P. *Vondelschetsen*, Bussum, 1913, blz. 131.
31. *De eerste Rey uit Vondels „Lucifer"* door Dr. W. van Koeverden. *Van onzen Tijd*, Maart, 1915.
32. *Twee Noodlotstragedies.* Een litteratuur-historiese parallel. Vondels „Lucifer" en Henriette Roland Holst's „De Opstandelingen", door R. J. Spitz. *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs*, Jrg. XII (1915), n°. 18, blz. 603.
33. *Het Lucifer-motief in Vondels werk* door B. H. Molkenboer O.P. *De Beiaard*, 1916, II, bl. 1.
34. *Vondel en Milton* door D. Tol. *De Nieuwe Gids* 1917, Juni, bl. 943.

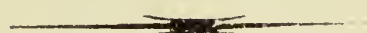
Daar met deze lijst alleen speciale *Lucifer*-publikaties bedoeld zijn, hoeven we naar de literatuur-geschiedenissen van Jonckbloet, ten Brink, te Winkel, Kalff en Prinsen evenmin afzonderlijk te verwijzen als naar de algemeene Vondel-beschouwingen van L. Simons, de Klerk, Koopmans, Brom enz.

J. V. VONDELS

LUCIFER.

TREURSPEL.

Præcipitemque immani turbine adeg it

t' AMSTERDAM,
Voor ABRAHAM DE WEES, Boeckverkooper op den
Middeldam, in 't Nieuwe Testament, in 't jaer 1654.

DEN ONVERWINNELYCKSTEN

VORST EN HEERE,

DEN HEERE

FERDINANDUS DEN DERDEN,

GEKOREN

ROOMSCHEN KEIZER,

ALTYT VERMEERDER DES RYCKS.

Gelyck de Goddelycke Majesteit in een ongenaeckbaer licht gezeten is; zoo zit oock de wereltsche Mogentheit, die haer licht uit Godt schept, en de Godtheit afbeelt, in haren glans verheerlyckt: maer gelyck de Godtheit, of liever opperste Goetheit, den allerminsten en ootmoedigen, met den toegangk tot haren troon, begenadight; zoo gewaerdight de tydelijcke Mogentheit oock den allerkleensten dat hy zich eerbiedigh voor hare voeten vernedere. Op deze hoop verstout zich myne Zanggodin, van verre, aen uwe Keizerlycke Majesteit op te offeren dit treurspel van Lucifer, wiens styl wel ryckelyck de deftigheit en statigheit vereischt, waer van de Poëet spreeckt:

Omne genus scripti gravitate Tragœdia vincit: *

Hoe hoogh men drave in styl, en toon,
Het Treurspel spant alleen de kroon:

Doch wat aen de vereischte hooghdraventheit * des styls ontbreeckt, dat zal de tooneelstof, titel, en naem,

en doorluchtigheit des persoons vergoeden, die hier, ten spiegel van alle ondanckbare staetzuchtigen, zyn treurtooneel, den hemel, bekleet, waer uit hy, die zich vermat aen Godts zyde te zitten, en Gode gelyck te worden, verstooten, en rechtvaerdighlyck ter eeuwige duisternisse verdoemt wert. Op dit rampzalige voorbeelt van Lucifer, den Aertsëngel, en eerst heerlycksten boven alle Engelen, volghden sedert, bykans alle eeuwen door, de wederspannige geweldenaers, waer van oude en jonge historien getuigen, en * toonen hoe gewelt, doortraptheit, en listige aenslagen der ongerechtigen, met glimp en schyn van wettigheit vermomt, ydel en krachteloos zyn, zoo lang Godts Voorzienigheit de geheilighde Maghten en Stammen * hanthaeft, tot rust en veiligheit van allerhande Staten, die, zonder een wettigh Opperhooft, in geene burgerlycke gemeenschap kunnen bestaen : waerom Godts Orakel * zelf, den menschelycken geslachte ten beste, deze Mogentheit, als zyn eige *, in eenen adem, bevestight, gebiedende Gode en den Keizer elck hun recht te geven. * Christenryck * doorgaends, gelyck een schip in de wilde zee, aen alle kanten, en tegenwoordigh van Turck en Tarter,* bestormt, en in noot van schipbreucke, vereischt ten hooghste deze eendraghtige eerbiedigheit tot het Keizerdom, om den algemeenen ervyant des Christen naems te stuiten, en den Ryckšbodem en zyne grenzen, tegens den inbreuck der woeste volcken, te veiligen, en te stercken ; waerom Godt te dancken is, dat het hem beliefde 't Gezagh en de Kroon des H. Roomschen Rycks voor 's Vaders overlyden, op den jongsten Rycksdagh, in den Zone, FERDINANDUS den Vierden, * te verzekeren ; een zegen, waerop zoo vele volcken moet dragen, en de tooneeltrompet * van onze Nederduitsche Zanggodinne te moediger, voor den troon van Hooghduitschlant, den overwonnen Lucifer, in Michaëls triomfstaetsi, ommevoert.

UWE KEIZERLYCKE MAJESTEITS

allerootmoedighste dienaer

J. V. VONDEL.

OP DE AFBEELDINGE

VAN

KEIZERLYCKE MAJESTEIT,

FERDINANDUS DEN DERDEN;

*Toen Joachimus Sandrart van Stockou * my, uit Weenen in Oostenryck, zyn Majesteits afbeeldinge, met haer loofwerck en cieraden*, vereerde.*

Deus nobis haec otia fecit.*

De Zon van Oostenryck verheft haer schoone stralen,
Uit schaduwen * van kunst, veel schooner in elx oogh,
Dewylze, in haren troon gestegen hemelhoogh,
Zich niet ontziet zoo laegh op ons gezicht te dalen.
De derde Ferdinand, geschapen tot regeeren,
Gelyck een tweede August, en Vader van de pais, *
Zyn' Zoon de heirbaen wyst naer 't hemelsche palais,
En leert met wapenen van Vrede triomfeeren.
Gezegent is het Ryck, gezegent zyn de volcken,
Daer zyn voorzienigheit genadigh 't oogh op houdt,
En hem de Weeghschael wort van 't heiligh Recht betrout.
Een Arent * broght zyn zwaert en scepter uit de wolcken.
Een kroon verciert het hooft, ter heerschappy gewyt:
Dit Hooft verciert de Kroon, en schept een' gulden tyt.

BERECHT

AEN ALLE

KUNSTGENOOTEN,

EN

Begunstigers der Tooneelspelen.

Hier wort u, om uwen kunst-yver * weder t' ontsteken, en uwen geest teffens te stichten, en te verquicken, het heiligh treurtooneel, dat den hemel afbeelt, opgeschoven. * De groote Aertsengelen, Lucifer, en Michaël, elck met hunne aenhangelingen van wederzyde gesterckt, komen de stellaedje * stoffeeren, en hun rollen spelen. Het tooneel en de personaedjen zyn zeker zoodanigh *, en zoo heerlyck, datze eenen heerlycker styl vereischen, en hooger laerzen * dan ick haer weet aen te trekken. Niemant, die de spraeck van d'onfeilbare orakelen des goddelycken Geests verstaet, zal oordeelen dat wy een gedichtsel van Salmoneus * bybrengen, die midden in Elis, Jupyn, op zijnen wagen en metale brugh braveerende, en met een brandende fackel den blixem en donder nabootsende, van den donder geslagen wert: nochte wy vernieuwen hier geen gryze fabel van den Reuzenstryt *, onder wiens schorsse de Poëzy hare toehoorders reuckelooze verwaentheit, en godtlooze kerckschenderyen zocht te verleeren, en natuur kennis in te boezemen; namelyck, dat lucht, en winden, in den hollen buick en het zwavelachtige ingewant der aerde, besloten, by wylen ademtoght zoeckende, met gewelt van geborste steenrotsen, smoock, en roock, en vlammen, en aerdtbevingen, en schrickelyck geluit, uitbersten, en hemelhoogh opgestegen, in het neêrstorten, den gront van lant en zee met assche en steenen bestulpen, en ophoopen. Onder de Profeten verzekeren ons van den afval des Aertsengels, en zynen aenhang, Izaïas en Ezechiël; by den Euangelist, Christus, het allerwaerachtighste orakel, ons met eene

stem uit den hemel bevolen te hooren; * en endelyck Judas Thaddeus, zyn getrouwe Apostel; welcker spreucken waerdigh zyn in eeuwigh diamant, en waerdiger in onze harten geprint te worden. Izaïas roept: * *O Lucifer, die vroegh opgingt, hoe zytghe ter aerde geploft? die de volcken quetste, in uw harte spraeckt; Ick wil in den hemel stygen, mynen stoel boven Godts gestarnte verheffen, op den bergh des verbondts aen de noortzyde zitten. Ick wil boven de hooge wolcken steigeren, den Allerhooghsten gelyck worden: maer ghy zult ter helle toe, in den poel des afgronts, vernedert worden.* Godt spreeckt door Ezechiël aldus *: *Ghy zyt een uitgedruckte gelyckenis, vol wysheit, en volkomen schoon. Ghy waert, in de weelde van Godts paradys, bekleet met allerhande kostelycke steenen, sardis, en topazen, en jaspis, en chrizoliten, en onix, en beril, safier, en karbonkel, en smaragden; gout was uw cieraet. Op den dagh uwer scheppinge waren uwe schalmeien vaerdigh. Ghy breide u uit, gelyck een beschaduwende Cherubyn, en ick zette u op Godts bergh. Ghy wandelde midden onder de blakende steenen. Ghy waert volschapen in uwen tredt, van den dage uwer scheppinge aen, tot dat men u op boosheit betrapte.* Beide deze spreucken zyn, naer den letterlycken zin, d'een van den Koning van Babilon, d' ander van den Koning van Tyrus te verstaen, die, by Lucifer, in hunne heerlyckheit en hooghmoet, geleken, bestraft en gedreight worden. JESUS Christus ziet mede op den val van den weerspannigen Lucifer, daer hy zeght: * *Ick zagh den Satan, gelyck eenen blixem, uit den hemel vallen;* * en Thaddeus ontvout den afval der Engelen, en hun misdaet, en de straf daer op gevolght, zonder eenige bewimpelinge, beknopt op deze wyze: * *Doch hy heeft de Engelen, die hunne hoogheit niet bewaerden, maer hun behuizinge verlieten, met eeuwige banden van duisternisse, tegens het oordeel des grooten Godts * bewaert.* Wy stuiten dan met deze goude spreucken, en inzonderheit met * Judas Thaddeus, leerling en afgezant des hemelschen Leeraers, en Konings aller Koningen, gelyck op eenen diamanten schilt, alle de pylen der ongeloovigen, die de zekerheit van der Geesten afval zouden

durven in twyfel trecken. Behalve dit onderstut ons ten overvloet doorgaends d'eendraghtige en eerwaerdighste aeloutheit der godtvruchtige Outvaderen, * die in den gront dezer geschiedenisse overeenstemmen: doch om de Kunstgenooten niet op te houden, zullenwe ons met drie plaetsen genoegen; d' eerste getrocken uit den heiligen Cypriaen, Bisschop en Martelaer te Karthago, * daer hy schryft: *Hy, die te vore door een Engelsche Majesteit ondersteunt, Gode aengenaem en waert was, borst, toen hy den mensch naer Godts beelt geschapen zagh, door eenen boosaerdigen naeryver uit, hem door ingeven van dien naeryver niet eer ten val brengende, voor dat hy zelf door dien naeryver ter neêr gestort lagh, gevangen eer hy ving, bedorven was eer hy hem bedorf: terwyl hy, van Nydigheit aengeprickelt, den mensche van de genade der onsterfelyckheit, hem geschoncken, beroofde, en zelf oock verloor het gene hy te vore hadde.* De groote Gregorius * bestelt ons de tweede spreuck: *Dees afvallige Engel, geschapen om boven d' andere regementen der Engelen uit te blincken, is door zyn hoovaerdy zulx ter neder gestort, dat hy nu de heerschappye der stantvastige Engelen onderworpen blyft.* Het derde en leste bewys scheppen wy uit de predikatien van den honighvloeienden Bernardus: * *Schuwt de hoovaerdy; ick bidde u schuwtze toch. d' oirsprong van alle overtredinge is hoovaerdy, die Lucifer zelf, klaerder dan alle starren uitblinckende, met een eeuwige duisternisse heeft verdonckert. zy heeft niet alleen eenen Engel, maer den oppersten van alle Engelen in eenen Duivel verandert.* De Hoovaerdy en Nydigheit, twee oirzaecken of aenstokers van dezen afgrysselycken brant van tweedraght en oorloge hebben wy uitgedruckt, onder het gespan van twee bestarnde dieren, den Leeuw, en den Draeck, die voor Lucifers oorloghswagen gespannen, hem tegens Godt en Michaël aenvoeren; aengezien deze dieren twee zinnebeelden van deze hooftgebreken verstrecken: * want de Leeuw, der dieren Koning, gemoedight door zyne krachten, acht uit verwaentheit niemand boven zich zelven; en de Nydigheit quetst met hare tong den benyden van verre, gelyck de Draeck,

met het schieten van zyn vergift, zynen vyant van verre quetst. Sint Augustyn, * deze twee hooftgebreken Lucifer toeeigenende, maelt ons den aert der zelve levendigh af, en zeit dat de Hoovaerdy is een liefde tot zijn eige grootsheit * ; maer de Nydigheit een haetster van een anders geluck : waer uit klaer genoegh blyckt wat hier uit geboren wort : want een iegelyck, zeit hy, die zyn eige grootsheit bemint, benyt zyns gelycken, naerdienze met hem gelyckstaen ; of benyt zynen minder, op dat die hem niet gelyck werde ; of die grooter zyn dan hy, om datze boven hem staen. Nu dewyl de dieren zelf van verdoemde Geesten misbruickt en bezeten worden, gelyck in den aenvang de Paradysslang, en in de heileeuwe de zwynskudden, die met een groot gedruis in zee stortten ; * en dewyl de gestarnten aen den hemel zelfs by dieren afgetekent, oock bij de Profeten gedacht worden ; gelyck de Pleiades of Zevenstar, en Arcturus, Orion, en Lucifer, zoo gelieve het u de weeligheit * en leerzaemheit der tooneelpoëzye te vergeven, dat de rampzalige Geesten zich op ons tooneel hier mede wapenen, en verweeren : want den helschen gedroghten niets eigener is dan slimme treken, en het misbruick der schepselen, en elementen, tot afbreuck van d'eere en den naem des Allerhooghsten, zoo verre hy dit gehengt. Sint Jan, in zyne Openbaringe, * beelt de hemelsche geheimenissen, en den stryt in den hemel, door den Draeck uit, wiens staert nasleepte het derde deel der starren, by de Godtgeleerden op d' afvallige Engelen geduit ; waerom men in Poëzye de gebloemde wyze van spreken niet al te neuswys behoort te ziften, nochte naer de scherpzinnigheit der schoollessen te regelen. Oock moeten wy onderscheiden de tweederhande personaedjen, die dit tooneel betreden, namelyck quaetwillige en goede Engelen, die een ieder hun eige rol speelen ; gelyck Cicero en de voeghelyckheit zelf ons elcke personaedje, naer heuren staet en aert, leeren uitbeelden. Ondertusschen ontkennen wy geensins dat heilige stof den tooneeldichter nauwer verbint, en intoomt dan weereltsche historien, of Heidensche verziersels * ; onaengezien d' oude en be-

faemde hantvest der Poëzye, by Horatius Flakkus, in zyne Dichtkunste, met deze vaerzen uitgedruckt: *

De Schilder en Poëet ontfingen beide een maght
Van alles te bestaen wat elck zich dienstigh acht.

Doch hier dient inzonderheit aengetekent hoe wy, om den naeryver der hooghmoedige en nydige Geesten te heftiger t' ontsteken, den Engelen de geheimenis van het toekomende menschworden des Woorts, door den Aertsengel Gabriël, Gezant en Gehêimenistolck der Godtheit, eenighzins ontdecken ; hier in (onder verbeteringe) volgende, niet het gevoelen der meesten, maer zommiger Godtgeleerden, naerdien dit ons treurtafereel rycker stof en luister byzet ; zonder dat wy evenwel, in dit punt, noch in andere omstandigheden van oirzaken, tyt, plaetse, en wyze (waer van wy ons dienden, om dit Treurspel krachtiger, heerlycker, gevoeghelycker en leerzamer uit te voeren;) de rechtzinnige waerheit opzettelyck willen in het licht staen, of iet, naer ons eige vonden, en goetduncken, vast stellen. Sint Pauwels, Godts geheimenisschryver aen de Hebreen, * verheft zelf, benydenswaerdigh genoegh, tot afbreuck van het Ryck der logenen en verleidende Geesten, de heerlyckheit maght en Godtheit van het menschgeworden Woort, door zyn uitstekentheit boven alle Engelen, in naem, in zoonschap, en erfgenaemschap, in het aenbidden der Engelen *, in zyne zalvinge, in zyne verheffinge aen Godts rechte hant, in de eeuwigheit zyner heerschappye *, als een Koning over de toekomende weerelt, en de oirzaeck en het einde aller dingen, en een gekroont Hooft der menschen en Engelen, zyne aenbidders, Godts boden, en geesten, gezonden ten dienst der menschen, erfgenamen der zaligheit, welcker natuur Godts Zoon, de Engelen voorbygaende, in het bloet van Abraham aenneemt. By gelegenheit van deze onschult * achte ick niet ongerymt hier ter loop iet aen te roeren tot onschult van tooneel en tooneeldichteren, die Bybelstof voorstellen, naerdienze by wylen opspraeck onderworpen zyn; gelyck trouwen 's menschen zinnelyckheit *

verscheiden is, en d' ongelycke getempertheit der herssenen * veroirzaeckt dat d' een treck tot een zelve zaeck heeft, die den anderen tegens het hart steeckt. Alle eerlycke kunsten en oefeningen hebben hare be-yveraers, en tegenwryters, oock hun recht gebruick, en misbruick. De heilige treurspeldichters * hebben, onder de oude Hebreen, tot hun voorbeelt den Poëet Ezechiël, * die den uittoght der twalef Stammen uit Egypten in Griex nagelaten heeft; onder d'eerwaerdige Outvaders hebben zy het groote licht uit den Oosten, Gregorius Nazianzener *, die zelf den Gekruisten Verlosser in Grieksche tooneelvaerzen uitbeelde; gelyck wy noch van wylen den Koningklycken Gezant, Hugo de Groot, * dat groote licht der geleertheit en vromicheit onzer eeuwe, sint Gregorius spoor naerstrevende, voor zyn treurspel van den Gekruisten, in Latyn beschreven, en dien onvergangklycken en stichtigen arbeit eer en danckbaerheit schuldigh blyven. Onder d'Engelsche Onroomschen heeft de geleerde pen van Richard Baker, * Lucifer en al den handel der oproerige Geesten, oock vry breet in 't rymeloos uitgestreken *. Wel is waer dat de Vaders der oude Kercke de gekristende tooneelspeelders buiten de gemeenschap der Kercke keerden, en het tooneelspel van dien tyt heftigh bestreden: maer let men 'er wel op, de tyt en reden van dien was heel anders gelegen. De weerelt lagh toen noch diep, op vele plaetsen, in Heidensche afgoderye verzoncken. De gront des Christendoms was noch onbestorven *, en de tooneelspelen werden Cybele, der gedroomde Goden moeder *, een groote afgodinne, ter eere gespeelt, en gehouden voor een verdienstigh middel om hier door lantplagen van den hals des volcks af te keeren. Sint Augustyn getuight, hoe de Heidensche Aertspriester, een bedienaer van Numaes instellingen en afgodendienst, * te Rome, ter oirzaecke van een zware peste, de tooneelspeelen eerst instelde, en door zyn gezagh bekrachtighde. Scaliger * zelf bekent datze, om de gezontheit des volks te verwerven, door ingeven van de Sibille * ingestelt waren; in voegen dat dit spelen eigentlyck streckte tot een krachtigh voedtsel

van de blinde afgoderye des Heidendoms, en verheffinge der afgoden; een ingekankerde gruwel, wiens uitroien den eersten kruishelden, en de gedurigh worstelende Kercke op zoo veel zweet en bloet stont, maer nu lang uitgestorven *, geene voetstappen in Europe laet. Dat dan de H. Outvaders die tooneelen hierom, en te gelyck om het bederf der zeden, en andere openbare en schaemtelooze misbruicken van naeckte jongelingen, vrouwen en maeghden en andere vuilicheden bestraften, was noodigh en loflyck, gelyck het in dien gevalle noch zoude zyn. Dit nu overgeslagen *, laet ons het nut en den oirbaer van stichtelycke en vermakelycke spelen niet te licht wechworpen. Heilige en eerlycke voorbeelden dienen ten spiegel, om deught en Godtvruchtigheit t' omhelzen; gebreken, en d' elenden, daer aen gehecht, te schuwen. Het wit en ooghmerck der wettige * Treurspelen is de menschen te vermorwen door schrick, en medoogen. Scholieren, en opluickende jongkheit worden door spelen, in talen, welsprekenheit, wysheit, tucht, en goede zeden, en manieren, geoefent, en dit zet in de teere gemoeden en zinnen, een ploy van voeghelyckheit en geschicktheit, die hun, tot in den ouderdom toe, byblyven, en aenhangen: ja het gebeurt by wylen dat overvliegende vernuften, by geene gemeine middelen te buigen, noch te verzetten, door spitsvondigheden * en hooghdravenden tooneelstyl geraeckt, en, buiten hun eigen vermoeden, getrocken worden: gelyck een edele luitsnaer geluit geeft, en antwoort, zoo dra heur weêrgade, van de zelve nature en aert, en op eenen gelycken toon, en andere luit gespannen, getokkelt wort van een geestige * hant, die, al speelende, den tuimelgeest uit eenen bezeten en verstockten Saul dryven kan. De historien der eerste Kercke bezegelen dit met de gedenckwaerdige voorbeelden van Genesius en Ardaleo, * beide tooneelspeelders, in den Schouburgh, door den H. Geest verlicht, en bekeert; terwylze, onder het spelen, den Christenschen Godtsdienst willende beschimpen, overtuight wierden van de waerheit, dieze geleert hadden, uit hun deftige speelrollen, doorgaends

beter gestoffeert met pit van wysheit dan laffe redenen, uren lang in den wint gestroit, en eer verdrietigh dan leerzaem. * Men worpt ons, ten opzichte van Bybelstoffe, voor, dat men geen spel met heilige zaecken behoorde te spelen; en zeker dit zou wat schyns hebben in onze tale, die juist het woort van Spel mede brengt: maer wie slechts een woort of anderhalf Griecks kan uitstamelen, weet wel dat dit woort by Griecken en Latynen geen gebruick heeft in dien zin: want Τραγῳδία is een koppelwoort *, en betekent eigentlyck Bockezang, naer der herderen wedgezangen, ingestelt om met zingen eenen Bock te winnen, uit welcke gewoonte de treurzangen, en sedert de tooneelspelen, hunnen oirsprong namen: en wil men ons immers dus ongenadigh knuffelen * om het woort Spel, waer blyvenwe dan met orgelspel, Davids harp- en zangspel, en het spel van tien snaren, * en ander fluit- en snarespel, by verscheidenheit van Onroomschen in hunne vergaderingen ingevoert? * Wie dan dit onderscheit vat, zal wel, het misbruick der tooneelkunste bestraffende, het rechtmatigh gebruick niet ongenadigh vallen, en dezen heerlycken ja Goddelycken vont, een eerlycke uitspanninghe en honighzoete verquickinge van 's levens moeielyckheden, de jeught, en kunstbeminnende burgerye niet misgunnen; op dat wy, hier door gemoedight, Lucifer met meer vyers ten Treurtooneele voeren, daer hy, endelyck, van Godts blixem getroffen, ter helle stort, ten klaren spiegel van alle ondanckbare staetzuchtigen, die zich stoutelyck tegens de geheilighde Maghten, en Majesteiten, en wettige Overheden durven verheffen.

INHOUDT.

Lucifer, d' Aertsengel, opperste en doorluchtighste boven alle Engelen, hoovaerdigh en staetzuchtigh, uit blinde liefde tot zyn eige, benyde Godts onbepaelde grootheit, oock den mensch, naer Godts beelt geschapen, en in het weeligh Paradys met de heerschappye des aerdtbodems begiftight. Hy benyde Godt en den mensch te meer, toen Gabriël, Godts Herout, alle Engelen voor dienstbare Geesten verklaerde, en de geheimenissen van Godts toekomende menschworden hun ontdeckte : waer door het Engelsdom voorbygegaen, de waerachtige menschelycke natuur, met de Godtheit vereenight, een gelycke maght en Majesteit te verwachten stont; waerom de hoovaerdige en nydige Geest, poogende zich zelven Gode gelyck te stellen, en den mensch buiten den hemel te houden, door zyne medestanders, ontelbare Engelen oprockende *, wapende, en tegens Michaël, 's hemels Veltheer, en zyne heirkrachten, onaengezien Rafaëls waerschuwinge, aenvoerde: en afgestreden, na de neêrlaegh, uit wraecke den eersten mensch, en in hem alle zyne nakomelingen, ten val broght, en hy zelf met zyne weêrspannelingen ter helle gestort, en eeuwigh verdoemt wert.

HET TOONEEL IS IN DEN HEMEL. *

PERSONAEDJEN. *

BELZEBUB, } *wederspannige Oversten*
BELIAL, }
APOLLION, }

GABRIËL, *Godts Geheimenistolck.*

REY VAN ENGELEN.

LUCIFER, *Stedehouder.*

LUICIFERISTEN, *Oproerige Geesten.*

MICHAËL, *Veltheer.*

RAFAËL, *Bescherm-engel.*

URIËL, *Michaëls Schiltknaep.*

LUCIFER.

Treurspel.

HET EERSTE BEDRYF.

BELZEBUB. BELIAL. APOLLION.

BELZEBUB.

Myn Belial ging hene op lucht en vleugels dryven,
Om uit te zien waer onze Apollion magh blyven.
Vorst Lucifer zondt hem, tot dezen toght bequaem,
Naert 't aertryck, op dat hy eens nader kennis naem'
Van Adams heil en staet, * waer in d'Almogentheden *
Hem stelden. het wort tyt om weder van beneden
Te keeren hier ter stede: ick gis hy is niet veer.
Een wacker dienaer vlieght op 't wencken van zyn' Heer;
En stut zyn meesters troon getrou met hals en schouder.

BELIAL.

Heer Belzebub, ghy Raet van 's hemels Stedehouder,
Hy steigert steil, van kreits in kreits *, op ons gezicht.
Hy streeft den wint voorby, en laet een spoor van licht
En glanssen achter zich, waer zyn gezwinde wiecken
De wolcken broecken. hy begint ons lucht te riecken, *
In eenen andren dagh en schooner zonneschyn,
Daer 't licht zich spiegelt in het blaeuwe kristalyn.
De hemelklooten zien met hun gezicht, van onder,
Terwyl hy ryst, hem na, * een ieder in 't byzonder,
Verwondert om dien vaert en goddelycken zwier,
Die hun geen Engel schynt, maer eer een vliegend vier. *

Geen star verschiet zoo snel. hier komt hy aengestegen,
Met eenen gouden tack, * en heeft de steile wegen
Voorspoedigh afgeleit.

BELZEBUB.

wat brengt Apollion ?

APOLLION.

Heer Belzebub, ick heb, zoo vlytigh als ick kon,
Het laegh gewest bespiet, en offere u de vruchten,
Zoo diep beneden ons, in andre zon en luchten,
Gesproten : oordeel, uit de vruchten, van het lant,
En van den hof, door Godt gezegent, en beplant,
Tot wellust van den mensch.

BELZEBUB.

ick zie de goude bladen,
Met perlen van de lucht, den zilvren dau, geladen.
Hoe lieflyck rieckt dit loof, dat zyne verf behoudt !
Hoe gloeit dit vrolyck * ooft van karmozyn, en gout !
't Waer jammer zoo men dit ontwyde met de handen.
't Gezicht bekoort den mont. wie zou niet watertanden
Naer aertsche leckerny ? hy walght van onzen dagh,
En hemelsch mann', * die 't ooft der aerde plucken magh.
Men zou ons Paradys om Adams hof verwenschen.
't Geluck der Engelen moet wycken voor de menschen.

APOLLION.

Niet waer, heer Belzebub ? al schynt de hemel hoogh,
Wy leggen veel te laegh. het geen ick met myn oogh
Gezien heb, mistme niet. * 't vermaeck van 's weerelts hoven,
Een eenigh Eden gaet ons Paradys te boven.

BELZEBUB.

Laet hooren watghe zaeght : wy luistren t'zamen toe.

APOLLION.

'k Verzwygh mijn henevaert, om niet te reppen hoe
Gezwint ick nedersteegh, en zonck door negen bogen, *
Die, sneller dan een pijl, rontom hun midpunt vlogen.
Het radt der zinnen kan zoo snel niet ommeslaen, *
In ons gedachten, als ick, lager dan de maen
En wolcken, afgegleên *, bleef hangen op mijn pennen,

Om 't Oostersche gewest en lantschap t' onderkennen,
Op 't aenzicht * van den kloot, daer d'Oceaan om spoelt,
Waer in zoo menigh slagh van zeegedroghten woelt.
Van verre zagh men hier een' hoogen bergh verschieten *,
Waer uit een waterval, de wortel van vier vlieten *,
Ten dale nederbruischt. wy streken steil, en schuin
Voorover met ons hooft, en rusten op de kruin
Des berghs, van waer men vlack * de zalige landouwen
Der onderweerelt * en haer weelde kon aenschouwen.

BELZEBUB.

Nu schilder ons den hof, en zijn gestaltenis. *

APOLLION.

De hof valt ront, gelijck de kloot der weerelt is.
In 't midden rijst de bergh, waer uit de hooftbron klatert,
Die zich in vieren deelt, en al het lant bewatert,
Geboomte en beemden laeft, en levert beken uit,
Zoo klaer gelijck kristal, daer géen gezicht op stuit.
De stroomen geven slib, en koesteren de gronden.
Hier worden Onixsteen en Bdellion gevonden. *
Hoe klaer de hemel oock van starren blinckt, en barnt;
Hier zaeide vrouw Natuur in steenen een gestarnt,
Dat onze starren dooft, hier blinckt het gout in d'aderen.
Hier wou Natuur haer' schat in eenen schoot vergaderen.

BELZEBUB.

Wat zweeft' er voor een lucht, waer by dat schepsel leeft ?

APOLLION.

Geen Engel, onder ons, zoo zoet een' adem heeft,
Gelijck de frissche geest, die hier den mensch bejegent,
Het aengezicht verquickt, en alles streelt, en zegent:
Dan * zwelt de boezem der landouw' van kruit, en kleur,
En knop, en telgh, en bloem, en allerhanden geur.
De dau ververschtze 's nachts. het ryzen en het dalen
Der zonne weet zijn maet, en matight zoo haer stralen
Naer eisch van elcke plant, dat allerhande groen
En vrucht gevonden wort, in eenerley saizoen. *

BELZEBUB:

Nu maelme de gedaente en 't wezen van de menschen.

APOLLION.

Wie zou ons Engelsdom voor 't menschdom willen wenschen,
Wanneer men schepsels ziet, die 't al te boven gaen,
En onder wiens * gezagh alle andre dieren staen.
Ick zagh den ommegang * van honderdtduizent dieren,
Die op het aertrijck treên, of in de wolcken zwieren,
Of zwemmen in den stroom, zoo ieder is gewent,
En leven schept in zijn byzonder element.
Wie zou een ieders aert en eigenschappen ramen
Als Adam! want hy gafze op eene ry hun namen. *
De berghleeuw * quispelde hem aen met zynen staert,
En loegh den meester toe. de tiger ley zijn' aert
Voor 's Konings voeten af. de lantstier * boogh zijn' horen,
En d' olifant zijn' snuit. de beer vergat zijn' toren.
Griffoen * en adelaer quam luistren naer dien man,
Oock draeck, en Behemoth, en zelf Leviatan. *
Noch zwygh ick welk een lof den mensch wort toegezongen
En toegequinckeleert van 't lustpriëel, vol tongen;
Terwyl de wint in 't loof, de beeck langs d' oevers speelt,
En ruischt op een muzyck, dat nimmer 't hart verveelt.
Had zich Apollion in zynen last gequeten,
Hy had ons hemelryck in Adams Ryck vergeten. *

BELZEBUB.

Wat dunckt u van het paer, dat ghy beneden zaeght?

APOLLION.

Geen schepsel heeft om hoogh myn oogen zoo behaegt
Als deze twee omlaegh. wie kon zoo geestigh * strengelen
Het lichaem, en de ziel, en scheppen dubbele * Engelen,
Uit klaiaerde, en uit been. * het lichaem, schoon van leest,
Getuight des Scheppers kunst, die blinckt in 't aenschijn meest,
Den spiegel van 't gemoedt. wat lidt my kon verbazen;
Ick zagh het beelt der ziele in 't aengezicht geblazen. *
Bezit het lyf iet schoons, dat vint men hier by een.
Een Godtheit geeft haer' glans door 's menschen oogen heen. *
De redelycke ziel komt uit zyn troni zwieren.
Hy heft, terwyl de stomme * en redenlooze dieren
Naer hunne voeten zien, alleen en trots het hooft

Ten hemel op naer Godt, zyn' Schepper, hoogh gelooft.

BELZEBUB.

Hy looft hem niet vergeefs voor zoo veel rycke gaven.

APOLLION.

Hy heerscht, gelyck een Godt, om wien het al moet slaven.
D'onzichtbre ziel bestaet uit geest, en niet uit stof.
Z'is heel in ieder lidt. * het brein verstreckt haer hof. *
Zy leeft in eeuwigheit, en vreest noch roest, noch schennis.
Z' is onbegrypelyck. voorzichtigheit, en kennis,
En deught, en vryen wil * bezitze in eigendom.
Voor hare majesteit staen alle Geesten stom.
De wyde weerelt zal eer lang van menschen krielen.
Zy wacht, uit luttel zaets, een' rycken oegst van zielen ;
En hierom huwde Godt den man aen zyn mannin. *

BELZEBUB.

Wat dunckt u van zyn ribbe, en lieve gemalin ?

APOLLION.

Ick deckte myn gezicht en oogen met myn vleugelen,
Om myn gedachten en genegentheên te teugelen,
Zoo dra zy my gemoete, als Adam met der hant
Haer leide door het groen. by wylen hiel hy stant,
Beschoudeze overzy, en onder dat beloncken
Begon een heiligh vier zyn zuivre borst t' ontvoncken :
Dan kuste hy zyn bruit, en zy den bruidegom :
Dan ging de bruiloft in, met eenen wellekom
En brant van liefde, niet te melden, maer te gissen ;
Een hooger zaligheit, die d'Engelen noch missen.
Hoe arm is eenigheit ! wy kennen geen gespan
Van tweederhande kunne, een jongkvrouw, en een' man.
Helaes ! wy zyn misdeelt : wy weten van geen trouwen,
Van gade of gading *, in een' hemel, zonder vrouwen.

BELZEBUB.

Zoo wort'er met der tyt een weerelt aengeteelt ?

APOLLION.

Door een genot van 't schoon, in 's menschen brein gebeelt,
En ingedruckt met kracht van d' opgespanne * zinnen.
Dat houdt dit paer verknocht. hun leven is beminnen,

En wederminnen met een' onderlingen lust,
Onendelyck gelescht, en nimmer uitgebluscht.

BELZEBUB.

Nu pasme deze bruit naer 't leven af te malen.

APOLLION.

Dit eischt Natuurs penseel, geen verf, maer zonnestralen.
De man en vrou zijn bey volschapen, evenschoon,
Van top tot teen. met recht spant Adam wel de kroon,
Door kloeckheit van gedaente, en majesteit van 't wezen,
Als een ter heerschappy des aertryx uitgelezen:
Maer al wat Eva heeft vernoeght haer bruigoms * eisch:
Der leden tederheit, een zachter vel en vleisch,
Een vriendelycker verf, aenminnigheit der oogen,
Een minnelycke mont, een uitspraeck, wiens * vermogen
Bestaet in eedler klanck; twee bronnen van yvoor,
En wat men best verzwyge, eer dit een Geest bekoor'.
Bejegent Engelen, hoe schoonze * uw oogh behaeghden;
Het zyn wanschapenheên by 't morgenlicht der maeghden. *

BELZEBUB.

Het schijnt ghy blaeckt van minne om 't vrouwelijcke dier. *

APOLLION.

Ick heb mijn slaghveêr in dat aengename vier
Gezengt. het vielme zwaer van onder op te stijgen,
Te roeien, om den top van Engleburgh te krijgen.
Ick scheide, doch met pijn, en zagh wel driewerf om.
Nu blinckt geen Serafijn, in 't hemelsch heilighdom,
Als deze, in 't hangend hair, een goude nis van stralen,
Die schoon gewatert van den hoofde nederdalen,
En vloejen om den rugh. zoo komtze, als uit een licht,
Te voorschijn, en verheught den dagh met haer gezicht.
Laet perle en perlemoer u zuiverheit beloven;
Haer blanckheit gaet de perle en perlemoer te boven.

BELZEBUB.

Wat baet al 's menschen roem, indien zijn schoonheit smelt,
En endelijck verwelckt, gelijck een bloem op 't velt? *

APOLLION.

Zoo lang die hof beneên niet ophoude ooft te geven,

Zal dit gezalight paer by zulck een' appel leven,
Die daer in 't midden groeit, bevochtight van den stroom,
Waer by de wortel leeft. dees wonderbare boom
Wort 's levens boom * genoemt. zijn aert is onbederflijck *.
Hier door geniet de mensch het eeuwigh en onsterflijck,
En wort den Engelen, zijn' broederen, gelijck,
Ja overtreftze in 't eindt; en zal zijn maght en Rijck
Verbreiden overal. wie kan zijn vleugels korten?
Geen Engel heeft de maght zijn wezen uit te storten
In duizentduizenden, in een oneindigh tal.
Nu overreken eens wat hier uit worden zal.

BELZEBUB.

De mensch is maghtigh dus ons over 't hooft te wassen.

APOLLION.

Zijn wasdom zal ons haest verschricken, en verrassen.
Al duickt zijn heerschappy nu lager dan de maen;
Al is die maght bepaelt; hy zal al hooger gaen,
Om zijnen stoel in top der hemelen te zetten.
Zoo Godt dit niet belet, hoe konnen wy 't beletten?
Want Godt bezint den mensch, en schiep het al om hem.

BELZEBUB.

Wat hoor ick? een bazuin? gewis hier wil * een stem
Op volgen: zie eens uit, terwylwe hier verbeien.

APOLLION.

d'Aertsengel Gabriël, gevolght van 's hemels Reien,
Genaeckt in 's Hooghsten naem, om uit den hoogen troon
T' ontvouwen, als Herout, het geen hem wiert geboôn.

BELZEBUB.

Ons lust te hooren wat d' Aertsengel zal gebieden.

GABRIËL. REY VAN ENGELEN.

GABRIËL.

Hoort toe, ghy Engelen: hoort toe, ghy hemellieden.
De hooghste Goetheit, uit wiens * boezem alles vloeit
Wat goet, wat heiligh is; die nimmer wort vermoeit
Door weldoen, noch verarmt van haer genadeschatten,

Tot noch met geen begryp der schepselen te vatten;
Dees Goetheit schiep den mensch haer eigen beelt gelyck, *
Oock d'Englen, op dat zy te zamen 't eeuwigh Ryck, *
En noit begrepen goet, na 'et vierigh onderhouden
Der opgeleide wet, met Godt bezitten zouden.
Zy boude 't wonderlyck en zienelyck Heelal
Der weerelt * Gode en oock den mensche te geval;
Op dat hy in dit hof zou heerschen, en vermeeren;
Met al zyne afkomst hem bekennen, dienen, eeren;
En stygen, langs den trap der weerelt, in den trans
Van 't ongeschapen licht, * den zaligenden glans.
Al schynt het Geestendom alle andren t' overtreffen;
Godt sloot van eeuwigheit het Menschdom te verheffen,
Oock boven 't Engelsdom, en op te voeren tot
Een klaerheit en een licht, dat niet verschilt van Godt. *
Ghy zult het eeuwigh Woort, bekleet met been en aren, *
Gezalft tot Heer, en hooft, en rechter, al de scharen
Der Geesten, Engelen en menschen te gelyck,
Zien rechten, uit zyn' troon, en onbeschaduwt Ryck; *
Daer staet de stoel alree geheilight in het midden.
Dat alle d' Engelen hem passen aen te bidden,
Zoo ras hy innery, * wien 't menschelyck gestalt,
Oock boven ons natuur verheerelyckt, gevalt.
Dan schynt de heldre vlam der Serafynen duister,
By 's menschen licht, en glans, en goddelycken luister.
Genade dooft Natuur en al haer glansen uit.
Dit 's nootlot, en een onherroepelyck besluit. *

REY VAN ENGELEN.

Al wat de hemel stemt, * zal 't hemelsch heir behagen.

GABRIËL.

Zoo past u trou in Godts en 's menschen dienst te dragen:
Naerdien de Godtheit zelf de menschen zoo bemint.
Wie Adam eert, het hart van Adams vader wint.
De mensch en Engel, beide uit eenen stam gesproten,
Zyn medebroeders; uitgekore lotgenoten,
Des Allerhooghsten zoons en erven, zonder smet.
Een ongedeelde wil en liefde zy uw wet.

Ghy weet hoe 't Engelsdom moet onderscheiden worden
In dryderhande ry, een negenvoudige orden ; *
De hooghste in Serafyn, en Cherubyn, en Troon,
Die zitten in Godts Raet, en stercken zyn geboôn.
De middenry bestaet uit Heerschappyen, Krachten,
En Maghten, die op 't woort van Godts Geheimraet wachten,
Tot 's menschen nut, en heil, en hulp in 't algemeen.
De derde en laeghste ry, gewyt uit Vorstenheên,
En groote Aertsengelen, en Engelen, moet duicken
Voor 't woort der middelrye, en laten zich gebruicken,
Beneden het gewelf van zuiver kristalyn, *
In hun' byzondren last, zoo wyt 't gestarrent schyn'.
Wanneer de weerelt koom' zich verder uit te spreiden,
Wort elck van deze ry in zyn gewest bescheiden,
Of weet zyn eige stadt, en huis, en wat persoon
Zyn zorgh bevolen blyft, ter eere van Godts kroon. *
Getrouwen, gaet dan hene, onsterfelycke Goden *,
Gehoorzaemt Lucifer, verknocht aen Godts geboden.
Bevordert 's hemels eer, in 't menschelyck geslacht,
Een ieder in zyn wyck, een ieder op zyn wacht.
Laet zommigen voor Godt de schael vol wieroock branden, *
En brengen voor Godts troon der menschen offerhanden,
En wenschen, en gebeên, en zingen 's Godtheits * lof,
Dat zich de galm verspreie in 't eeuwighjuichend hof.
Een ander draey' gestarnte en ronde hemelklooten,
Of zett' den hemel op, of hou de lucht gesloten
Met wolcken, om den bergh te zegenen om laegh,
Met eenen zonneschijn, of versche regenvlaegh
Van manne en honighdau, * daer Godt wort aengebeden,
Door d'eerste onnozelheit, de burgery van Eden.
Wie door de lucht, en 't vier, en aerde, en water rent,
Die matige op zyn pas een ieder element,
Naer Adams wensch, of legg' den blixemstrael aen banden,
Of breidele den storm, of breeck' de zee op stranden.
Een ander sla de treên des menschen gade op 't velt.
De Godtheit heeft zyn hair tot op een hair getelt. *
Men draegh' hem op de hant, dat hy zyn' voet niet stoote .*

Wort iemant, als gezant, gezonden van een' Groote *
Aen Adam, 's aertrijcks Vorst, dat hy zyn' last verricht'.
Zoo luidt myn last, waer aen de Godtheit u verplicht.

REY VAN ENGELEN

Zang.

Wie is het, die zoo hoogh gezeten *,
Zoo diep in 't grondelooze licht,
Van tyt noch eeuwigheit gemeten,
Noch ronden, * zonder tegenwight,
By zich bestaet, * geen steun van buiten
Ontleent, maer op zich zelven rust,
En in zyn wezen kan besluiten
Wat om en in hem, onbewust
Van wancken, draeit, en wort gedreven,
Om 't een en eenigh middelpunt; *
Der zonnen zon, de geest, het leven;
De ziel van alles wat ghy kunt
Bevroên, of nimmermeer bevroeden;
Het hart, de bronaêr, d' oceaen
En oirsprong van zoo vele goeden
Als uit hem vloeien, en bestaen
By zyn genade, en alvermogen,
En wysheit, die hun 't wezen schonck
Uit niet, eer dit in top voltogen
Palais, der heemlen hemel, blonck;
Daer wy met vleuglen d' oogen decken,
Voor aller glansen Majesteit; *
Terwylwe 's hemels lofgalm wecken, *
En vallen, uit eerbiedigheit,
Uit vreeze, in zwym op 't aenzicht neder?
Wie is het? noemt, beschryft ons hem,
Met eene Serafyne veder.
Of schort het aen begryp en stem?

Tegenzang.

Dat's GODT. Oneindigh eeuwigh Wezen
Van alle ding, dat wezen heeft,
Vergeef het ons; o noit volprezen
Van al wat leeft, of niet en leeft,
Noit uitgesproken, noch te spreken;
Vergeef het ons, en schelt ons quyt
Dat geen verbeelding, tong, noch teken
U melden kan. ghy waert, ghy zyt,
Ghy blyft de zelve, * alle Englekennis
En uitspraeck, * zwack, en onbequaem,
Is maar ontheiliging, en schennis: *
Want ieder draeght zyn' eigen naem,
Behalve ghy. Wie kan u noemen
By uwen Naem? wie wort gewyt
Tot uw Orakel? wie durf roemen! *
Ghy zyt alleen dan die ghy zyt, *
U zelf bekent, en niemant nader.
U zulx te kennen, als ghy waert
Der eeuwigheden glans en ader; *
Wien is dat licht geopenbaert?
Wien is der glansen glans verschenen?
Dat zien is noch een hooger heil *
Dan wy van uw genade ontleenen;
Dat overschryt het perck, en peil
Van ons vermogen. wy verouden
In onzen duur; ghy nimmermeer.
Uw wezen moet ons onderhouden.
Verheft de Godtheit: zingt haer eer.

Toezang.

Heiligh, heiligh, noch eens heiligh, *
Driemael heiligh: eer zij Godt.
Buiten Godt is 't nergens veiligh.
Heiligh is het groot gebodt. *

Zyn geheimenis zy bondigh *.
  Men aenbidde zyn bevel.
Dat men overal verkondigh'
  Wat de trouwe Gabriël
Ons met zyn bazuin quam leeren.
Laet ons Godt in Adam eeren.
  Al wat Godt behaeght, is wel.

HET TWEEDE BEDRYF.

LUCIFER. BELZEBUB.

LUCIFER.

Ghy snelle * Geesten, houdt nu stant met onzen wagen:
Al hoogh genoegh in top Godts Morgenstar * gedragen;
Al hoogh genoegh gevoert: 't is tyt dat Lucifer
Nu duicke, voor de komst van deze dubble star *,
Die van beneden ryst, en zoeckt den wegh naer boven,
Om met een' aertschen glans den hemel te verdooven.
Borduurt geen kroonen meer in Lucifers gewaet,
Vergult zyn voorhooft niet met eenen dageraet
Van morgenstarre en strael, * waer voor d'Aertsenglen nygen;
Een andre klaerheit komt in 't licht der Godtheit stygen,
En schynt ons glansen doot; gelyck de zon, by daegh,
De starren dooft, voor 't oogh der schepselen, om laegh.
't Is nacht * met Engelen, en alle hemelzonnen:
De menschen hebben 't hart des Oppersten gewonnen,
In 't nieuwe Paradys: de mensch is 's hemels vrient:
Ons slaverny gaet in. gaet hene, viert, en dient,
En eert dit nieuw geslacht, als onderdane * knapen.
De menschen zyn om Godt, en wy om hen geschapen *.
't Is tyt dat 's Engels neck hun voeten onderschraegh',
Dat ieder op hen passe, en op de handen draegh' *,
Of op de vleugels voere, op d'allerhooghste troonen:

Onze erfenis komt * hun, als uitverkore zonen.
Onze eerstgeboorte leit nu achter, in dit Ryck.
De zoon des zesten daghs, den Vader zoo gelyck *
Geschapen, stryckt de kroon. met recht is hem gegeven
Den grooten staf * waer voor alle eerstgeboornen * beven,
En sidderen. hier gelt geen tegenspraeck: ghy hoort
Wat Gabriël bazuint voor 's hemels goude poort.

BELZEBUB.

O Stedehouder van Godts opperheerschappyen,
Wy hooren 't al te wel, en, midden in 't verblyen
Der Reien, eenen klanck, die 't eeuwigh feest * bedroeft.
De last van Gabriël leit klaer: dat woort behoeft
Geen Cherubynetong om ons den zin t' ontvouwen.
Men hoefde Apollion naer d' onderste landouwen
Niet af te vaerdigen, om nader ga te slaen
Wat Adam al bezit, zoo laegh beneên de maen:
Het blyckt hoe heerlyck hem de Godtheit begenadight,
Ja door een lyfwacht van veel duizenden verdadight;
En hanthaeft in zyn' staet en aenzien, min noch meer
Of * hy ghehuldight waer tot aller Geesten Heer.
De poort des hemels staet voor Adams afkomst open.
Een aerdtworm, uit een' klomp van aerde en klay * gekropen,
Braveert uw mogentheit. ghy zult het Menschdom zien
Zoo verre boven u, en vallende op uw knien,
Met nederslaghtigheit * en neêrgeslagene oogen,
Aenbidden zyne maght, en hoogheit, en vermogen.
Het zal, * verheerelyckt van d'allerhooghste maght
Zich zetten, aen de zy der Godtheit, in zyn kracht;
En heerschen, langer en noch wyder dan de ronden
Der entlooze eeuwigheit, aen tyt noch plaets gebonden;
Om Godt, haer middelpunt en omloop te gelijck
Zich draeien, zonder rust. wat hoeft men klaerder blijck
Dat Godt de menschen wil verheffen, ons verneêren;
Wy zyn ter dienstbaerheit, de menschen tot regeeren
Geboren. legt voortaen den scepter uit der hant:
Een lager is'er, die de kroon daer boven spant,
Of spannen zal eer lang. legh af uw morgenstralen, *

En hulsel voor dees zon, of pas haer in te halen
Met zangen, en triomf, en goddelijck sieraet.
Wy zien den hemel haest veranderen van staet.
De starren zien vast uit, en wijcken met verlangen, *
Om vol eerbiedigheit dit nieuwe licht t' ontfangen.

LUCIFER.

Dat zal ick keeren, is het anders in myn maght.

BELZEBUB.

Daer hoor ick Lucifer, en zie hem, die den nacht
Van 's hemels aengezicht verdryven kan, en jagen.
Waer hy verschynt, begint het heerlyck op te dagen. *
Zyn wassend licht, het eerste en allernaeste aen Godt,
Vermindert nimmermeer. zyn woort is 't hoogh gebodt;
Zyn wil en wenck een wet, van niemant t' overtreden.
De Godtheit wort in hem gedient, en aengebeden,
Bewieroockt, en geviert: en zou een lager stem
Nu dondren uit Godts troon ? gebieden boven hem ?
Zou Godt een' jonger zoon, geteelt uit Adams lenden *
Verheffen boven hem ? dat waer het erfrecht schenden
Van 't alleroutste kint, en zyn stadthoudery
Ontluisteren, naest Godt is niemant groot als ghy.
De Godtheit zette u eens in glorie aen haer voeten:
Geen mensch verstoute zich onze orden om te wroeten,
En dit bezworen Recht t' ontwyden, zonder reên; *
Of al de hemel raeckt in 't harnas tegens een.

LUCIFER.

Ghy vat het recht: het past rechtschape heerschappyen
Geensins hun wettigheit zoo los te laten glyen:
Want d'oppermaght is d'eerste * aen hare wet verplicht;
Verandren voeght haer minst. ben ick een zoon van 't licht, *
Een heerscher over 't licht, ick zal mijn Recht bewaren:
Ick zwicht voor geen gewelt, noch aertsgeweldenaren.
Laet zwichten al wat wil: ick wyck niet eenen voet.
Hier is myn Vaderlant. * noch ramp, noch tegenspoet,
Noch vloecken * zullen ons vervaren, noch betoomen.
Wy zullen sneven, of dien hoeck te boven komen. *
Is 't noodlot * dat ick vall', van eere en staet berooft;

Laet vallen, als ick vall' met deze kroone op 't hooft,
Dien scepter in de vuist, dien eersleip van vertrouden,
En zoo veel duizenden als onze zyde houden.
Dat vallen streckt tot eer, en onverwelckbren lof.
En liever d'eerste Vorst in eenigh lager hof,
Dan in 't gezalight licht de tweede, of noch een minder.
Zoo troost ick my de kans, en vrees nu leet noch hinder.
Maer hier komt 's hemels tolck, en wackere Herout,
Met Godts geheimnisboeck, * zyn zorge toebetrout.
Het waer niet ongeraên hem nader t' ondervragen.
Ick wil hem tegentreên, en aftreên van den wagen.

GABRIËL. LUCIFER.

GABRIËL.

Heer Stedehouder, hoe ? waer hene leit de reis ?

LUCIFER.

Naer u, Herout, en tolck van 't hemelsche palais.

GABRIËL.

My dunckt ick zoude uw wit aen 't voorhooft kunnen gissen.

LUCIFER.

Ghy die den duistren gront van Godts geheimenissen
Door 't licht van uw vernuft ontdeckt, en openbaert,
Verlichtme met uw komst.

GABRIËL.

wat is 't dat u bezwaert ? *

LUCIFER.

Het raetslot en besluit * der Godtheit, die de waerde
Des hemels lager schat dan 't element der aerde,
Den hemel onderdruckt ; het aertryck uit een' poel
Door alle starren voert ; het menschdom op den stoel
Der Englen zet ; berooft hun 't Recht der eerste gaven ; *
Gebietze om 's menschen nut te zweeten, en te slaven.
Het Geestendom, gewyt tot amptenaers van 't hof
Des hemels, zal voortaen een' aertworm, * uit het stof
Gekropen, en gegroeit, ten dienst staen, op hem passen,
En, in getal en staet, ons over 't hooft zien wassen ?

Waer toe vernedert ons d'oneindige Gena
Zoo vroegh ? wat Engel paste op zynen dienst te spa ?
En hoe waer 't mooghlyck dat de Godtheit zich zou mengelen
Met menschen ? de natuur der uitgekorene Engelen
Voorbyslaen, en zyn' aert en wezen storten in
Een lichaem ? * d'eeuwigheit verknoopen aen 't begin ?
Het hooghste aen 't allerlaeghst ? den Schepper aen 't geschapen ?
Wie kan uit dit besluit den zin te zamen rapen ?
Zal 't eeuwighschynend licht nu schuil gaen in den nacht
Der weerelt * ? zullen wy, Stadthouders van Godts maght,
Voor dit geleent gezagh, een wulpsch vermogen, knielen ? *
Ontelbre lichaemlooze en godtgelycke zielen
Zien buigen voor een grof en zackende element, *
Daer Godt zyn majesteit en wezen inneprent ?
Wy Geesten zyn te grof * om dit geheim te vatten.
Ghy, die het slot bewaert van Godts geheimnisschatten,
Ontvou ons, magh het zyn, dit donckere geschil, *
Uit uw gezegelt boeck : ontvou ons 's hemels wil. *

GABRIËL.

Zoo veel 't geoorloft zy te melden uit Godts bladen.
Veel weten kan altyt niet vordren, zomtyts schaden.
De Hooghste ontdeckt ons slechts wat hy geraden vint.
Het al te stercke licht schynt Serafynen blint. *
De zuivre Wysheit wou ten deel' haer wil bezegelen *,
Ten deele ontsluiten. zich te schicken en te regelen
Naer heur gestelde wet, dat voeght den onderzaet,
Die aen zyn meesters last en wil gebonden staet.
De reden en het wit waerom wy namaels wachten,
Na 'et overleven van een tafel * erfgeslachten,
Den Heer, die, Godt en Mensch geworden in der tyt,
Den scepter voeren zal, * en breet en overwyt
De starren, aerde, en zee, en al wat leeft regeeren,
Verberght de hemel u : de tyt wil * d'oirzaeck leeren.
Gehoorzaem Godts bazuin : ghy hebt zyn' wil gehoort.

LUCIFER.

Zoo zal een vreemdeling, een worm, het hooghste woort

Hier boven voeren *, en een ingeboren zwichten
Voor vreemde heerschappy ? de mensch een' zetel stichten,
Zoo verre boven Godt ?

GABRIËL.

genoegh u met uw lot,
En staet en waerdigheit, u toegeleit van Godt.
Hy hief u in den top van alle Hierarchyen : *
Doch niet om iemants glans en opgang * te benyen.
De wederspannigheit verplet haer hooft en kroon, *
Indienze wederstreef' des Oppersten geboôn.
Uw aenzien schept zyn licht alleen uit Godts vermogen.

LUCIFER.

Ick heb tot noch myn kroon voor Godt alleen gebogen.

GABRIËL.

Zoo buighze oock voor 't besluit der Godtheit, die het al
Wat wezen heeft uit niet, of namals wezen zal,
Bestiert tot zeker eindt, hoewel wy 't niet beseffen.

LUCIFER.

Den mensch in 't heiligh licht der Godtheit te verheffen,
Den mensch, zoo hoogh met Godt vergodlyckt in zyn' troon,
Te zien het wieroockvat toezwaeien, * op den toon
Van duizentduizenden eenstemmige kooralen ; *
Verdooft de majesteit en diamante stralen
Van onze morgenstar, die straelt nu langer niet ;
En 's hemelsch blyschap slaet aen 't quynen van verdriet.

GABRIËL.

De zaligheit bestaet in een gerust genoegen *,
In 't stemmen met Gods wil, en zich naar hem te voegen.

LUCIFER.

De majesteit van Godt en Godtheit * wort verkleent,
Indienze haer natuur met 's menschen bloet vereent,
Vereenight, en verbint. wy Geesten grenzen nader
Aen Godt, en zyn natuur, als zoons van eenen Vader
Geteelt, en hem gelyck, indien 't geoorloft is
Te stellen tegens een * dees ongelyckenis
Van een oneindigheit en 't eindigh ; de bepaelde
By d' onbepaelde maght. indien de zon verdwaelde

Uit hare streecke, en zich bekleede met een' smoock,
Om al den aerdtkloot toe te lichten, uit een' roock,
En zwarten damp ; hoe zou de vreught der weerelt sterven !
Wat zou het aertsch geslacht al glans en leven derven !
De zon al majesteits ontbeeren, in haer' loop ! *
Ick zaegh den hemel blint, * de starren overhoop,
Wanorden orden en geschicktheit * overrompelen,
Indien de bron van 't licht haer klaerheit quaem te dompelen
In 't graf van een moerasch. verschoonme, o Gabriël,
Indien ick uw bazuin, de wet van 't hoogh bevel,
Een luttel wederstreve, of schyn te wederstreven
Wy yvren voor Godts eere : om Godt zyn Recht te geven,
Verstout ick my, en dwael dus verre buiten 't spoor
Van myn gehoorzaemheit.

GABRIËL.

ghy yvert krachtigh voor
De glori van Godts naem ; doch zonder t' overwegen
Dat Godt het punt, waarin zyn hoogheit is gelegen,
Veel beter kent dan wy ; dies staeck uw onderzoeck.
De menschgeworden Godt zal dit geheimnisboeck,
Met zeven zegelen gesloten, * zelf ontsluiten.
Nu smaecktghe niet het pit, maer ziet de schors van buiten.
Dan zal men d'oirzaeck zien, de reden, den waerom *
Van zyn verholentheên, en diep in 't heilighdom
Der heilighdommen * gaen. nu voeght het ons te duicken.
En dezen dageraet t'aenbidden, te gebruicken
Met danckbaerheit, tot dat de kennis in haer kracht
De twyfeling verdryf', gelyck de zon den nacht. *
Nu leeren wy allengs Godts wysheit tegenstappen,
Eerbiedigh, en beschroomt. zy openbaert by trappen
Het licht der wetenschappe en kennisse, en begeert
Dat ieder, op zyn wacht, zich onder haer verneêrt.
Heer Stedehouder, rust, en hanthaef d'eerste ons wetten:
Ick gae, daer God my zent.

LUCIFER.

men zal 'er scherp op letten.

BELZEBUB. LUCIFER.

BELZEBUB.

De Stedehouder hoort waer dit plakkaet op draeit,
Dat Gabriëls bazuin zoo trots heeft uitgekraeit. *
Hy gaf Godts ooghmerck u, oock scherp genoegh, te ruicken.
Men zal uw mogentheit aldus de vleugels fnuicken. *

LUCIFER.

Zoo licht niet: neen gewis, men kan 'er in voorzien.
Geen minder * droome hier zyn' meerder te gebiên.

BELZEBUB.

Hy dreight weêrspannigheit haer hooft en kroon te pletten.

LUCIFER.

Nu zweer ick by myn kroon het al op een te zetten,
Te heffen mynen stoel in aller heemlen trans, *
Door alle kreitsen * hene, en starrelichten glans,
Der heemlen hemel zal my een palais * verstrecken,
De regenboogh een troon; 't gestarrente bedecken
Myn zalen; d' aertkloot blyft myn steun, en voetschabel *.
Ick wil op een karros van wolcken, hoogh en snel
Gevoert door lucht en licht, met blixemstrael en donder
Verbryzelen tot stof, wat boven, of van onder
Zich tegens ons verzet, alwaer 't den Veltheer zelf; *
Ja eerwe zwichten, zal dit hemelschblaeu gewelf,
Zoo trots, zoo vast gebout, met zyn doorluchte bogen
Te bersten springen, en verstuiven voor onze oogen;
't Gerabraeckt aertryck zien als een wanschapen romp;
Dit wonderlijck Heelal in zynen mengelklomp, *
En wilde woestheit weêr verwarren, en verkeeren.
Laet zien wie Lucifer durf trotsen, en braveeren.
Men dage Apollion.

BELZEBUB.

hier treet hy voor den dagh. *

APOLLION. LUCIFER BELZEBUB.

APOLLION.

O Stedehouder van Godts onbepaelt gezagh,

Orakel, in den Raet der onderdane Goden, *
Ick offer u myn' dienst, en wacht op uw geboden.
Wat eischt de majesteit van haren onderdaen ?

LUCIFER.

Het lust ons uwen zin en inzien te verstaen,
Op een gewightigh stuck, dat zalme niet mislucken.
Het wit is Michaël den slaghveêr uit te rucken ;
Op dat ons toelegh niet op zijn vermogen stuit'.
Hy voert met zynen arm zoo vele Orakels * uit,
Als oit de Godtheit heeft met hare hant gedreven
In eeuwigh diamant : daer wort de mensch geheven
In top der hemelen, door alle kreitsen heen,
En ziet het Engelsdom zoo diep, zoo laegh, beneên
Zyn voettapyt, in stof vast grimmelen, als wormen.
Het lustme met gewelt dien zetel te bestormen,
En op te zetten by dat opzet, * in een' slagh,
Al teffens wat myn staet, en star, en kroon * vermagh.

APOLLION.

Een loffelyck bestaen : dat uwe kroon vermeere,
En aenwasse op dien voet. ick reken my tot eere
Te raden, onder u, tot zulck een brave daet.
Het zy die recht en wel, of averechts beslaet,
De wil is prysselyck, al wou het niet gedyen.
Maer om niet reuckeloos noch radeloos te stryen,
Hoe treet men allerbest tot zulck een stout bestaen ?
Hoe veilighst tegens 't punt van 't raetslot aengegaen ? *

LUCIFER.

Men kante hier met list ons eigen raetslot tegen.

APOLLION.

Dat zeggen heeft wat in. geleende maght te wegen
In eene zelve schael met d'Almaght ; haer gewicht
Weeght over. wacht uw kroon : wy vallen veel te licht.

BELZEBUB.

Zoo licht niet, of de kans zal eerst in twyfel hangen.

APOLLION.

Van wien, of hoe, of waer dien aenslagh aengevangen ?
Het overpeinzen quetst alree Godts majesteit.

LUCIFER.

Men hou haer ongequetst, en stappe met beleit
Die steile steilten * op, en noit gebaende rotsen.
Beleidt en moedt verwint, en durf gevaren trotsen.

APOLLION.

Geen Almaght, noch haer kroon: men koomze niet te na,
Ten zy men leeren wil met naberou te spa.
De minder moet gedwee voor zynen meerder wycken.

LUCIFER.

Laet d'Almaght rusten: zet gelyckheit en gelycken
Te zamen. laet eens zien wiens wapen zwaerder weegh'.
Ick zie ons vyanden gevlught, den hemel leegh
Met eenen slingerslagh; * ons heiren overladen
Van heerelycken roof: * dan wyder zich beraden.

APPOLLION.

Ghy weet wat Michaël, Godts Veltheer, al vermagh:
Godts regementen staen verplicht aen zyn gezagh.
Hy draeght den sleutel van het wapenhuis, hier boven.
De wacht is hem betrout. hy houdt op alle hoven *
Getrou een wakende oogh, zoo dat 'er niet een star
Van al het hemelsch heir, * in 't minst, zich reppen dar,
Noch op dien hemeltoght uit zyn gelit verroeren.
Men vangt haest aen, maer zulck een oorlogh uit te voeren,
Dat draeft ons maght voorby, en sleipt een' langen staert
Van zwaricheden na. wat tuigh, wat stormgevaert
Kan tegens hem bestaen, * en d'opperbenden sloopen?
Al zette 's hemels slot zijn diamantpoort open,
Het vreesde list, noch laegh, noch overrompeling.

BELZEBUB.

Indien men ons besluit bekrachtigh' met de kling,
Ick zie de morgenstar op onzen hoogen standert
Braveeren, 's hemels staet en heerschappy verandert.

APOLLION.

De Veltheer Michaël voert, ruim zoo trots en fier,
Godts wonderlycken Naem in 't velt van zyn banier, *
De zon in top.

LUCIFER.

wat baet een naem met licht geschreven ?
Een heldenstuck, als dit, wort geensins doorgedreven
Met tittelen, en pracht, maer dapperheit, en moedt,
En treken, van vernuft en loosheit uitgebroet.
Ghy zyt een meester, tuck om Geesten in te luien,
Te rygen aen uw snoer, te leiden, op te ruien.
Ghy kunt bederven zelfs de vroomsten van de wacht ;
En leeren weifelen wat noit op weiflen dacht.
Begin, wy zien Godts heir gereten aen twee deelen ;
De hoofden en de leên * aen 't woeden, en krackeelen ;
De meeste maght alree geblintdoeckt, en verdooft, *
En Oversten en elck vast roepen om een hooft.
Indienghe een vierde deel op onze zy kunt troonen,
Men zal uw kloeck beleit met eere en ampten * kroonen.
Ga hene, en overlegh dit stuck met Belial :
Het moet 'er duister zyn, daer hy verdolen zal.
Zyn troni, gladt vernist van veinzen en bedriegen, *
In 't mommen niemant kent, die haer voorby kan vliegen.
Ick stygh te wagen : legh het over * met u twee.
De Hofraet is vergaert, en wacht ons komst alree.
Men zal, zoo dra ghy komt, u beide binnen roepen.
Heer Overste, bewaeck de hofpoort met uw troepen.

BELIAL. APOLLION.

BELIAL.

Godts Stedehouder dient zich van ons beide om hoogh.

APOLLION.

Wy vliegen te gelyck, als pylen van zyn' boogh :

BELIAL.

En doelen op een wit, doch hachelyck te raken.

APOLLION.

Sta vast, de hemel wil van dezen aenslagh kraken.

BELIAL.

Laet kraken al wat wil : het moet 'er nu op staen

APOLLION.

Hoe grypen wy dit stuck met kans en voordeel * aen ?

BELIAL.

De wapens dienen ons : men moet van 't heir beginnen.

APOLLION.

De hoofden eerst, met een de stoutsten zien te winnen.

BELIAL.

Door iet wat glimpelyx *, en met een' schyn verbloemt.

APOLLION.

Zoo geef het dan een' naem : laet hooren hoe ghy't noemt.

BELIAL.

Men hanthaef 't Engelsdom, zyn hantvest, eer, en staten, *
En kieze een hooft, waer op zich ieder magh verlaten.

APOLLION.

Dat hebtghe recht gevat : ick wensch geen schooner stof,
Noch zaet tot muitery, om burgery en hof
Te schennen * tegens een, en scharen tegens scharen :
Want ieder is gezint zyn' staet en eer te waren,
En wettigheit, waer toe d'Almogentheit hem riep,
Eer zy de menschen vormde, en zoo veel spader schiep.
Het hemelsche palais is ons tot erf gegeven.
Den Geesten, die dus hoogh op hunne vleugels zweven,
En, vry van lichamen, niet zacken naer om laegh, *
Past beter dit gewest dan 't aertsch geslacht, te traegh
Om tegens zyn natuur te kiezen deze bogen *.
Hier valt de dagh te sterck, te krachtigh, en hun oogen
Verdragen geensins 't licht, ons vroeger aengewent.
De mensch beware dan zyn eigen element,
Als andre dieren : * hy genoegh' zich met de palen
Van zynen rycken hof. het ryzen en het dalen
Van zon en maen verdeel' de maenden, en het jaer.
Hy neem' den ronden loop der heldre starren waer.
Hy nuttige zyn ooft, en al den geur der kruiden,
En keer' zich oost, en west, ten noorden, en ten zuiden.
Dat zy zyn tytverdryf : en wat behoeft hy meer ?
Wy kennen nimmer hier een' aertschen opperheer.
Zoo sluit ick. * kuntghe, help dien zin beknopter uiten.

BELIAL.

Den mensch in eeuwigheit ten hemel uit te sluiten.

APOLLION.

Dat klinckt alle Engelen te wonder wel in 't oor.
Dat vlieght, gelyck een vier, van 't een in 't ander koor,
Door negen Ordens heene, en alle Hierarchyen. *

BELIAL.

Zoo zal men allerbest versufte traegheit myen.
Ons heil en uitkomst hangt aen snelheit, en aen spoet.

APOLLION.

Niet min aen kloeck beleit, en dapperheit, en moedt.

BELIAL.

Die zal, door toeval van ontelbre vanen, groejen.

APOLLION.

Zy morren vast: men moet hier heimlyck onder roejen,
Zich mengen in dien hoop, en voeden hun beklagh.

BELIAL.

Dan diende Belzebub, een Vorst van groot gezagh,
Zyn wapen * aen hun klaght en wettigheit te hangen.

APOLLION.

Niet plotsling, maer allengs, en als door zydegangen.

BELIAL.

De Stedehouder met zyn tegenwoordigheit
Bie zelf de stercke hant aan zulck een trots beleit.

APOLLION.

Wy zullen in den Raet zyn' zin en voorstel hooren:
Hy veinze voor een poos, en geve in 't endt de sporen
Aen 't opgeruide heir, verlegen om een hooft.

BELIAL.

Aan 't hooft hangt al de zaeck. hoeveel ghy hun belooft,
Zy zullen zonder hooft dien optoght * niet beginnen.

APOLLION.

Wat ree gewonnen is, behoeft men niet te winnen.
Wie meest gequetst wort in zyn heerlyckheit, en staet,
Dien geldt het eerst; die stapp' vooraen, en sla de maet
In zoo veel duizenden.

BELIAL.

de billyckheit en reden
Vereeren hem dees kroon: doch eerwe dieper treden,
Zoo laet ons al 't gevaer eerst wegen, niets bestaen,
Of al de Hofraet steeck hier zelf zyn zegel aen.

REY VAN ENGELEN.

Zang.

Hoe zien de hoffelycke gevels *
Zoo root? hoe straelt het heiligh licht
Zoo root op ons gezicht,
Door wolcken en bedroefde nevels? *
Wat damp, wat mist betreckt
Dat zuiver, noit bevleckt,
En loutere saffier?
Die vlam, dien glans, dat vier
Van 't heldere Alvermogen?
Hoe schynt ons nu de diepe gloet
Der Godtheit toe, zoo zwart als bloet? *
Die flus zoo klaer alle oogen
Verheughde? wie begrypt, wie kent
Deze oirzaeck, onder d' Engelsdommen,
Die, boven Adams element,
Noch flus op galm van keelen zwommen;
Op lucht van Geesten, * in den glans,
Die galery, en tin, en trans,
Gewelf van koor en hof vergulde,
En met een ziel van vreught vervulde
Al wat hier boven leeft, en zweeft?
Wie is 'er, die ons reden geeft?

Tegenzang.

Toen wy, op Gabriëls bazuinen,
Ontvonckten, en een nieuwe wys

Aenhieven, * Godt ten prys ;
De roozegaerden, en de tuinen *
Van 't hemelsch paradys,
Door zulck een' dau en spys *
Van lof en zang * verblyt,
Ontloken ; scheen de Nyt
Van onder in te sluipen.
Een groot getal der Geesten stom,
En bleeck, en dootsch, * ging, drom by drom
Misnoegend henedruipen.
De winckbraeu hing verslenst op 't oogh.
Het gladde voorhooft zette een rimpel.
De hemelduiven, * hier om hoogh,
Onnozel eerst, oprecht, en simpel,
Aen 't zuchten sloegen, zoo het scheen ;
Als of de hemel waer te kleen
Voor haer, toen Adam wiert verkoren,
En zulck een kroon den mensch beschoren,
Dees smet ontstelt het oog van 't Licht.
Z' ontsteeckt die vlam in Godts gezicht.

Wy willen ons uit liefde in 't midden van hun mengen,
En deze oploopentheit * weêr tot bedaren brengen.

HET DERDE BEDRYF.

LUICIFERISTEN. REY.

LUICIFERISTEN.

Hoe kan men in zyn waen zoo vroegh bedrogen worden !
Hoe is 't alree verkeert ! wy schatten niemants Orden
Geluckiger dan d' onze, in dit opgaende Ryck,
Ja achtten onzen Staet den Oppersten gelyck,
En onveranderlyck, en boven 't aertsch gezegent ;
Wanneer ons Gabriël met Godts bazuin bejegent,

En uit de goude poort verbaest met dit gebodt, *
Het welck al 't Engelsdom versteeckt van 't hooghste lot,
Hem uit den vollen schoot der Godtheit eerst geschoncken.
Daer leggen wy te laegh, * en zien de schoone voncken
En stralen * van onze eere en heerlyckheit geblust,
De gansche Hierarchy des hemels ongerust,
Den mensch, in top van Staet en maght, zoo trots verheven,
Dat wy, als slaven, voor zyn heerschappye beven.
O onverwachte slagh, en staetverwisseling !
Och treurgenooten, zet u hier in eenen ring
In 't ronde : zet u hier te zamen : helpt ons treuren,
En zuchten : het is tyt ons feestgewaet te scheuren, *
Te klagen : niemant kan ten minste ons dit verbiên.
De blyschap smilt, en zal nu d'eerste droefheit zien.
Helaes, helaes, helaes, gebroeders, hemelreien,
Leght af uw hooftcieraet : verandert uw lievreien *,
En vrolyckheit in rou : slaet neêr uw aengezicht.
Zoeckt schaduwen *, als wy. de droefheit schuwt het licht.
Een ieder volge ons stem, en bange jammerklaghten.
Verdrinckt in jammer : zinckt in droevige gedachten.
Het klagen helpt, en zet de droefheit oock van 't hart. *
Nu schept in kermen lust : het kermen heelt de smart.
Nu roept uit eenen mont, en volleght ons misbaren :
Helaes, helaes, helaes, waer is ons heil gevaren !

REY.

Wat weeklaght hoort men hier ? onaengenamen toon,
De hemel yst hier af. dees lucht is niet gewoon
Te hooren een muzyck van druck * op noten galmen
Door 't juichende gewelf. triomfen, * kransen, palmen,
En harpen passen ons, en snaren. wat wil dit ?
Wie of hier hangends hoofts in een gekrompen zit,
Verlaten, en bedruckt, en zonder noot beladen ?
Wie geeft hun treurens stof ? wie kan dees oirzaeck raden ?
Myn Reigenooten, volght : 't is noodigh dat men vraegh'
Naer d' oirzaeck van hun leet, en deze donckre vlaegh
Van droefheit, die den glans van onze pracht ontluistert,
Het licht van 't eeuwigh feest * benevelt, en verduistert.

De hemel is een hof van weelde en vreught en vree.
Hier nestelt aen dit dack noch rou, noch hartewee.
Myn Reigenooten volght, en troostze in hun bezwaren.

LUICIFERISTEN.

Helaes, helaes, helaes, waer is ons heil gevaren!

REY.

Genooten van ons heil en blyschap, broeders, hoe?
O zonen van het licht, hoe dus bedroeft te moe?
Wie geeft u stof aldus te jammeren, te treuren?
Ghy had begonnen 't hooft ten hemel op te beuren, *
Te bloeien in den dagh, die neêrstraelt van Godts glans. *
De hemel broght u voort, om vlugh, van trans in trans,
Van 't een in 't ander hof, * te steigeren, te zweven,
In 't onbeschaduwt licht, vernoeght verzaet te leven,
Op een gedurigh feest, te smaken 't hemelsch mann'
Van Godts onsterflijckheit, in een gerust gespan *
Van feestgenooten. hoe? dit voeght geen burgeryen
Van Englestadt, o neen: dit voeght geen Heerschappyen,
Geen Maghten, Troonen; * noch geen heerschend Hemelsdom.
Ghy kropt uw droefheit in, en zit versuft, en stom.
Laet hooren wat u deert: ontdeckt het uw gespeelen.
Ontdeckt uw hartquetzuur, dat wy die mogen heelen.

LUICIFERISTEN.

Och broeders, vraeghtghe noch met errenst wat ons let?
Ghy hoort, zoowel als wy, wat Gabriël trompet:
Hoe wy, door 't nieuw bevel, van onzen staet vervielen
In eene slaverny der aerde, en zoo veel zielen
Als uit een luttel bloets en zaets te spruiten staen.
Wat is by ons alree mishandelt, of misdaen,
Dat Godt een waterbel, vol wint en lucht geblazen,
Verheft om d'Engelen, zyn zonen, te verbazen *?
Een basterdy verheft, gevormt uit klay, en stof?
Wy waren pas gewyt tot pylers van zyn hof,
Bekleedden onzen plicht, als trouwe ryxgenooten,
En worden op een' sprong gebannen, en gestooten
Uit deze waerdigheit, verdruckt te streng, en straf.
De hantvest en het Recht, dat ons de Godtheit gaf,

Wort ingetrocken, en, in stede van regeeren *
Met Godt, en onder Godt, zal Adam triomfeeren,
En heerschen, in zyn bloet en afkomst, onbepaelt.
De zon der Geesten is te plotseling gedaelt.
Och lotgenooten, volght ons droefheit, en misbaren.
Helaes, helaes, helaes, waer is ons heil gevaren!

REY.

Ontsteltghe u om den last van Godt en Gabriël?
Dit schynt een razerny. wie durf het hoogh bevel
Berispen? wie verwaent de Godtheit wederstreven?
Wy zyn gehouden Godt zyn Recht en eer te geven,
Te rusten * in zyn wet. wie treet hier in geschil
Met Godts almogentheit? zyn wenck, en woort, en wil
Verstrecke ons eene wet, en maet, en vaste regel.
Wie tegenspreeckt, die breeckt des Allerhooghsten zegel. *
Gehoorzaemheit behaegt den Heerscher in dit Ryck
Veel meer dan wieroockgeur, en goddelyck muzyck. *
Ghy zyt (och, weest zoo trots en hoogh niet in uw wapen,)
Tot onderdanigheit, tot heerschen min, geschapen.
Och medebroeders, staeckt dit kermen, en geklagh,
En buight u onder 't juck van 't eenigh hooftgezagh.

LUICIFERISTEN.

Zeght liever: onder 't juck van grimmelende mieren.

REY.

Wanneer het hem behaegh' moet ghy u laten stieren.

LUICIFERISTEN.

Wat hebben wy verbeurt? geeft reden, en bescheit. *

REY.

Verbeurt? ghy quetst Godts kroon door ongeduldigheit.

LUICIFERISTEN.

Wy klagen van verdriet, en enckel ongenoegen.

REY.

In ste van uwen wil gerust naer Godt te voegen.

LUICIFERISTEN.

Wy steunen op het Recht, ons wettigh toegestaen.

REY.

Uw Recht en hantvest blyf' de Godtheit onderdaen. *

LUICIFERISTEN.
Hoe kan de meerder voor een minder zich verneêren ?
REY.
Die zich gelaten stelt. Godt dienen is regeeren. *
LUICIFERISTEN.
Gewilligh, zoo de mensch regeere daer beneên.
REY.
De mensch leeft met zyn lot vernoeght, al is het kleen.
LUICIFERISTEN.
Den mensch is boven dat een hooger lot beschoren.
REY.
Na menige eeuwen wort zyn opgang eerst geboren. *
LUICIFERISTEN.
Een eeuw beneden is om hoogh een oogenblick. *
REY.
Het ga zoo 't wil, zoo 't moet, zoo d' Oppermaght dit schick'.
LUICIFERISTEN.
Men had ons nutter dees geheimenis * gezwegen.
REY.
De Godtheit openbaert haer hart, tot u genegen. *
LUICIFERISTEN.
Noch milder tot den mensch : zy zet hem boven aen.
REY.
Verknocht met Godts natuur ; een wonderlyck bestaen.
LUICIFERISTEN.
Och Engelsdom, wou Godt zich paren met uw wezen !
REY.
Wat Godt behaeght, en schickt, dat wort met recht geprezen.
LUICIFERISTEN.
Hoe heeft hy 's menschen peil alree zoo hoogh gemerckt ?
REY.
Het is al wel, al goet, wat Godt bepaelt, en werckt. *
LUICIFERISTEN.
Hoe wil de mensch de kroon der Engelen verdooven !
REY.
Alle Englen zullen Godt in 't lichaem zien, en loven. *
LUICIFERISTEN.
Zy zullen slyck en stof aenbidden in het stof ?

REY.

Bewieroocken Godts naem, met geur, en prys, en lof.

LUICIFERISTEN.

Den mensch bewieroocken, van hooger hant gedwongen ?

APOLLION. BELIAL. REY.

APOLLION.

Zy mompelen alree ? ghy hoort een' stryt van tongen.

BELIAL.

Wat scharen treuren hier, gedompelt in den rou,
De sluiers om de borst, en lenden ? * niemant zou
Begrypen dat men dus, in 't midden van de Geesten,
Op 't eeuwige bancket, en d'endelooze feesten, *
Kon treuren, zaegh men niet dit jammerlyck getal
Verslensen van verdriet. wat ramp, wat ongeval
Ontsteltze ? Broeders, hoe ? wat's d'oirzaeck van dit kermen ?
Beledight * iemant u ? men zal uw Recht beschermen.
Wat deert de Broeders ? spreeckt : laet hooren wat u deert.

REY.

Zy klagen dat de staet der menschen triomfeert,
Door Gabriëls bazuin, en opstyght boven d'Engelen !
Dat Godt zyn wezen wil met Adams wezen strengelen :
De Geesten onderworpt het menschelijck gebiet.
Daer hoort ghy kort en klaer den gront van hun verdriet.

APOLLION.

Zoo groot een ongelyck valt lastig te gedoogen.

BELIAL.

Het overtreft bykans ons krachten, en vermogen.

REY.

Wy bidden dat ghy toch dien twist met ons beslecht.

APOLLION.

Wat raet ? hoe paeit men hen ? zy steunen op hun Recht.

REY.

Wat Recht ? die wetten geeft vermagh de wet te breken.

APOLLION.

Hoe kan Rechtvaerdigheit een onrecht oordeel spreken ?

REY.

Bestraft Godts oordeel eens, en schryf hem wetten voor.

BELIAL.

De Vader leer' het kint hem volgen op zyn spoor.

REY.

Zyn spoor te volgen is het zelve als hy te willen.

APOLLION.

Verandring van Godts wil veroirzaeckt dees geschillen.

REY.

Hy zet den eenen van, den andren op den troon. *
De minder waertste * wyck' voor eenen waerder zoon.

BELIAL.

Gelyckheit van gena de Godtheit best zou passen.
Nu durf de duisternis het hemelsch licht ontwassen.
De kinders van den nacht braveeren zelfs den dagh.

REY.

Wat adem haelt, met recht den Schepper dancken magh, *
Die elck zyn wezen gaf, en mindre en meerder waerde.
Wanneer het hem belieft, zal 't element der aerde
Veranderen in lucht, of water, of in vier;
De hemel zelf in aerde; een Engel in een dier;
Een mensch in Engleschyn, of onbegrepen wonder.
Een maght regeert het al, en keert het bovenste onder.
Wat d'allerminste ontfangt is loutere gena. *
Hier geldt geen willekeur. hier komt vernuft te spa. *
In d'ongelyckheit is Godts heerlyckheit gelegen.
Zoo zien we tegens 't lichtste 'et zwaerste zwaerder wegen.
Dus steeckt het schooner af op 't schoon; de kleur op kleur;
De diamantsteen op turkoisblaeu; geur op geur;
Het stercke op flauwer licht; gestarrent tegens starren.
Ons schicken is den Staet van dit Heelal verwarren,
Misschicken al wat Godt geschickt heeft, en beleit *;
En wat het schepsel schickt, dat is wanschapenheit,
In 't allerminste lidt. * men staeck' dit murmureeren.
De Godtheit kan den staet van 't Engelsdom ontbeeren.
Zy is met niemants dienst beholpen. eeuwigh ryck,
En heerelyck, behoeft zy wieroock, noch muzyck,

Noch geur, haer toegezwaeit, noch lof, haer toegezongen. *
Ondanckbre Geesten, zwyght: betoomt uw snoode tongen.
Ghy weet Godts reden niet: genoeght u met uw lot,
En onderwerpt u Godts en Gabriëls gebodt.

APOLLION.

Is dan de staet en 't lot der Geesten onbestendigh ?
Zoo staenze glibberigh, zoo zynze alreede elendigh.

REY.

Om dat een minder zal regeeren in dit Ryck ?
Wy blyven diewe zyn: geschiet ons ongelyck ?

BELIAL.

Zy zyn de naeste aen Godt, hun toeverlaet, en vader,
En lagen hem aen 't hart: nu leit een minder nader.

REY.

Zich over 's anders heil bedroeven, is gebreck
Van liefde, en riekt naer nyt, en hooghmoet. laet dees vleck
Op Englezuiverheit en louterheit * niet kleven.
Elckandre, in eendraght, liefde, en trou, voorby te streven,
Behaeght den Vader, die het al in orden * schiep.

BELIAL.

Zy houden d'orden, daer de hemel hen toe riep;
Maer kunnen traegh verstaen des menschen slaef te worden.

REY.

Dat's ongehoorzaemheit: zoo spattenze uit hun Orden.
Ghy ziet hoe 't hemelsch heir, geharrenast in 't gout, *
En in 't gelidt gestelt, zyn beurt en schiltwacht houdt;
Hoe deze star gedaelt, en gene, in top daer boven, *
De klaerste een minder klare in luister kan verdooven;
Hoe d'eene een kleiner ronde, en d'andre een grooter schryft:
De laegste hemel snelst, de hooghste langsaem dryft; *
En evenwel verneemtghe, in deze oneffenheden
Van ampten, licht, en kreits, en stant, en trant, en treden,
Geen tweedraght, nyt, noch stryt: des Albestierders stem
Geleit dit maetgezang, dat luistert scherp naer hem. *

BELIAL.

't Gestarrent blyft in staet, daer Godt het in wou scheppen.
Behaegde 't hem den Staet der Englen niet te reppen,

Zy weken geen gestarnte, in eendraght, noch in pais,
Noch steurden met geklagh de rust van dit palais.

REY.

Zie toe, en wacht u wel deze ongenoeght te styven.

APOLLION.

Wy wenschen dat dees lucht en wolck * magh overdryven,
Eerze uitberste, en 't gewest des hemels zette in vier.
Zy groeien in getal. wie stiltze ? wie komt hier ?

LUICIFERISTEN. BELZEBUB. REY.

LUICIFERISTEN.

Helaes, helaes, helaes, waer is ons heil gevaren ?

BELZEBUB.

't Gaet wel : wij groeien aen : onze Engelen vergaren,
En steken, vol misbaer, de hoofden vast by een. *
Wat port u Engleburgh met kermen en gesteen
T' ontrusten ? kan de bloem der zaligheit verslensen ?
Gerust bezitten al wat eenigh Geest kan wenschen
Van Godt, den zegenaêr *, vernoeght u dat noch niet ?
Zoo staetge u zelfs in 't licht, en koestert een verdriet,
Waer van ick d'oirzaeck noch beseffen kan, noch raden.
Houdt op van kermen : scheurt velttekens, en gewaden
Niet langer, zonder reên, maar heldert uw gezicht,
En voorhooft met een' strael, o kinders van het licht !
De schelle * keelen, die met zang de Godtheit dancken,
Zien om, en belgen 't zich *, om dat ghy valsche klanken
En basterttoonen * mengt, in 't goddelyck muzyck.
Uw bittre weeklaght steurt de maet van 't hemelryck, *
't Gewellef huilt u na. de rougalm, in den hoogen
Gestegen, rolt al voort, van d' eene in d' andere bogen :
En zonder misdaet wort, door zulck een ongeluit,
De wasdom van Godts naem en glori niet gestuit.

LUICIFERISTEN.

Heer Overste, op wiens wenck ontelbre keurebenden *
Zich wapenen, ghy komt van pas om onze elenden

Te zalven, en den smaet en onverdienden hoon
Te schutten door uw maght. zal Gabriël de kroon
Der heilige Engelen op 't hooft van Adam zetten,
Door Adams erfgenaem Godts eerstelingen pletten ?
Wy waren nutter niet geschapen, eer de zon
Te wagen steegh, en licht den hemel geven kon. *
De Godtheit koos vergeefs de Geesten tot trouwanten
Van 't onbeweeghbre hof, * indienze zich wou kanten,
En spitsen tegens 't Recht der Geesten, zonder schult
Tot wederstant geterght, uit noot, en ongedult *.
Wy juichten, in den lof der Godtheit opgetogen,
Aenbaden, wieroockten met schalen, neighden, bogen
Onze aengezichten neêr. de hemel gaf gehoor,
Verslingert op den dans des galms, van koor in koor,
Ja smolt van volle vreught op tongmuzyck, en harpen ; *
Toen Gabriëls bazuin zich plotseling kwam werpen
Met dezen donderslagh in 't midden van Godts eer : *
Daer lagen wy verbaest, verstroit, verdruckt ter neêr.
De blyschap gaf den geest. de zwangre keelen zwegen.
De jongstgeboren streeck de kroon, den staf, den zegen ; *
En d' outste zoon, onterft by d' Oppermajesteit,
Gemerckt * bleef voor een' slaef. dat valt gehoorzaemheit,
Godtvruchtigheit, en liefde, en trouwe, uit Godts trezooren,
Ten deele, dompelt haer in rouwe, ontvonckt den toren,
En wraeckzucht, om den mensch, uit een' gerechten haet,
Te smooren in zyn bloet, eer hy der Englen Staet *
Verplette, en zy geboeit, als snoode en arme * slaven,
Gedwongen worden naer zyn zweep en wil te draven ;
Gelyck hy daer beneên de dieren houdt in dwang.
Heer Overste, ghy kunt der Geesten ondergang
Verhinderen, en by hun hantvest hen bewaren :
Beschutze door uw maght : wy staen gereet uw scharen,
Uw' standert, en uw heir te volgen : treck maer aen.
't Is eerlyck voor zyn eere, en kroone, en Recht te staen *.

BELZEBUB.

My deert uw ongelyck. o Koning aller Heeren,
Verhoe dit liever. geef geen stof tot muitineeren,

Noch tweedraght, geef geen stof tot wederspannigheit.
Wat raet ? hoe stil ick u, en d' Oppermajesteit ?

LUICIFERISTEN.

Zy quetst het heiligh Recht, aen d'Engelen geschoncken.

BELZEBUB.

Het Recht te quetsen kan den onderzaet ontvoncken,
Een vier ontsteken, daer de lucht af branden zou.
O averechtsen * loon van onbevleckte trou !
Hoe zullen wy ons best in dees vertwyfling dragen ?

LUICIFERISTEN.

Men trooste zich een kans, een' stouten sprong, te wagen.

BELZEBUB.

Waer toe zich zelfs * gewaeght ? men ga een' zachter gangk.

LUICIFERISTEN.

Hier gelt alleen gewelt, en kracht, en wraeck, en dwangk.

BELZEBUB.

Men kon, waer 't mogelyck, een veiligh middel kiezen.

LUICIFERISTEN.

Met uitstel zal men hier niet winnen, maer verliezen.

BELZEBUB.

Men geef zyn ongelyck met reden te verstaen.

LUICIFERISTEN.

De reden heeft hier uit : men zet ons onder aen.

BELZEBUB.

Met smeecken moght ghy best en eerst uw' wensch verwerven.

LUICIFERISTEN.

Het stuck ontdecken, is den handel gladt bederven.

BELZEBUB.

Men kan dien aenslagh naeu ontveinzen voor het licht.

LUICIFERISTEN.

Wy groeien maghtigh aen, en staen in evenwight.

BELZEBUB.

De kans begunstight hun, die met Godts Veltheer vechten.

LUICIFERISTEN.

Hier is met sufferye en schrick niet uit te rechten.

BELZEBUB.

Wat zeit Apollion hier toe, en Belial ?

LUICIFERISTEN.
Zy trouwen * onze zyde, en stercken het getal.
BELZEBUB.
Hoe heeft men dit verhaest ? het is nu ver gekomen.
LUICIFERISTEN.
De hemel vloeit ons toe van zelf met volle stroomen.
BELZEBUB.
Betrout u op geen heir, vol lichte weifelaers.
LUICIFERISTEN.
Wy zien alree meer kans, en voordeel, * min gevaers.
BELZEBUB.
Wie reuckeloos begint, beroem' zich van geen voordeel.
LUICIFERISTEN.
Aen d'uitkomst hangt het al, voor d'uitkomst dwaelt het oordeel.
Dit gansche leger eischt u tot een opperhooft,
En leitsman op dien toght.
BELZEBUB.
maer wie is zoo berooft
Van zinnen, dat hy uw gerechtigheit verdadigh',
En 's hemels heirkracht terge ? ay, weest u zelfs genadigh.
Verschoonme van dien last : ick kieze geene zy.
Men legge met verdragh deze ongelyckheit by.
REY.
Gebroeders, geeft gehoor. houdt boven aen met smeken
By Godt, door middelaers : men wint met tusschenspreken
Gemackelycker velt dan door dien steilen wegh
Van oproer. handelt koel met raet, en overlegh.
Wy willen te gelyck uw Recht om hoogh verweeren.
Bedaert : ghy quetst de kroon van Godt, den Heer der heeren.
LUICIFERISTEN.
En ghy ons wettigheit : verstout u hooger niet.
Heer Belzebub, aenvaert dit wettige gebiet *,
En zet de heiren schrap : wy volgen u te gader.
BELZEBUB.
O yveraers, bedenckt, bedenckt u liever nader.
Ick wil u voortreên naer den troon van 't groot palais,

En ons gerechtigheit bemiddelen door pais,
En onderling verdragh, gewilligh, onbedwongen *.

REY.

Houdt stil : houdt stil : ghy wort van Michaël besprongen.

MICHAËL. BELZEBUB. LUICIFERISTEN.

MICHAËL.

Waer zynwe ? wat gedruis verneemt men hier alree ?
Dit schynt een hof van twist en oproer, niet van vreê,
Gehoorzaemheit, en trou. Prins Belzebub, wat reden
Beweegt u, als een hooft van wederspannigheden, *
Dien oploop *, zwanger van een goddeloos verraet,
Te styven tegens Godt, ons allei toeverlaet ?

BELZEBUB.

Genade, * o Michaël, gewaerdigh ons te hooren,
Eer ghy een vonnis velt, uit yverigen toren,
Ter eere van Godts Naem. belast ons met geen schult.

MICHAËL.

Ick zal uw onschult * dan aenhooren met gedult.

BELZEBUB.

De t'zamenrotting van zoo menigh duizent troepen,
Gesteurt om 't hoogh gebodt, ten ryxtroon uitgeroepen,
Op Gabriëls bazuin, vereischte een tusschenspraeck,
Tot slissing van dien brant ; * waerom ick van hun zaeck
En klaghten kennis koom te nemen, om het muiten,
By alle middelen en mooghlyckheên, * te stuiten :
Zy varen echter voort, al razende en ontzint
Aen 't hollen, buiten spoor, en dringen 't klaghtbewint *
Met kracht ons op den hals. ick poogh de maght te scheien,
(Laet tuigen van myn trou dees Godtgetrouwe Reien,)
Te raden hunne klaght te storten voor Godts stoel ;
Maar yvre vruchteloos, in 't midden van 't gewoel,
En oproer, als een zee ten hemel toe verbolgen.
De Veltheer tre nu voor : wy staen gereet te volgen,
Indien hy middel ziet tot slechting van 't geschil.

MICHAËL.

Wie durf zich tegens Godt en zynen heilgen wil
Verzetten ? wie dus stout den oorloghstandert planten
In 't koningkryck van pais. indienghe door gezanten
Wilt handelen om hoogh, tot voorstant van uw lot * ;
Wy willen uwen zoen bemiddelen by Godt,
Of anders wacht uw hooft : dit zal u niet gelucken.

LUICIFERISTEN.

Zoudt ghy met wapenen ons heiligh Recht verdrucken ?
Zy zyn den Veltheer niet tot zulck een eindt betrout.
Wy steunen op ons Recht : Rechtvaerdigheit * is stout.

MICHAËL.

D'inspanner * tegens Godt is allerminst rechtvaerdigh.

LUICIFERISTEN.

Wy dienen Godt : hy kenne ons tot zyn diensten waerdigh.
De hemel blyve maer in zynen eersten stant.
Men stell' geene amptenaers van 't hemelsch Vaderlant
Beneden 't aertsch geslacht : dat staet de Hierarchyen,
De Troonen, Maghten, hooge en lage Heerschappyen
Der Geesten, Englen, en Aertsenglen nimmermeer
Te lyden : * neen geensins ; al zoude uw blixemspeer
Doorstooten borst aen borst, en d'allertrouste harten :
Wy laten ons geensins van Adams afkomst tarten.

MICHAËL.

Ick wil dat elck vertrecke, op 't wencken met mijn hant.
Hy kant zich tegens Godt, en Godtheit, * wie zich kant
Meineedigh tegens ons. vertreckt naer uwe vanen.
Dat past soldaten, en gehoorzame onderdanen
Des hemels. wat gewelt, wat moetwil dryft men hier !
Wie anders ooreloogt dan onder myn banier,
Beoorlooght Godt, en is een vyant van zyn Rycken.

LUICIFERISTEN.

Wie op zyn Recht staet, hoeft voor geen gewelt te wycken.
Naturelyck * is elck beschermer van zyn Recht.

MICHAËL.

'k Gebiede u datghe flux de wapens nederleght.
Door t'zamenrotten wort uw eer en eedt geschonden.

LUICIFERISTEN.

Natuur heeft d'Engelen door eenen bant verbonden
Elckandre by te staen: ook wort niet een alleen
Geraeckt in dit geschil, maer 't raeckt ons in 't gemeen.

MICHAËL.

Zoudt ghy met wapenen den hemel dan beroeren ?
Die zyn u niet betrout om tegens Godt te voeren.
Misbruicktghe uw maght, zoo vreest des Allerhooghsten maght.

LUICIFERISTEN.

De Stedehouder wort alle oogenblick verwacht.
Hy is in aller yl gedaghvaert, en ontboden. *
Wy willen al op een, en Goden tegens Goden *
Opzetten, liever dan van ons gerechtigheit
Aftreden door gewelt.

MICHAËL.

zoo groot een onbescheit
Verwacht ick nimmermeer van 's hemels Stedehouder.

LUICIFERISTEN.

Het zweemt naer onbescheit een' eersteling, een' ouder
Te stellen onder 't juck des jongsten, als een knecht.
Dat d' Engel de natuur der Engelen bevecht',
En tegens zyns gelyck, in staet, en aert, en wezen,
De wapens voere, wort met onbescheit geprezen. *

MICHAËL.

Hardneckige aert *, ghy zyt geen zonen meer van 't licht,
Maer eer een bastertslagh, dat voor geen Godtheit zwicht.
Ghy terght den blixemstrael, en onverzoenbren toren:
Volhardtghe, wat een ramp en val * is u beschoren !
Ghy luistert naer geen' raet, noch onderwys *: laet zien
Wat d'Allerhooghste stem ons boven zal gebiên.
Welaen, ick wil dat zich d'oprechte * en vrome Reien
En scharen daetlijck van rebelle rotten scheien.

LUICIFERISTEN.

Laet scheiden al wat wil: wy houden ons by een.

MICHAËL.

Getrouwe Reien, volght Godts Veltheer.

LUICIFERISTEN.

treckt vry heen.

BELZEBUB. LUCIFER LUICIFERISTEN.

BELZEBUB.

De Veltheer vaert naer Godt, om over u te klagen.
Schept moedt: Vorst Lucifer, gestegen op zyn' wagen,
Wort herwaert aen gevoert. ghy moet u kort beraên.
Een heirkracht, zonder hooft, kan nimmermeer bestaen. *
Wat my belangt, die last valt my te zwaer te tillen.

LUCIFER.

De gansche hemel waeght * en dreunt van uw geschillen.
De keurebenden* staen gereten en gedeelt.
Het oproer slaet al voort. de hooge noot beveelt
Hierinne te voorzien, en onheil voor te komen.

LUICIFERISTEN.

Heer Stedehouder, wijck en toevlught aller vromen,
Wy hopen nimmermeer dat ghy, als Michaël,
Den hals van 't Engelsdom tot ėene voetschabel
Van Adams afkomst zult verworpen en verdoemen,
En zulck een' smaet en hoon vergulden, en verbloemen
Met schijn van billyckheit, en styven door uw maght
Den opgang van den mensch, een grof een aertsch geslacht. *
Wat wieroock schenckt hy toch den schaers van hem gezienen?
Waerom belast men ons een' snooden * worm te dienen,
Te dragen op de hant, te luistren naer zyn stem ?
Schiep Godt de hemelen en Englen slechts om hem ; *
Wy waren nutter noit geschapen, noch geworden.
Ontfarm u, Lucifer. gedoogh niet dat onze Orden
Zoo laegh vernedert werde, en zonder schult verzinck',
De mensch, gelyck een hooft der Englen, strale, en blinck',
In 't ongenaeckbre licht, * waer voor de Serafynen,
Al bevende van angst, als schaduwen, verdwynen.
Indien ghy u verneêrt zoo groot een ongelyck,
Tot voorstant van ons Recht, te slechten in dit Ryck ;
Wy zweeren uwen arm eendraghtigh t' onderstutten.
Aenvaert dees heirbyl ; help, och help ons Recht beschutten.
Wy zweeren u met kracht, in volle majesteit,
Te zetten op den troon, aen Adam toegeleit.
Wy zweeren uwen arm eendraghtigh t' onderstutten.

Aenvaert dees heirbyl: help, och help ons Recht beschutten. *

LUCIFER.

Myn zonen, op wier trou geen vleck van ontrou hecht,
Al wat de Godtheit wil, en van ons eischt is recht.
Ick ken geen ander Recht; en stutte, als Stedehouder
Der Godtheit, zyn besluit en raetslot * met myn schouder.
Den Scepter, dien ick voer, ontfing myn rechte hant
Van zyne Almogentheit, als een genadepant
En teken van Godts gunst en liefde tot ons allen.
Is nu zyn hart en zin op Adam juist gevallen,
En lust het hem den mensch, in volle heerschappy,
Te zetten boven aen, en boven u, en my
Te kroonen, schoonwe noit in onzen plicht bezweken;
Wat raet hier toe? wie wil dat raetslot tegenspreken?
Indien hy Adam noch een zelve heerlyckheit,
En d' Engelsche natuur gelyck, had toegeleit,
Dat waer verdraeghelyck voor alle hemeltelgen,
Gesproten uit Godts stam: nu mochten zy 't zich belgen, *
Zoo belghzucht geene vleck om hoogh gerekent waer.
Maer hoe men 't vat, dit loopt van wederzy gevaer,
Het zy men zwichte uit schroomte, of moedigh wederstreve:
Ick wensche dat hy u dees belleghzucht vergeve.

LUICIFERISTEN.

Heer Stedehouder, ay, aenvaert dien heirstaf toch,
En hanthaef 't heiligh Recht: wy volgen in uw zogh.
Wy volgen, streef vooruit op uw gezwinde veeren.
Wy willen sneuvlen, * of zeeghaftigh triomfeeren.

LUCIFER.

Dit stryt met onzen eedt, en Gabriëls gebodt,

LUICIFERISTEN.

Dat stryt met Godt, en zet het Menschdom boven Godt.

LUCIFER.

Let Godt zyn eer, en stoel, en majesteit bewaren.

LUICIFERISTEN.

Bewaer uw' eigen stoel: wy willen, als pylaren,
U stutten, en den Staet der Engelen * met een.
Geen mensch zal onze kroon, Godts kroon, met voeten treên.

LUCIFER.

De Veltheer Michaël, gewapent onder 't zegenen
Van boven, wil ons flux met al zyn heir bejegenen.
Zyn heirkracht by uw maght, wat is 't een groot verscheel !

LUICIFERISTEN.

Is 't geene helft, ghy sleipt een' staert van 't derde deel *
Der Geesten mede, indienghe u geeft op onze zyde.

LUCIFER.

Dan is de kans gewaeght, ons gunst verloren by de
Verdruckers van uw Recht.

LUICIFERISTEN.

de moedt, de dapperheit,
De hoon, de smaet, de spyt, de wanhoop, het beleit,
De wraeck, het ongelyck, niet anders te beslechten,
En wat hier aenhangt, * zal ons styven, onder 't vechten.

BELZEBUB.

Wy hebben 't heiligh Ryck alleen in onze maght.
Wat raetslot men besluit', de wapens geven 't kracht,
En nadruck. zoo wy slechts ons in slaghorden stellen ; *
Wat nu noch weifelt strax op onze zy zal hellen.

LUCIFER.

Ick troostme dan gewelt te keeren met gewelt.

BELZEBUB.

Zoo stygh de trappen op, o allerbraefste Helt.
Heer Stedehouder, stygh dien troon op, datwe u zweeren.

LUCIFER.

Vorst Belzebub, getuigh, en ghy, doorluchtste Heeren
Apollion, getuigh, getuigh, Vorst Belial,
Dat ick, uit noot en dwang, * dien last aenvaerden zal,
Tot voorstant * van Godts Ryck, om ons bederf te keeren.

BELZEBUB.

Nu brengt den standert voort, dat wy den standert zweeren,
Getrouwigheit aan Godt, en onze Morgenstar. *

LUICIFERISTEN.

Wy zweeren te gelyck by Godt, en Lucifer.

BELZEBUB.

Nu brengt het wieroockvat, ghy Godtgetrouwe scharen :

Bewieroockt Lucifer met wieroockkandelaren,
En schalen, * ryck van geur. verheerlyckt hem met licht,
En glans van fackelen. * verheft hem met gedicht,
Gezangen, en muzyck, bazuinen, en schalmeien.
Het voeght ons, hem aldus met staetsi te geleien.
Heft op * een' heldren toon,
Ter eere van zyn kroon.

LUICIFERISTEN.

Op, treckt op, o ghy Luiciferisten,
Volght dees vaen.
Ruckt te hoop al uw krachten, en listen.
Treckt vry aen.
Volght dezen Godt, op zyn trommel, en trant. *
Beschermt uw Recht, en Vaderlant. *
Helpt hem Michaëls heirkrachten stuiten.
Houdt nu moedt.
Helpt den hemel voor Adam nu sluiten,
En zyn bloet.
Volght dezen Helt, op zyn bazuin, en trom.
Beschut de kroon van 't Engelsdom.
Ziet, ay ziet nu de Morgenstar blincken.
Voor die pracht
Zal des vyants banier haest verzincken,
In den nacht ;
Wy met triomf kroonen Godt Lucifer.
Bewieroockt hem, en zijne Star.

REY VAN ENGELEN

Zang.

Waer zynwe toe gekomen,
Dat 's hemels burgertwist
De regementen * splist,
En 't zwaert is opgenomen,
Te zinneloos en blint ?
Wie is 'er van ons benden,
Hy sneuvelt, of verwint,

Geluckigh ? die d'elenden
Van hunne broedren zien,
En Ryx en Reigenooten ?
Of die verwonnen vliên,
In ballingschap gestooten ? *
O zoons van eenen Godt,
Waer toe verdwaelt uw lot ?

T e g e n-z a n g.

Helaes ! waer toe verdwalen
De Geesten ? wat verleit
Hen uit de zekerheit
Van hunnen Staet en palen *
Te spatten, zonder noot ?
Zich op het spits te wagen ?
Ons weelde was te groot,
Te dertel om te dragen ;
De hemel niet genoegh
Om Engelen te paejen * :
De Nydigheit most vroegh
Dit zaet van oorlogh zaejen,
In 't vreedzaem Vaderlant.
Wie leit dien twist aen bant ?

T o e-z a n g.

Is dit kryghsvier niet te smooren,
Door een maght van hooger hant,
Wat wil blyven in zyn' stant ?
Staetzucht zal alle Orden stooren.
Hemel, aerde, zee, en strant
Zullen staen in lichten brant.
Staetzucht door het triumfeeren
Als gewettight, zal verwoet
Godt en alle maght braveeren.
Staetzucht kent noch Godt, noch bloet.

HET VIERDE BEDRYF.

GABRIËL. MICHAËL.

GABRIËL.

De gansche hemel glocit, in eenen lichten brant
Van oproer en verraet. 'k verdaegh u, als Gezant
Van Godt en zynen stoel, * nu daetlyck op te trekken,
Met eenen gloet van vier en yver * deze vlecken
Te branden uit Godts naem, en 't zuiver Hemelsdom. *
Vorst Lucifer braveert: hy roert trompet, en trom.

MICHAËL.

Is Lucifer, helaes, in zyne trou verandert?

GABRIËL.

Des hemels derde deel * heeft reede zynen standert,
Die valsche Morgenstar, gezworen, zynen troon
Bewieroockt, als een' Godt, en met een' lastertoon
Van goddeloos muzyck hem eere toegezongen.
Zy komen herwaert aen in volle kracht gedrongen,
En dreigen schrickelyck de poort van 't wapenhuis
Te rammen met gewelt. een woest een wilt gedruis
Van onweêr buldert vast, van boven, en van onder.
Het weêrlicht, stormt, en raest. de blixem, en de donder
In arbeit *, schudden vast de pylers van ons hof.
Men hoort geen Serafyns, noch wedergalm van lof.
Een ieder zit in druck gedompelt over d'ooren.
Dan zwygen plotseling, dan huilen al de kooren
Der Engelen, van druck, en medelyden, om
Den blinden afval van 't gezalight Engelsdom,
En d' Engelsche natuur. * 't is meer dan tyt om heden
Te quyten uwen plicht, en op uw heilige eeden,
(Die ghy, als Veltheer, op het punt des blixems zwoert,
By Godt en zijnen naem) te passen.

MICHAËL.

wat vervoert
Godts Stedehouder dus zich tegens Godt te kanten,

Te dragen als een hooft van dolle vloeckverwanten * ?

GABRIËL.

De hemel weet hoe noode ick Godts gerechte zaeck
Verdadige, op dees wys. hoe bitter wil de wraeck
Hem treffen ! want men weet geen middelen te vinden,
Om dit verdoolt geslacht rampzaligen en blinden
Te leiden op de baen, de heirbaen * van hun trou.
Ick zagh Godts blyschap zelf zich met een wolck van rou
Beschaduwen ; in 't endt de wraeck een vlam ontsteken
In d'oogen van het licht ; * eer, om dien slagh te breken,
Het last gaf tot den toght. ick hoorde een wyl het pleit,
Hoe d' opperste Genade, en Godts Gerechtigheit
Elckandre in wederwight, met pit van reden, * hielen.
Ick zagh de Cherubyns, hoeze op hun aenzicht vielen,
En riepen vast : gena, gena, o Heer, geen Recht.
Men had dit zwaer geschil gezoent, en schier geslecht ; *
Zoo scheen de Godtheidt tot genade en zoen * genegen :
Maer als de wieroockstanck * in top komt opgestegen,
De smoock, die Lucifer om laegh wort toegezwaeit,
Met wieroockvat, bazuin, en lofgezangen, draeit
De hemel zyn gezicht van zulcke afgoderyen,
Gevloeckt van Godt, en Geest, en alle Hierarchyen.
Gena had uitgedient. waeck op, in 't harrenas.
De Godtheit daghvaert u, eer 't oproer ons verrass'.
Betem met uwen arm de woeste Behemotten,
En Leviathans, die dus godtloos t'zamenrotten. *

MICHAËL.

Uriël, schiltknaep flux, men breng' den blixem hier,
Myn harnas, helm, en schilt. breng herwaert Godts banier.
Men blaze de bazuin. te wapen, flux te wapen.
Ghy Maghten, Troonen, wat getrou is, en rechtschapen,
Dat wapen' zich met ons. ghy regementen voort,
Een ieder in 't gelidt : de hemel geeft het woort. *
Men blaze de bazuin : men sla de holle trommels,
Verdaghvaerde in der yl ontelbre dicke drommels
Gewapenden. blaest op : ick schiet de wapens aen.
Het gelt Godts eer alleen. het moet 'er nu op staen.

GABRIËL.

Dit harnas past zoo braef, al waer 't u aengeschapen. *
Hier komt de veltbanier, waer in Godts naem en wapen *
U toestraelt, en de zon in top u heil belooft.
Hier komen de Kornels u groeten, als het hooft
Van 't heir der hemelen, die Godts baniere zwoeren.
Schep moedt, Vorst Michaël : ghy zult Godts oorlogh voeren.

MICHAËL.

Zoo zal ick. hou myn woort om hoogh * : wy trecken heen.

GABRIËL.

Wy volgen uwen toght met wenschen, en gebeên.

LUCIFER. BELZEBUB. LUICIFERISTEN.

LUCIFER.

Hoe staat het met ons heir ? hoe is 't 'er me gelegen ?

BELZEBUB.

Het heir verlangt, gereet om, onder uwen zegen,
Te vliegen regelrecht op 't spits van Michaël. *

LUICIFERISTEN.

Zoo doet het : ieder wacht op Lucifers bevel,
Om teffens d' armen en hun vleugels eens te reppen,
Dien grooten vyant lucht en winden t'onderscheppen,
En, als hy leght in zwym, te ketenen met kracht.

LUCIFER.

Hoe talryck is het heir ? waer in bestaet ons maght ?

BELZEBUB.

Die groeit alle oogenblick, en bruist uit alle transen
Ons toe, gelyck een zee van vier en heldre glansen. *
'k Vertrou het derde deel des hemels houdt ons zy,
Is 't niet de halve streeck : want Michaëls gety
Verloopt alle oogenblick, en ebt aan alle kanten.
De helleft van de wacht en eerste hoftrouwanten,
Uit ieder Orden, van een ieder Hierarchy,
Verzweeren hunnen Heer, Vorst Michaël, als wy.
Men ziet 'er Cherubyns. Aertsenglen, Serafynen
De vanen voeren. zelf het paradys, aen 't quynen

Geslagen van verdriet, verschiet zyn groente *, en verf;
En waer men d'oogen keert, daer schynt een wis bederf,
En boven 't hooft een buy en donckre wolck * te hangen.
Dat voorsproock spelt ons heil: men heeft slechts aen te vangen.
Ghy draeght alree de kroon des hemels op uw kruin.

LUCIFER.

Die klanck behaegtme meer dan Gabriëls bazuin.
Hoort toe en geeft gehoor, * beneden deze trappen.
Hoort toe, ghy Oversten: hoort toe, ghy Ridderschappen, *
En luistert wat wy u vermelden, klaer, en kort.
Ghy weet hoe verre wy alree zyn uitgestort,
In wraekzucht tegens 't hooft der opperste palaizen, *
Dat het een dolheit waere, op hoop van zoen, te deizen *;
En niemant dencken durf deze onuitwischbre smet
Te zuivren door gena: dies moet de noot een wet,
Een wisse toevlught van te wancken, noch te wycken
Verstrecken; ghy, met kracht en zonder om te kycken,
Dien standert en myn star * verdadigen, met een
Den vrygeschapen Staet der Englen in 't gemeen.
Het ga zoo 't wil: volhardt groothartigh, * onverdrietigh:
Geen almaght heeft de maght dat zy geheel vernietigh'
Het wezen, dat ghy eens voor eeuwighlyck ontfingt.
Indienghe fel en fors met uwe heirspits dringt
In 't hart van 's vyants heir, en komt te triomfeeren,
Zoo zal de tiranny der hemelen verkeeren
In een vryen Staet, en Adams zoon, en bloet, *
Gekroont in top van eere, * en met een' aertschen stoet
Omcingelt, uwen hals niet boeien aen de keten
Van slaefsche dienstbaerheit, om hem ten dienst te zweeten,
En onder 't kopren juck te hygen, zonder endt.
Indienghe my voor 't hooft van uwen vrydom kent,
Gelyckghe uit eenen mont dien standert hebt gezworen;
Zoo staeft den eedt noch eens eenstemmigh, dat wy 't hooren,
En zweert getrouwigheit aen onze Morgenstar.

LUICIFERISTEN.

Wy zweeren te gelyck by Godt, en Lucifer.

BELZEBUB.

Maer zie hoe Rafaël, verbaest, en vol medoogen,
Met zynen vredetack van boven komt gevlogen,
Om uwen hals, op hoop van stilstant, en verdragh.

RAFAËL. LUCIFER.

RAFAËL.

Och, Stedehouder, mont van 't goddelyck gezagh,
Wat heeft u buiten 't spoor van uwen plicht gedreven ?
Zoudt ghy den Schepper van uw glori wederstreven ?
Lichtvaerdigh weifelen, en wancklen * in uw trou ?
Dat hoop ick nimmermeer. helaes, ick zwym van rou,
En blyve om uwen hals beklemt, bestorven hangen.

LUCIFER.

Oprechte Rafaël.

RAFAËL.

myn blyschap, myn verlangen,
Ick bidde u hoorme.

LUCIFER.

spreeck, zoo lang het u behaegh'.

RAFAËL.

Genade, o Lucifer. * verschoon u zelve : draegh
Geen harnas tegens my, die treurigh smilte, en quyne
Van druck, om uwent wil. ick koom, met medecyne *
En balsem van gena, gestegen uit den schoot
Der Godtheit, die, gelyckze in haren Raet besloot,
U, boven duizenden gekroonde Heerschappyen,
Gezalft heeft op den stoel van haer stadthouderyen. *
Wat dolheit is het, die uw zinnen dus verruckt ?
Zy had haer zegel en gelyckenis * gedruckt
Op uw geheilight hooft, en voorhooft, * overgoten
Met schoonheit, wysheit, gunst *, en wat 'er komt gevloten,
En stroomen, zonder maet, uit aller schatten bron. *
Ghy blonckt in 't paradys, voor 't aenschyn van de zon
Der Godheit, uit een wolck van dau en versche roozen.
Uw feestgewaet stont styf van perlen, en turkoozen, *

Smaragden, diamant, robyn, en louter gout.
De zwaerste scepter wert uw rechte hant betrout,
Zoo dra ghy steeght in 't licht, en, op bazuin en bommen, *
Door 't blakende gesternte en steenen quaemt te brommen *:
En zoudt ghy reuckeloos u storten uit dien troon ?
Verreuckeloozen al dat heerelyck, en schoon ?
Zoudt ghy uw glansen, die de hemelen vercieren,
Ons licht verduisteren, in eenen knoop van dieren,
En mengsel van gedierte en ondier onder een,
Griffoensklaeu, drakenhooft, en andre gruwzaemheên,
Misscheppen onbedacht ? en zouden 's hemels oogen,
De starren, u zoo laegh * berooft zien van vermogen,
En eere, en majesteit, door 't schenden van uw trou ?
Dat keer' de goede Godt, wiens aenschyn ick aenschou *,
In 't zaligh licht, daer wy, geheilight alle zeven, *
Hem dienen voor zyn' troon, en sidderen, en beven
Voor zulck een Majesteit, die * op ons voorhooft straelt,
Verquickt en leven geeft * wat leeft, en adem haelt.
Heer Stedehouder, magh * myn bede uw hart bewegen;
Ghy kent myn zuiver wit, en hart, met u verlegen,
Ruck af dien trotsen kam: * schud uit dit harrenas:
Smyt neder uit dees hant de heirbyl, de rondas
Uit d' andre. hooger niet: legh neder, och, legh neder,
Legh neder, stryck van zelf den standert, en de veder
Van uwe vleugelen voor Godt, en zynen glans; *
Eer hy u uit den troon, den allerhoogsten trans
Van eere, * nederklincke aen gruis, en stof te mortel,
Ja zulx dat van den stam der Geesten tack, noch wortel,
Noch geen gedachtenis, noch leven overschiet;
't En ware een leven van elende, van verdriet,
De Doot, de Wanhoop, en een worm, een eeuwigh knagen, *
En knersetanden * moght den naem van leven dragen.
Verneêr u: staeck dien toght: * ick offere u gena,
Met dien olyftack: gryp, of echter 't is te spa.

LUCIFER.

Heer Rafel, ick verdien noch dreigement, noch toren.
Myn helden hebben Godt, en Lucifer gezworen,

En, onder 's hemels eedt, * dien standert opgerecht.
Men stroie wat men wil den hemel door: ick vecht,
En oorloge onder Godt, tot voorstant van zyn kooren, *
De hantvest, en het Recht, * hun wettigh aengeboren,
Eer Adam zyne zon zagh opgaen, * eer de dagh
Zyn paradys bescheen. geen menschelyck gezagh,
Geen juck van menschen zal den neck der Geesten plagen;
Geen Engelsdom den troon van Adam onderschragen,
Met zynen vryen hals, gelyck een dienstbaer slaef,
't En zy de hemel ons in eenen poel begraef',
Met zoo veel scepteren, en kroonen, glans, en voncken, *
Als ons de Godtheit uit haer' boezem heeft geschoncken,
Voor eeuwigh, en altyt. * laet bersten al wat berst:
Ick hanthaef 't heiligh Recht, door hoogen noot geperst,
En, na veel wederstants, my entlyck overdrongen,
Op 't klagen en gekerm van duizenden van tongen.
Ga hene, bootschap dit den Vader, onder wien
Ick dus, voor 't Vaderlant, * den standert voere, en dien'.

RAFAËL.

Och Stedehouder, wat verbloemt ghy uw gepeinzen
Voor 't alziende oogh? ghy kunt uw ooghmerk niet ontveinzen.
De strael van zyn gezicht ontdeckt de duisternis,
De staetzucht, daer uw geest zoo grof * van zwanger is,
En reede in arbeit gaet, om dit gedroght te baren.
Waer bergh ick my van schrick! hoe ryzen al myn haeren!
Verdwaelde Morgenstar, verschoon u zelve toch.
Ghy kunt d'Alwetentheit niet paeien * met bedrogh.

LUCIFER.

Wat staetzucht? heeft myn plicht in eenigh deel ontbroken?

RAFAËL.

Wat hebt ghy in uw harte al heimelyck gesproken?
Ick wil in 's hemels top, door alle wolcken heen, *
En boven Godts gestarnte opstygen, van beneên,
Godt zelf gelyck, geen maght bestralen met genade,
't En zyze aen mynen stoel het leen verheergewaede *.
Geen majesteit braveer' met scepter, nochte kroon,
'T en zy ick haer beleene uit mynen hoogen troon.

Bedeckt uw aengezicht: valt neder: stryckt uw pennen,
En wacht u, boven ons, een hooger maght te kennen.

LUCIFER.

Hoe nu toe ? * ben ick dan Godts Stedehouder niet ?

RAFAËL.

Dat zyt ghy, en ontfingt van 't onbepaelt gebiet *
Bepaelde mogentheit, en heerscht uit zynen name.

LUCIFER.

Helaes, hoe lang ? tot dat Vorst Adam ons beschame,
En, boven de natuur der Engelen, zyn lot
Uit 's hemels schoot ontfange, en aenzitt' neffens Godt ?

RAFAËL.

Wil d'opperste Monarch zyn maght met minderen deelen;
Ja d' eerste kroon den mensch opzetten, en bevelen *,
Hem wyden tot een hooft der Geesten, boven al
Wat kroon en scepter voert, of namaels voeren zal;
Zoo leer ootmoedigh u Godts raetslot onderwerpen.

LUCIFER.

Dat is de wetsteen om dees heirbyl op te scherpen.

RAFAËL.

Ghy scherptze reuckeloos voor uwen eigen neck.
Bedenck eens waer wy staen. de hemel kan geen vlek
Van afgunst, haet en nyt, noch hovaerdy verdragen.
De Wraeck des hemels dreight dees schantvleck uit te vagen.
Hier helpt geen veinzen. och, of voor d' alziende Zon,
Het aldoordringende oogh, * ick deze lastren kon
Bedecken. Lucifer, waer is uw glans gebleven ?

LUCIFER.

Myn glans is Adam en zyne afkomst lang gegeven.
Men noem' my langer niet den eerstgewyden zoon,
Den outsten erfgenaem.

RAFAËL.

Vorst Lucifer, verschoon
U zelven: onderwerp u 't opperste behagen.
Gewaerdigh ons dat wy die blyde tyding dragen
Naer boven: ieder ziet myn weêrkomst te gemoet.
Ick valle ootmoedigh dus uw heerlyckheit * te voet

Om Godts wil, wacht u toch weêrspannigen te styven,
Die op uw' wil en wenck, als op hun aspunt, dryven.
Zoudt ghy, in wederwil van 't hemelsche palais,
Dees lucht, vol heiligheit, vol vrede, d' eerste reis,
Met duizentduizenden in 't harrenas, beroeren ?
Op trommel en trompet den oorloghsstandert voeren,
En kanten tegens Godt, den sterckston worstelaer ? *

LUCIFER.

Men kant zich tegen ons. was Adams afkomst maer
Een zelven staet en stoel, * als d'Engelen, geschoncken ;
Dat scheen verdraeghelyck : nu vliegen vast de voncken
Van dezen hemeltwist door alle daken heen.
Zwygh Engelsdom : verhef eerbiedighlyck het leen
Van al wat ghy bezit aen Adam, en zyn neven.
Den mensch weêrstreven, is de Godtheit wederstreven.
Hoe magh het Godt van 't hart, dat hy zoo laegh, zoo diep
Vernedert dien hy tot den grootsten scepter schiep ?
Een edelmoedigheit, * geheilight tot regeeren,
Voor eenen minder zich zoo zwaerlyck kan verneêren,
Van heerlyckheid ontkleên, en opstaen uit haer' staet,
En stoel, dat zy vervloeckt den glans en dageraet *
Van haren opgangk, ja veel liever had gebleven
Een schaduw, zonder verf, een niet, en zonder leven :
Want niet zyn, overtreft verkleening duizentwerf.

RAFAËL.

Geleende heerschappy staet los, en is geen erf. *

LUCIFER.

'k Misdanckme * dan dit leen, als 't immers leen moet heeten.

RAFAËL.

Bewaer uw ampt : of is zyn ooghmerck u vergeten ?
Het Stedehouderschap uw wysheit wert betrout,
Op dat ghy 't al in ruste en orden houden zoudt :
En hebtghe tegens Godt het panser aengeschoten,
Als een meineedigh hooft van blinde bontgenooten ?

LUCIFER.

Wy schoten slechts, uit noot en nootweer, * 't panser aen :
Zoo luttel wouden wy de Godtheit wederstaen.

De reden spreeckt, al waer 't dat schilt en wapen zwege. *
Wy vryen onzen Staet: benyt men ons die zege?

RAFAËL.

Geen zege is heerelyck, daer, in een zelve Ryck,
Slaghordens van een' Staet bestryden haers gelyck:
En deerlyck * is het, zoo gebroeders van eene Orden
Door hun gebroeders zelfs in 't endt verwonnen worden.
Om onzent wil, om Godt, en zyn gedreighde straf,
Och Stedehouder, voer uw regementen af:
Voer af, en laet u toch vermorwen door gebeden.
Ick hoor, 't is schrickelyck, alree de ketens smeden,
Om, na de neêrlaegh, u geketent door de lucht
Te voeren in triomf. ick hoor alree gerucht,
En zie allengs het heir van Michaël genaken.
Het is hoogh tyt, hoogh tyt dien dollen toght * te staken.

LUCIFER.

Wat baet het, schoon men zich op 't uiterste bera?
Hier is geen hoop van pais.

RAFAËL.

'k verzeker u gena,
En stelme, als middelaer, om hoogh voor u te pande.

LUCIFER.

Myn Star * te dompelen in duisternisse, en schande.
Myn vyanden te zien braveeren op den stoel!

RAFAËL.

Och Lucifer, waek op. ick zie den zwavelpoel,
Met opgespalckte keel, afgryselyck naer u gapen.
Zult ghy, het schoonst van al wat Godt oit heeft geschapen,
Een aes verstrecken, * voor het vratige ingewant
Des afgronts, nimmer zadt, en nimmer uitgebrant;
Dat hoede Godt. och och, bewilligh onze bede.
Ontfang dien tack van pais: wy offren u Godts vrede.

LUCIFER.

Of ergens schepsel zoo rampzaligh zwerft als ick?
Aen d'een zy flaeuwe hoop; aen d' andre grooter schrick.
De zege is hachelyck; de neêrlaegh zwaer te myden.
Op 't onwis tegens Godt en Godts banier te stryden?

Den eersten standert op te rechten tegens Godt,
Zyn hemelsche bazuin, en openbaer gebodt ? *
Zich op te worpen, als een hooft van Godts rebellen,
En tegen 's hemels wet een wederwet te stellen ?
Te vallen in den vloeck der snootste ondanckbaerheit ?
Te quetsen de genade en liefde en majesteit
Des rycken Vaders, bron van alle zegeningen,
Die noch t' ontfangen staen, en wat wy reede ontfingen ?
Hoe zynwe nu zoo wyt verzeilt uit onzen plicht !
Ick zwoer myn' Schepper af. hoe kan ick voor dat licht
Myn lasterstucken, myn verwatenheit vermommen !
Hier baet geen deizen : neen, wy zyn te hoogh geklommen.
Wat raet ? wat best geraemt in dees vertwyfeltheên ?
De tyt geen uitstel lydt. een oogenblick is geen
Genoeghzaemheit van tyt ; * indien men tyt magh noemen
Dees kortheit, tusschen heil en endeloos verdoemen.
Maer 't is te spa, en hier geen boete voor ons smet.
De hoop is uit. wat raedt ? daer hoor ick Godts trompet.

APOLLION. LUCIFER. RAFAËL.

APOLLION.

Heer Stedehouder, op ! het is geen tyt te marren :
De Veltheer Michaël, in aentoght met zyn starren, *
En regementen, daeght u uit in 't vlacke velt.
De tyt vereischt dat ghy u in slaghorden stelt.
Treck op, treck op met ons : wy zien den stryt gewonnen.

LUCIFER.

Gewonnen ? dat 't te vroegh : de stryt is niet begonnen.
Men weegh' dien zwaren slagh en oorlogh * niet te licht.

APOLLION.

Ick zagh alree den schrick in Michaëls gezicht,
En al zyn benden doots * schier omzien naer de hielen.
Wy willen, twyfel niet, haer sloopen, en vernielen. *
Hier komen d'Oversten met onzen standert aen.

LUCIFER.

Een ieder in 't gelidt : een ieder kenn' zyn vaen,

Nu rustigh de bazuin en kryghstrompet gesteken.

APOLLION.

Wy wachten op uw woort. *

LUCIFER.

zoo volght ons op dit teken.

RAFAËL.

Helaes, hy stont alreede in twyfel, en beraet:
Nu voert hem Wanhoop aen. * helaes, in welck een' staet
Van jammernissen stort d' Aertsengel al de zynen!
Nu magh hy nimmermeer in vreught om hoogh verschynen,
't En zy de Godtheit dit medoogende belett'.
Ghy Hemelreien, komt, en geeft u in 't gebedt:
Misschien of noch dees slagh te schutten waer met smeken.
Het bidden kan een hart van diamantsteen breken.

REY VAN ENGELEN. RAFAËL.

O Vader, die geen wieroockvat,
Noch gout, noch lofzang waerder schat
Dan godtgelatenheit *, en stilte
Van 't schepsel, dat uit nedrigheit
Behagen schept aen uw beleit,
En in uw' wil zich zelf versmilte;
Ghy ziet, o aller telgen stam,
Hoe 't hooft der Geesten zynen kam
Durf kanten tegens uw behagen;
Hoe hy trompet en trommel roert,
En blint, van Staetzucht aengevoert, *
U terght op zynen oorloghswagen.
Ontferm u over 't lasterstuck,
En keer, och, keer het ongeluck
Van duizentduizent lotgenooten,
Die al te jammerlyck misleit,
Met zulck een wederspannigheit
Het harnas hebben aengeschoten.

RAFAËL.

Verschoon genadigh, och verschoon

Den Stedehouder, die de kroon
Der kroonen op zyn hooft wil zetten,
Om neffens u, en boven al *
Te triomfeeren, och, wie zal
Hem zuiveren van zulcke smetten?

REY.

Gedoogh niet dat de schoonste ziel,
Waer op uw oogh genadigh viel,
Gedoogh niet dat d'Aertsengel sneve. *
Hy boete deze ondanckbre daet,
En blyf' gehanthaeft by zyn' staet.
Dat uw gena zyn schult vergeve.

HET VYFDE BEDRYF.

RAFAËL. URIËL.

RAFAËL.

De gansche hemel, van den gront op tot de kruin
Der aertspalaizen, * juicht op Michaëls bazuin,
En zwaeiende banier. de veltslagh is gewonnen.
Ons schilden schitteren, en scheppen nieuwe zonnen.
Uit elcke schiltzon straelt een triomfanten dagh.
Daer komt Uriël zelf, de Schiltknaep, uit den slagh,
En zwaeit het vlammend zwaert,* dat, scherp van wederzyden,
Gewet van 's hemels wraecke en gramschap, * onder 't stryden,
Door schilt, en harrenas, en helm van diamant,
Gevaeght heeft, slinx en rechts, al wat de horens kant
En opsteeckt tegen Godts doordringende alvermogen.
Gestrenge Schiltknaep, die het scherprecht * uit den hoogen
Bekleet, en 't ongelyck, dat tegens 't eeuwigh Recht
Zich opworpt, met een' slagh rechtvaerdighlyck beslecht;
Gezegent is 't geweer, gezegent zyn uwe armen,
Die d'eer van Englestadt hanthaven, en beschermen.

Wat leghtghe al pryzen in, * bij d' Oppermajesteit!
Verhael ons toch den stryt: ontvou ons al 't beleit,
En 's hemels eersten toght: * wy luistren met verlangen.

URIËL.

Uw lust ontvonckt myn' geest om rustigh aen te vangen.
Dien vreesselycken storm t' ontvouwen op een ry.
Geluckigh vecht het heir, dat God heeft op zyn zy.
De veltheer Michaël, (verwittight uit den hoogen,
Door 's hemels afgezant, die neder quam gevlogen,
Noch sneller dan een star, * die door de lucht verschiet,
Hoe Lucifer zoo trots zich tegens 't hoogh gebiet *
Had opentlyck gekant, gereet hen aen te voeren,
Die hem bewieroockten, zyn starre en standert * zwoeren;)
Schoot voort, op 't aenstaen van den trouwen Gabriël,
Het schubbigh panser aen, en gaf terstont bevel,
Aen al zyn Oversten, en hoofden, en Kornellen,
De heiren, in Godts naem, in hun geleên te stellen,
Om met gemeene maght en kracht, op 't luchtigh ruim,
Van 't zuivre hemelsblaeu al dit meineedigh schuim
Te vagen, al dit spoock in duisternis te dompelen,
Eer zy op 't ongezienste ons moghten overrompelen.
Op dezen last vergaert Godts heirkracht in der yl
Slaghordenswys, zoo snel gelyck een vlugge pyl,
Gedreven van de pees. men zagh ontelbre drommen,
In een driekantigh heir, aen alle kanten brommen *,
Gelyck een driehock steeckt en straelt op ons gezicht.
Men zagh een enckelheit in een driepuntigh licht, *
Zoo spiegelgladt, gelyck een diamant, geslepen;
Een heirspits, eer van Godt dan eenigh Geest begrepen.
De Veltheer, met den gloet des blixems * in de hant,
Hiel recht voor Godts baniere, in 't hart van 't leger stant.
Wie moedt wil houden, en triomf en zege baren, *
Die moet voor al het hart * verzekren, en bewaren.

RAFAËL.

Waer bleef 't verwaten heir, dat ons bestormen wou?

URIËL.

Het quam vol moedts ter bane, en had zyn eerste trou

Gehoorzaemheit en eer en eedt en al vergeten,
Te heiloos en verwaent op God en ons gebeten.
Het groeide snel, en wies gelyck een halve maen. *
Het wet zyn punten, zet twee horens op ons aen ;
Gelyck 't gestarrent van den Stier de hemeldieren
En andere monsters, die rontom hem henezwieren,
Met goude hoornen dreight. de rechte horen wort
Vorst Belzebub, op dat hy ons de vleugels kort', *
En zyne wacht betrout ; Vorst Belial de slincken.
Men ziet hen beide om stryt in hunne rusting blincken.
De Stedehouder, nu Veltmaerschalck tegens Godt,
Verzekerde den buick * des legers, om het slot,
Der regementen knoop, in 't midden te bewaren.
De trotse standert, daer de dagh scheen op te klaren,
Uit zyne morgenstar, wert van Apollion
Gehanthaeft, achter hem, zoo moedigh als hy kon,
In zynen vollen krits, * om hoogh ten toon gezeten.

RAFAËL.

Helaes, wat durf, wat durf d' Aertsengel zich vermeten ?
Och, of ick hem by tyts tot afstant had gebroght.
Beschryfme niettemin het aenzicht van dien toght,
En in wat schyn de Vorst de benden quam geleien. *

URIËL.

Omringt van zyn staffiers, en groene lievereien, *
Hy, wrevligh aengevoert van onverzoenbren wrock, *
In 't gouden panser, dat, op zynen wapenrock
Van gloeiend purper, blonck, en uitscheen, steegh te wagen,
Met goude wielen, van robynen dicht beslagen
De Leeuw, en felle Draeck, ter vlught gereet, en vlugh, *
Met starren overal bezaeit op hunnen rugh,
In 't parrelc gareel, gespannen voor de wielen,
Verlangden naer den stryt, en vlamden op 't vernielen. *
De heirbyl in de vuist, de scheemrende rondas,
Waer in de morgenstar met kunst gedreven was,
Hing aen den slincken arm, gereet de kans te wagen.

RAFAËL.

O Lucifer, ghy zult dien hooghmoedt u beklagen.

Ghy fenix, * onder al wat Godt daer boven looft,
Hoe steeckt ghy, onder 't heir, zoo fier met hals en hooft,
En helm, en schoudren uit! hoe heerlyck past u 't wapen,
Als waer 't naturelyck uw wezen aengeschapen!
O hooft der Engelen, niet hooger: keer weêrom.

URIËL.

Zoo stonden zy gekant, en slaghree, drom by drom,
Een ieder op zyn lucht, en hoefslagh *, en by ryen
Gesnoert aen hun gezagh, om 't schoonst van wederzyen;
Wanneer de dolle trom en klinckende trompet *
Zich mengen; het geluit geweer * en handen wet,
En steigert in den trans van 't heiligh licht der lichten;
Een klanck, waer op terstont een zwangre wolck van schichten*
Geborsten, slagh op slagh, een' gloênden hagel baert,
Een' storm en onweêr, dat de hemelen vervaert,
De hofpylaren schudt, * de kreitsen, en de starren,
Verbystert in hun ronde en ommeloop, * verwarren,
Of zwymen op de wacht, en weten niet waer heen
Te dryven, oost of west, of boven of beneên.
Al weêrlicht wat men ziet, al wat men hoort is donder.
Wat blyft 'er in zyn' stant? het bovenste raeckt onder
De heiren, na 'et gedreun van 't eerste schutgevaert *,
Geraken hantgemeen met knods, en hellebaert,
En sabel, speer, en dolck. het gaet 'er op een kerven,
En steken. al wat kan, wat toeliet op bederven,
Op schenden, rept zich nu, bederft, en treft, en schent.
De broederschap heeft uit, en niemant ziet noch kent
Zyn' medeburger meer. men ziet 'er parle huiven *,
Gekrolde vlechten hairs, en pluim, en pennen stuiven,
En schitteren, in 't vier der blixemen gezengt.
Men ziet turkoisblaeu, gout, en diamant gemengt,
En perlesnoer, en wat de hairlock kan vercieren.
De vleugels, half geknot, gebroke pylen zwieren
En zweven door de lucht. een gruwzaem veltgeschrey
Verheft zich uit den stoet der groene lieverey; *
Daer lyt het kryghsheir last, geperst uit noot te deizen.
De dolle Lucifer hervat den stryt drie reizen,

En stut de flaeute van zyn regement zoo trots,
Gelyck het zeegedruis al schuimende op een rots
Gestuit wort, reis op reis, en meer niet uit kan rechten.

RAFAËL.

Gewis het heeft wat in de Wanhoop af te vechten.

URIËL.

De dappre Michaël laet blazen: Eer zy Godt.
De regementen, op die leus en zyn gebodt,
Gemoedight, te gelyck aan 't steigeren, en stygen *
Naer boven, om de loef van 's vyants heir te krygen;
Dat styght met een om hoogh, maer met een' trager vaert,
En raeckt in 't ende in ly. * als of men hemelwaert
Een' valck zagh, van om laegh, op zyne wackre pennen
Zich geven in de lucht, eer hem de reigers kennen;
Die sidderen van schrick, in 't bosch, by eenen beemt,
Zoo dra het hooge nest dien vyant daer verneemt.
De reiger schreeut, en styght, en bang voor 's vyants pooten;
Verwacht hem op den beck, om door de borst te stooten,
Van onder, als hy ploft van boven op den buit.

RAFAËL.

O Lucifer, wat raet! het ziet 'er schricklyck uit.
Ghy zweeft hier op een vlackte, en zonder poort en wallen.
Een gruwelycke Orkaen wil plotseling u bevallen,
En zincken * in een' poel, en afgront, zonder gront.

URIËL.

Wat gaf 't een schoon verschiet, om laegh een hallef ront,
Of halve maen; * om hoogh een driekant spits 'taenschouwen,
De regementen, die zich sluiten, en ontvouwen,
Op 't wencken van hun hooft, een ieder in zyn vaen,
Te zien zoo pal, gelyck metale muren staen,
Als op een wederwight van lucht en eige zwaerte,
Met al hun slingertuigh, geschut, en stormgevaerte.
Zy hanghen even als men zich een wolck verbeelt,
Een wolck, waer in de zon met heure stralen speelt;
En schildert en schakeert door luchte * regenbogen.
De hemelsche adelaer, zoo steil in top gevlogen,
Bespiet Godts vyant vast, de havicksvlught, beneên.

Hy klapt van moedigheit zyn pennen tegens een,
Misguntze 't weiden * niet, en vruchteloos braveeren,
Terwijl hy vlamt om hem te zitten in de veeren,
Te plonderen eerlang van zyne gladde pluim;
Zoo ras de kromme beck en klaeu, op 't luchtigh ruim,
Het aes bevalle, of dryf voor wint af, uit zyn oogen.
Dus komenze afgestort, en stroomen uit den hoogen,
Gelyck een binnenzee, of noortschen waterval,
Die van de rotsen bruischt, en ruischt, met een geschal
Dat dier en ondier schrickt, in diepgezoncke dalen;
Daer steenen, van de steilte, en dicke waterstralen,
En masten, zonder tal, * verpletten, en vertreên
Wat tegens woest gewelt van stroom en hout en steen
Niet opgewassen is. de heirspits treft den navel
Der halve mane fel met roode en blaeuwe zwavel,
En vlammen, * slagh op slagh, en donderkloot op kloot.
Dat baert een luchtgeschrey. het hart * van 't heir in noot,
Begint van langer hant den wrevelen t' ontzacken.
De boogh der halve mane, aen 't kraecken, en aen 't knacken,
Zoo styf gespannen staet (want d' einden krommen vast)
Dat hy in 't midden moest bezwycken voor dien last,
En springen, wort hem flux geen' ademtoght gegeven.
De trotse Lucifer, dan hier dan daer gedreven,
Schiet toe op dit geschrey, en geeft zich rustigh bloot,
Om zyn groothartigheit, in 't nypen van den noot,
Te toonen voor de vuist *, op zynen oorloghswagen.
Dat geeft den flaeuwen moedt. hy schut de wreetste slagen
En scheuten op 't gebit van zyn verwoet gespan.
De Leeuw en blaeuwe Draeck * aen 't woeden, vliegen van
Zyn hant, op elcken wenck, met vreeselycke driften.
D' een brult, en byt, en scheurt, en d' ander schiet vergiften,
Met zyn gesplitste tong, ontsteeckt een pest, en raest,
En vult de lucht met smoock, dien hy ten neuze uit blaest.

RAFAËL.

Hier wil de barrening van boven hem beknellen.

URIËL.

Hy zwaeit de heirbyl vast, om Godts banier te vellen,

Die neêrstyght, en waer uit Godts naem * een schooner licht
En schooner stralen schiet in 't gloên van zyn gezicht. *
Men dencke eens na of hy dit voorspoock ons benydde.
De heirbyl in zyn vuist, aen d' eene en d' andere zyde,
Den toescheut * stuit, en sloopt, of schutze op zyn rondas,
Tot dat hem Michaël, in 't schittrend harrenas,
Verschynt, gelyck een Godt, uit eenen kring van zonnen.
Zit af, o Lucifer, en geef het Godt gewonnen.
Geef over uw geweer, en standert: stryk voor Godt. *
Voer af dit heiloos heir, dees goddelooze rot,
Of anders wacht uw hooft. zoo roept hy uit den hoogen.
D'Aertsvyant van Godtsnaem, hardneckigh, onbewogen,
Ja trotser op dat woort, hervat in aller yl
Den slagh, tot driewerf toe, om met zyn oorloghsbyl
Den diamanten schilt, met een Godts naem, * te kloven.
Maer wie den hemel terght gevoelt de wraeck van boven.
De heirbyl klinckt en springt op 't heiligh diamant
Aen stucken. Michaël verheft zyn rechte hant,
En klinckt den blixemstrael, gesterckt door 't alvermogen,
Dien wrevelmoedigen, door helm en hooft, in d' oogen
Al 't ongenadigh dat hy achterover stort,
En uit den wagen schiet, die omgeslingert, kort
Met Leeuw en Draeck en al, den meester volght in 't zincken.
De standert van de star vergaet hier op het blincken,
Zoo ras Apollion myn vlammend zwaert gevoelt,
Den standert geeft ten roof, daer 't barrent * en krioelt
Van duizentduizenden, om 't hooft der helsche scharen
In 't vallen, voor den val en neêrsmack, te bewaren.
Hier yvert Belzebub: daer trotst ons Belial.
Dus wort de maght ontsnoert, en met den zwaren val
Des Stedehouders breeckt de boogh der halve mane
In stucken. echter komt Apollion ter bane
Met zoo veel monstren als de kloot des hemels draeght.
De Reus Orion * schreeut, dat al de lucht vertsaeght,
En pooght met zyne knods ons heirspits 't hooft te kneuzen,
Die op Orions past, noch knodzen, noch op Reuzen. *
De Noortsche Beeren * op hun achterklaeuwen staen,

Om met een dommekracht in 't hondert toe te slaen.
De Hydra * braeckt vergift, en gaept met vyftigh keelen.
Ick zie een galery, vol oorloghstafereelen,
Geboren uit dien slagh, zoo wyt men af kan zien.

RAFAËL.

Gelooft zy God : valt neêr : aenbidt hem op uw knien.
Och Lucifer, helaes, waer blyft uw valsch betrouwen ?
Helaes, in welck een' schyn zal ick u lest aenschouwen ?
Waer is u klaerheit nu, die allen glans braveert ? *

URIËL.

Gelyck de klare dagh in naren * nacht verkeert,
Wanneer de zon verzinckt, vergeet met gout te brallen ;
Zoo wort zijn schoonheit oock, in 't zincken, onder 't vallen,
In een wanschapenheit verandert, al te vuil ;
Dat helder aengezicht in eenen wreeden muil ;
De tanden in gebit, gewet om stael te knaeuwen ;
De voeten en de hant in vierderhande * klaeuwen ;
Dat glinstrend parlemoer in eene zwarte huit.
De rugh, vol borstlen, spreit twee drakevleugels uit.
In 't kort, d'Aertsengel, wien noch flus alle Englen vieren
Verwisselt zyn gedaente, en mengelt zeven dieren
Afgryslyck onder een, naer uiterlycken schyn ;
Een leeu, vol hoovaerdy, een vratigh gulzigh zwyn,
Een' tragen ezel, een rinoceros, van toren
Ontsteken, eene sim, van achter en van voren
Al even schaemteloos, en geil en heet van aert,
Een' draeck, vol nyts, een' wolf en vrecken gierigaert. *
Nu is die schoonheit maer een ondier, te verwenschen *,
Te vloecken, zelf van Godt, van Geesten, en van menschen.
Dat ondier yst, indien 't de blicken op zich slaet,
En deckt met damp en mist zyn gruwelyck gelaet.

RAFAËL.

Dat leert de Staetzucht Godt naer zyne kroon te steken.
Waer bleef Apollion ?

URIËL.

hy zagh zyn ty verstreken,
Op 't ondergaen der starre, en vloodt : een ieder vloodt.

De hemelsche kortou van boven, schoot op schoot,
Met weêrlicht, blixemen en donderen aen 't rollen,
De monsters, in het licht geklautert, holp aen 't hollen,
En groeide * in zulck een jaght. wat was 't een dwarreling
Van buien ondereen ! hoe ruischt 'et hier ! wat ging,
Wat ging'er een gety ! ons maght, van Godt gezegent,
Ruckt voort, en treft, en sloopt voor 's hants wat zy bejegent.
Wat green hier overal, waer 't op een vlughten ging,
Een wilde woestheit, een gestaltverwisseling, *
In leden, en in leest ! men hoortze brullen, bassen.
D' een janckt, en d' ander huilt. wat ziet men al grimmassen
In Engletronien nu zweemen naer de hel,
En helsche gruwzaemheên. daer hoor ick Michaël,
Om triomfant in 't licht met Engleroof * te pralen.
De Reien groeten hem met lofzang, en cimbalen,
Schalmeien, en tamboer. zy treden hier vooruit,
En stroien lauwerloof, op 't hemelsche geluit.

REY VAN ENGELEN. MICHAËL.

REY.

Gezegent zy de Helt,
Die 't goddeloos gewelt,
En zyn maght, en zyn kracht, en zyn' standert
Ter neder heeft gevelt.
Die Godt stack naer zyn kroon,
Is uit den hoogen troon, *
Met zyn maght in den nacht neêrgezoncken.
Hoe blinckt Godts Naem zoo schoon !
Al brant het oproer fel,
De dappre Michaël
Weet den brant met zyn hant uit te blusschen,
Te straffen dien rebel.
Hy hanthaeft Godts banier.
Bekranst hem met laurier.
Dit palais groeit in pais, en in vrede.
Geen tweedraght hoort men hier.

Nu zingt de Godtheit lof,
In 't onverwinbaer hof.
Prys en eer zy den Heere aller Heeren.
Hy geeft ons zingens stof.

MICHAËL.

Gelooft zy Godt; de Staet hier boven is verandert.
D'Aertsvyant leyt 'er toe. hy laet ons zynen standert,
En Morgenstar, en helm, en vanen, en rondas,
Dien afgejaeghden roof *, aen 's hemels heldere as,
Met juichen, en triomf, en eere, en lofgezangen,
Bazuinen, en trompet, ten klaren spiegel hangen
Van wederspannigheit, en Staetzucht, die de kam
Verheffen tegens Godt, den onverzetbren stam,
En oirsprong, en de bron en Vader aller dingen,
Die wezen en natuur en eigenschap ontfingen.
Men zal niet meer den glans der Oppermajesteit
Bezwalckt zien door den damp van snoode ondanckbaerheit.
Zy zwerven in de lucht, en tuimelen, en woelen,
Heel diep beneden ons gezicht, en deze stoelen,
Benevelt, en verblint, en ysselyck misvormt. *
Zoo moet het gaen, die Godt, en zynen stoel * bestormt.

REY.

Zoo moet het gaen, die Godt, en zynen stoel bestryden,
Den mensch, naer 't hemelsch beelt geschapen, 't licht benyden.

GABRIËL. MICHAËL. REY.

GABRIËL.

Helaes, helaes, helaes, hoe is de kans gekeert!
Wat viert men hier? 't is nu vergeefs getriomfeert:
Vergeefs met wapenroof en standerden te brallen.

MICHAËL.

Wat hoor ick, Gabriël?

GABRIËL.

och Adam is gevallen;
De vader en de stam * van 't menschelyck geslacht

Te jammerlyck, te droef alree ten val gebracht.
Hy leit 'er toe.

MICHAËL.

dat is een donderslagh in d' ooren.
Al yze ick, my verlangt die nederlaegh te hooren.
Heeft dan 't verwaten Hooft het aerdtryck oock bestreên ?

GABRIËL.

Hy ruckte, na den slagh, 't verstroide heir by een,
Doch eerst zyn Oversten, die voor elckandre gruwen ; *
En zette zich, om 't licht van 't alziende oogh te schuwen,
In eene holle wolck, een duistre moortspelonck
Van nevlen, daer geen vier dan uit hun blicken blonck ;
En, midden in den ring des helschen Raets gezeten,
Hief uit zyn' zetel aen, te helsch op Godt gebeten :
Ghy maghten, die zoo trots, voor ons gerechte zaeck,
Dien afbreuck hebt geleên ; nu is het tyt om wraeck
Te nemen van ons leet, en listigh, en verbolgen,
Met onverzoenbren wrock den hemel te vervolgen,
In zyn verkoren beelt, en 't menschelyck geslacht
Te smooren in zyn wiegh, en opgang, * eer het maght
In zyne zenuw kryge, en aenwinne in zyne erven.
Myn wit is Adam en zyn afkomst te bederven.
Ick weet, door 't overtreên der eerstgestelde wet,
Hem aen te wryven zulck een onuitwischbre smet,
Dat hy, naer lyf en ziel, met zyn nakomelingen
Vergiftight, nimmer zal ten zetel innedringen,
Waeruit men ons verstiet : edoch gebeurt het al
Dat iemant bovenstyge, een kleen, een dun getal, *
En noch door duizent doôn, en arrebeit, en lyden,
Zal steigren tot den Staet en kroon, dieze ons benyden.
Elenden zullen zich terstont, op Adams spoor, *
Verspreien zonder endt, de wyde weerelt door.
Natuur zal, van dien slagh getaistert, schier verteeren,
En wenschen in een Niet of mengelklomp te keeren.
Ick zie den mensch, die naer het beelt der Godtheit zweemt,
Van Godts gelyckenis verbastert, en vervreemt,
In wil, geheughenis, en zyn verstant ontluistert,

Het ingeschapen licht benevelt, en verduistert,
En wat den dagh beschreit, in 's moeders * bangen schoot,
Gevallen in den muil der onvermybre Doot. *
Ick wil de tiranny verheffen, altyt stouter, *
En u, myn zoons, gewyt tot Godtheên, * op het outer,
In kercken, zonder tal, tot aen de lucht gebout,
Vereeren offervee, en wieroockgeur, en gout,
Ja zoo veel menschen, als geen tong vermagh te noemen,
En al wat Adam teelt in eeuwigheit verdoemen,
Door gruwelstuck op stuck, Godts naem ten trots begaen.
Zoo dier wil hem myn kroon, * en zyn triomffeest staen.

MICHAËL.

Verwaten vloeck *, zoo trots de Godtheit noch braveeren !
Wy willen u eerlang dat lasterstuck verleeren.

GABRIËL.

Aldus spreekt Lucifer, en zent Vorst Belial,
Op dat hy datelyck de menschen breng' ten val.
Dees schiet de boosheit zelf, de listighste aller dieren, *
De slang aen *, om met glimp van woorden te vercieren
Het lockaes, 't welck aldus d' onnoosle schepsels ving,
Daer zy geslingert om den tack der kennis * hing.
Heeft Godt, op halsstraf, u zoo dier, zoo streng, benomen
Den vrydom van dit ooft, den smaeck van 't puick der boomen ? *
Neen Eva, simple duif, geensins: ghy zyt verdwaelt.
Aenschou eens, bid ick u, dien appel. ay, hoe straelt,
Hoe gloeit dit ooft van gout en karmozyn * te gader !
Hoe noodt u dit bancket ! ay dochter, tre wat nader :
Hier nestelt geen venyn in dit onsterflyck loof.
Hoe lockt dees vrucht : ay pluck : ay pluck vry : ick beloof
U wetenschap, en licht. wat deistghe, bang voor schennis ? *
Tast toe, en wordt Godt zelf, in wysheit, en in kennis,
En wetenschap gelyck, * en eere, en majesteit,
Hoe zeer hy 't u beny. zoo vat men 't onderscheit
Het wezen en den aert en d'eigenschap der zaken.
Terstont begint het hart der schoone bruit te blaken,
T' ontvoncken, en zy vlamt op d'aengepreze vrucht.

De vrucht bekoort het oogh, het oogh den mont, die zucht.
De lust beweeght de hant al bevende te plucken.
Zoo plucktze, en proeft, en eet (dat wil haer afkomst drucken!)
Met Adam, en zoo dra hun oogen opengaen,
En zy hun naecktheit zien, bedeckenze, met blaên,
Met vygenloof, hun schaemte, en schande, en erfgebreken, *
En gaen zich in geboomte en schaduwen * versteken,
Versteken, maer vergeefs, voor 't aldoordringende oogh.
De lucht betreckt allengs. zy zien den regenboogh *
Gespannen, als een bode en voorsproock van Godts plagen.
De hemel treurt in rou. geen handenwringen, klagen,
Noch schreien helpt den mensch en zyne weergade. ach,
Het weerlicht, reis op reis: het dondert, slagh op slagh.
Al wat men hoort en ziet, is schrick, en angst, en zuchten.
Zy vlughten voor hun schim, maer kunnen niet ontvlughten
Den worm, die 't hart doorknaeght, het overtuight gemoedt. *
Zy knickebeenen beide, en struicklen, voet voor voet.
Het aengezicht ziet doots, en d'oogen, diep verdroncken
In tranen, zien geen licht. hoe is de moedt gezoncken!
Hoe stack hy flus het hooft zoo moedigh in de lucht!
Het ritslen van een bladt, of beeck, een kleen gerucht
Verbystert hen; terwyl een zwangre wolk komt dalen,
Die scheurt, en baert allengs een licht, een' glans, en stralen,
Daer d'Opperste uit verschynt, in dien bedruckten staet,
En dondert met zyn stem, die hen ter aerde slaet.

REY.

Och och och och, de mensch waer nutter noit geschapen.
Dat leert zich aen een vrucht, een' mont vol saps, vergapen.

GABRIËL.

O Adam, dondert Godt, waer zyt ghy toe geraeckt?
Vergeefme, o Heer. ick vlught uw aenzicht, bloot, en naeckt.
Wie leerde u, vraeght hem Godt, uw schaemte en naecktheit kennen?
Durft ghy uw lippen aen verbode vruchten schennen *?
Myn gade, myne bruit bekoorde my, helaes.
Zy zegt: de slimme slang bedrooghme met dit aes. *
Dus schuift elck van den hals den oirsprong der gebreken. *

REY.

Gena. * wat vonnis wort op dit vergryp gestreken ?

GABRIËL.

De Godtheit dreigt de vrou, die Adam heeft verleit,
Met ween, en barens noot, en onderworpenheit;
Den man met arbeit, zweet, en zorge, en lastigh slaven;
Den acker, die den mensch ten leste zal begraven,
Met onkruit, en veel ramp; de Slang, om 't loos misbruick
Van haer doortrapte tong, zal kruipen op den buick
Langs d'aerde hene, en slechts by stof en aerde leven.
Maer om den armen mensch een' vasten troost te geven,
In zulck een jammernis, belooft de Godtheit trou
Te wecken, uit het zaet en bloet van d' eerste vrou,
Den Stercken, die de Slang, den Draeck, het hooft zal pletten,*
Door erfhaet, van geen tyt noch eeuwen te verzetten.
En schoon dat felle Dier hem naer de hielen byt,
Noch triomfeert de Helt met eere, na dien stryt.
Ick koom uit 's Hooghsten naem dat onheil u ontvouwen.
Stel daetlyck orden, eerze ons moeite op moeite brouwen.

MICHAËL.

Uriël, Schiltknaep, die het heiligh Recht bewaert, *
En reuckeloosheid straft; gryp aen uw vlammend zwaert:
Vliegh hene naer om laegh, en dryfze beide uit Eden,
Die d'eerste wet zoo blint zoo reuckloos overtreden.
Bewaeck den ingang van 't ontheilight paradys, *
En keer de ballingen met kracht af van de spys,
Den boom, die 't leven reckt, gedoogh niet datze pluicken
D'onsterfelyke vrucht, en 't hemelsch ooft misbruicken.
Ghy wort op schiltwacht voor den hof en boom gestelt.
Dat Adam buiten zwerve, en, vroegh en spade, velt
En klaigront ommeploegh', waer uit hem Godt bootseerde. *
Ozias *, aen wiens vuist de Godtheit zelf vereerde
Den zwaren hamer van gekloncken diamant, *
En ketens van robyn, en krammen, spits van tant,
Ga hene, vang en span het heir der helsche dieren,
Den Leeu, en felle draeck, die tegens ons banieren
Dus woedden : vaegh de lucht van dees vervloeckte jaght *,

En boeize aen neck en klaeu, en ketenze met kracht.
Dees sleutel van den put des afgronts, en zyn holen *
Wort, Azarias, * u en uwe zorgh bevolen.
Ga hene, sluit in 't hol al wat ons maght bestryt. *
Maceda, * neem dees torts, die vlam is u gewyt.
Ontsteeck den zwavelpoel, in 't middelpunt der aerde, *
En pynigh Lucifer, die zoo veel gruwlen baerde,
In 't eeuwigh brandend vier, gemengt met killen vorst; *
Daer Droefheit, Gruwzaemheit, Versteentheit, Honger, Dorst,
De Wanhoop, zonder troost, de prickel van 't geweten,
En onverzoenbaerheit, een straf van 't boos vermeten,
Versteken van den glans der Godtheit, in dien roock,
Getuigen 's hemels ban, gevelt op 't heiloos Spoock;
Terwyl 't beloofde Zaet, * verzoenende Godts toren,
Herstelle uit liefde al wat in Adam wert verloren.

REY.

Verlosser, die de Slang het hooft verpletten zult, *
't Vervallen Menschdom eens van Adams errefschult
Verlossen, t' zyner tyt, en weêr, voor Evaes spruiten,
Een schooner paradys hier boven opensluiten;
Wy tellen d'eeuwen, en het jaer, ja dagh, en uur,
Dat uw gena verschyn'; de quynende Natuur
Herstell', verheerelyke, in lichamen, en zielen;
Stoffeerende * den troon, daer d'Engelen uitvielen.

U I T.

MOYSES GEZANG.

O Hemel, hoor naer myne reden.
  Het aertryck geef' mijn stem gehoor.
  Myn leering druipe in ieders oor,
Gelyck de wolcken naer beneden.
Ick wensche dat de woorden vloejen,
  Uit mynen mont, als dau, en vocht;
  Gelyk de regen, uit de locht; *
Het kruit, en druppels 't gras besproejen:
Dewyl myn tong den naem des Heeren
  Verheffen wil, gelyk 't behoort.
  Geef Gode alleen den prys: komt voort,
En helpt zyn majesteit vermeêren.
Godts wonderwercken zyn volkomen,
  En al zyn paden loopen recht.
  Godt is getrou: geen valscheit hecht
Op dien rechtvaerdigen, en vromen.
Die zich geensins als kinders droegen,
  Maer schendigh, tegens 's hemels stem
  Zich zelfs vergrepen, gaven hem
Niet weinigh stof van ongenoegen.
Verkeert geslacht, bedorve rancken,
  Onwetend volck, te dwaes en snoo,
  Bejegent ghy de Godtheit zoo!
Is dit den Allerhooghsten dancken?
Is hy dan niet uw rechte Vader,
  Uw eigen vooght, en wettigh Heer,
  Die u bootseerde tot zyn eer,

En 't wezen gaf, en schiep te gader ?
Gedenck aen d'overoude dagen,
En loop met uw gedachten vry
Door alle huizen, op een ry :
Ga hene, ga uw' vader vragen :
Hy zal u al 't voorleden mellen,
En wat 'er is gebeurt voorheen.
Ga vraegh uwe ouders naer 't voorleên :
Zy zullen 't u in 't lang vertellen.
Toen d'Opperste elck zyn lant ging toonen,
Toen Adams afkomst wiert verspreit,
Hy elck zyn deel heeft toegeleit,
Naer 't juist getal van Jakobs zoonen.
Godts volck is 't eigendom des Heeren,
En Jakob blyft zyn errefpant.
Hy vont hem in verwildert lant,
Daer Schrik en Eenzaemheit verkeeren.
Hy voerde hem omher, bewogen
Van liefde, en gaf dien zone een wet ;
Bewaerde hem voor ramp en smet,
Gelyk den appel van zyn oogen.
Gelyck een arent vlugge vogels
Tot vliegen port, rontom hen zweeft,
Spreit Godt zyn pennen uit, en heeft
Hem opgenomen op de vlogels.
De ware Godt alleen geleide
Hem op dien toght : geen heidensch godt,
Of uitheemsch ongodt broght zyn lot
En erfdeel door woestyn en heide.
Hy zette het met zyne veder
Op hooge landen, in een lucht,
En velt, vol spyze en ackervrucht
En weelige gewassen, neder.
Daer zogen de verkore lippen
Aen honighdau het hart gezont ;
Aen oli, die hun in den mont
Quam vloejen, van de harde klippen ;

Aen boter van de gladde koejen,
  De schapemelck, 't gemeste lam,
  En Basans bock, en vetten ram *
De tarwe bloem, zoo schoon in 't bloejen.
Godt schonck hem rustigh van den klaren
  En rooden wyn: aldus gemest
  En zat, begon de zoon in 't lest
Weêrspannigh achter uit te varen.
De zoon wert gladt, en vet, en grover,
  Verliet de Godtheit, die hem schiep,
  Ontviel de Godtheit, die hem riep,
En zette aen vruchtbre beemden over.
Zy terghden Godt, door vreemde goden,
  Ontstaecken 's hemels Majesteit
  Tot gramschap, door de gruwzaemheit
Der afgoôn, hun zoo streng verboden.
Zy offerden den Goôn der beemden,
  En niet den Godt, die hen verbont.
Zy dienden, los en zonder gront,
Den onbekenden, en den vreemden;
De nieuwe en onbekende altaren,
  By uwe vaders noit ge-eert.
  Ghy lochent Godt, die u bootseért,
En laet uw' Heer en Schepper varen.
Dat zagh d'Almaghtige, uit zyn troonen, *
  Ontsteken van verbolgenheit,
  Geterght door 't schendigh onbescheit
Van zyne dochteren, en zonen.
Hy sprack: ick wil voor deze boozen
  Myn aenschyn decken met een wolck,
  En zien den uitgang van dit volck,
Verkeerde kinders, trouweloozen.
Men durf door ongoôn my vergrammen,
  My tergen door afgodery.
  Ick wil een ander volck aen my
Verbinden, buiten Iakobs stammen.
Ick wil verwecken dwaze volcken, *

Ten trots van hunnen wrevlen moedt.
  Myn gramschap zal, gelyk een gloet,
Ontsteken 's afgronts diepste kolcken;
Al 't lant met zyne vruchten blaecken,
  Der bergen gront in asch vertreên,
  De rampen stapelen op een,
En hen met al myn pylen raecken.
De honger zal hun vleesch verzwelgen.
  't Gevogelt om hen pickt en zwiert.
  De felle slang en wreet gediert
Zal hen, in stof gesleept, verdelgen.
Het zwaert van binnen, schrik van buiten
  Zal t' effens al wat my mishaeght
  Bederven, jongeling, en maeght,
Den ouden man en teere spruiten.
Dan wil, dan wil ick schimpwys vragen:
  Waer zynze nu in roock en wint?
  Ick wilze, waer men menschen vint,
Uit elcks gedachtenisse vagen.
Doch om geen' vyant stof te geven
  Tot lastren, schortte ick deze straf,
  Eer zy hun hatren voedtsel gaf,
Om trotser my te wederstreven.
Zy moghten licht uit hooghmoedt stoffen:
  Ons hant is sterck, daer 't al op stuit.
  Hun Godtheit voerde dit niet uit,
Noch heeftze door haer maght getroffen.
O radelooze, en zinneloozen!
  Och, was dit volck toch wys en vroet.
  En zaegh noch tydigh te gemoet
D'aenstaende straf, en plaegh der boozen!
Hoe kan een enkle, duizent jagen,
  En twee, tien duizent op den toght;
  Is 't niet om dat hen Godt verkocht,
En dreef in 't net, om hen te plagen?
Ons Godtheit slachte nooit de goden
  Der vyanden: dat boos geslacht

Kan zelf getuigen van de maght,
Waer voor alle afgoôn henevloden.
De wynstock, die ons haters pooten,
Is als der Sodomyten ranck,
En Gomorreeschen ackerdranck;
Een bittre wyn, vol gal gegoten.
Hun wyn is gal van felle draken,
Een dootlyck addrengift. En broet
Dit niet al stil, in myn gemoedt,
Bezegelt, * als een schat van wraken?
Ick hou de weêrwraeck voor myn eigen,
En wil 't vergelden, op zyn tyt,
Op datze sneuvlen in den stryt.
De dagen naecken, die hun dreigen.
De tyt, beschoren tot hun schade,
Is voor de hant. de hemel zal
De boosheit brengen tot een' val,
Zyn dienaers troosten, uit genade.
Zy zullen zien hoe die hem haten
In kracht vermindren, en getal,
En hoeze smilten, die op wal
En stercke muren zich verlaten.
Dan roeptghe: waer zyn nu hun goden,
Hun toevlught, en hun toeverlaet,
Van welcker offer zy verzaet
En vet geworden, zyn, gevloden?
Van welcker offerwyn zy nutten?
Zy geven nu zich zelfs eens bloot,
En redden u, in dezen noot,
't Is tyt, dat zy u nu beschutten.
Nu merckt, aen 't geen 'er is bedreven,
Dat ick alleen de Godtheit ben,
En, neffens my, geen andre ken.
Ick ben de Heer van doot, en leven.
Ick quetse, en zalve, * aen alle zyden,
En geen gewelt, noch geene kracht
Kan iemant rucken uit myn maght,

Noch voor myn hant zich zelf bevryden.
Ick hef myn rechte hant naer boven,
En zweere by myn Majesteit:
Ick leef alleen in eeuwigheit,
Die alle maghten kan verdooven.
Indien ick koom' myn zwaert te wetten,
Tot dat het als een blixem strael',
En myne hant, met schittrend stael
Gewapent, zich in 't recht ga zetten;
Zoo wil ickme aen myn haters wreecken,
Vergelden hunnen wrevlen moedt.
Myn pylen zullen, root van bloet,
En droncken, druppelen, en leken.
Myn zwaert zal 's vyants vleesch verslinden,
En 't bloet der dooden, in den slagh;
's Gevangens vleesch, die met geklagh
Bloots hoofts zich boejen liet, en binden.
Dat allerhande volck, en tongen
Godts volleck loven: want hy boet
Zyn dienaers schade, en wreeckt hun bloet,
Uit wraecke tot dees straf gedrongen.
Hy zal het onrecht van zyn zoonen
Uit yver wreken, naer zyn maght,
Maer Jakobs erfdeel en geslacht
Genadigh vallen, en verschoonen.

HET GELOOFS-TEKEN DER APOSTELEN.

Ick stut de hoop van myn gemoedt
Met myn geloof in Godt den Vader,
Almaghtigh, en volkomen goet,

Die hemel, aerde, en zee te gader
  Hun wezen gaf. ick rust met een
Op JESUS, boven zyn genooten
  Gezalft, des Vaders' zoon alleen,
Van eeuwigheit uit hem gesproten,
  Ons aller Priester, Vorst en Heer,
  En leeraer, waerdigh prys en eer:

  Die, in der tyt oock, door de kracht
Des Geests, die heiligh is, ontfangen
  Uit Davids Koninglyk geslacht
Na aller vaderen verlangen,
  Geboren wert uit eene Maeght
Maria: zonder schult most lyden
  En voor Pilatus stoel gedaeght,
In 't endt, benaut van alle zyden,
  Aen 't kruis den bittren dootsnick gaf;
  Gesloten werd in 't nare graf;

  Ter helle daelde: wederom
Ten derde dage, van 's doots keten
  Ontbonden, naer den hemel klom,
Daer hy in glorie is gezeten,
  Aen 's Vaders rechte hant; wiens maght
Het al bestiert door zyn vermogen:
  Van waer men hem ten oordeel wacht,
Als Rechter, in des hemels bogen;
  Om uit de wolcken, zynen troon,
  Te scheiden * levenden, en doôn.

  'k Geloof [waer in my Godt versterck']
Oock in den Heilgen Geest, vol vrede:
  De heilge en Katholycke Kerck;
Der Heiligen gemeenschap mede:
  Vergiffenis van alle quaet:
Verrysenis van vleesch en aren: *

Het leven in volkomen Staet,
En niet bepaelt van tyt of jaren.
Dit is 't Apostelyck geloof.
Dat niemant ons hier van beroof'.

HET GEBEDT DES HEEREN.

O Vader, die my naer uw beelt
Bootseerde, na den val herteelde,
En heilighde, en my mededeelt,
Uit uwen rycken schoot, vol weelde,
Wat ziel en lichaem onderhoudt;
En my myn lusten leert betoomen;
Myn hoop, op uw gena gebout
En liefde, o Vader aller vromen,
Ten hemel stygt, om, als een zoon,
Te knielen voor uw' hoogen troon.

Uw groote naem, o groote Godt,
Van valsche godtheên afgescheiden,
En wat verroest en haest verrot,
Gedient wort by den blinden Heiden;
Uw heiligheit, uw majesteit,
Voorzienigheit, en almaght blyven
Zoo lang en wyder uitgebreit
Als 't licht de schaduw zal verdryven
Uw heerlyckheit en eere strael'
Dat geen bepaeltheit haer bepael'.

Uw Ryck, geen aertsch, noch weereltsch Ryck,
Verknocht aen plaets, en grens, en tyden,

Maer uwe majesteit gelyck,
In hun, die voor uw eere stryden,
Op hoop, van eens met uwen Zoon
In eeuwigheid te triomfeeren,
Daer duizenden, voor uwen troon,
Uw heerlyckheit en Godtheit eeren;
Dat Ryck moet groeien, en volsta
In heerlyckheit, als in gena.

Uw wyze wil, en niet myn wil,
Gekrenckt door daeghlyx overtreden,
En Adams heiloos erfgeschil,
Neem' zynen voortgang hier beneden,
Als boven, in het hemelsch hof,
Alle Englen, op uw' wenck, uw wetten
Bestemmen, en uw' rycken lof
Eenstemmigh zingen, en trompetten.
Myn wil in uwen wille smilt',
En wille al wat de hemel wilt.

Verleen ons, uit uw' vollen schoot,
Uw woort, en 't voedtsel van genade;
Voor al het Manne en hemelsch broot,
Op dat dit onze ziel verzade,
En voede, en stercke, eer zy verreist.
Verleen ons door uw' zegen, heden
En daeghlyx, wat de nootdruft eischt,
Tot onderhoudt van lyf en leden;
Hoewel geensins voor my alleen,
Maer alle menschen in 't gemeen.

Naerdienwe, door verzuim van deught,
Of boosheit, menighmael bedreven,
Ons schuldigh vinden van der jeught,
Zoo wil de schulden ons vergeven;
Gelyckwe 's naesten rekning net,
In 't schultboeck van ons harte, sluiten,

Met weêrwraeck haet noch wrock besmet,
Uit liefde, om 's naesten leet te stuiten;
Zoo boeten wy door kleen gedult
Uw' grooten eisch, ons zware schult.

Wanneer de Hel ons klampe aen boort, *
De lust der weerelt hart en zinnen
Met eenen glimp van vreught bekoort,
Het zy van buiten, of van binnen;
Zoo troost en moedigh en versterck
Den zwacken geest door uw genade,
Om onbezweken in dit perck,
En onverwonnen, zonder schade,
T'ontworstelen dit zielgevaer.
Och, dat geschiede: dat zy waer.

NOODIGH BERECHT

over de nieuwe Nederduitsche misspellinge.

Sedert eenige jaren herwaert had Nederduitschlant het geluck dat vernuftige Schryvers en Letterkunstenaers loflyck hunnen yver besteedden in onze Spraeck te verrycken, te schuimen, te zuiveren, en te regelen, door schriften, of letterkunstigh onderwijs; waerover wy tegenwoordigh niet voornemen ons inzicht, onder verbeteringe van letterwyzen, te melden, dan alleen wat de misspellinge belangt, in het verdubbelen der klinckletteren, by weinigen begonnen in te voeren; gelyck [om een voorbeelt te stellen] voor *Vader*, *Vaader:* voor *vrede*, *vreede:* voor *Koning*, *Kooning*, en diergelycke walgende verdubbelingen van klinckletteren meer; quansuis om de langkheit

van den klanck der syllabe of lettergrepe uit te drucken, en niet te lezen *Vadêr, vredê, Koninǵ;* welcke verdubbelinge ick, gelyck ook eertyts van wylen den hooghgeleerden Heere *Vossius* * zelf, oordeele een gansch ongerymde en overtollige misspellinge te wezen, tegens den voorgang van Hebreen, Griecken, Latynen, Italianen, Spanjaerden, Franschen, Hooghduitschen, en andere tongen : en schoon men dezen voet van verdubbelen al volghde, noch blyft evenwel de twyfelachtigheit der langkheit of kortheid des klancks der syllabe of lettergrepe, in een ongelyck grooter getal van andere woorden, daer de klanck lang valt, op d'eerste of tweede of derde lettergreep, gelyck by deze voorbeelden blyckt, namelyck op d'eerste in *áfgaen:* op de tweede, in *beerín:* op de derde, in *koopvaerdý;* het welck ick noodigh vondt aen te wyzen, om den inbreuck van deze wilde woestheit * te stuiten, de Nederlandsche pennen voor d'aenstootelycke klippe dezer misselycke misspellinge te waerschuwen, en zulck een inckvlack uit onze boecken te wisschen.

HORATIUS:

Leef lang; vaer wel. of slaet ghy beter gelt als dit,
Zoo deel het rustigh me; zoo niet, bestem myn wit. *

AANTEEKENINGEN.

O. = (Opdracht aan) Ferdinandus den Derden.
S. = (Sonnet) op de afbeeldinge van Ferdinandus den Derden.
B. = Berecht aen alle kunstgenooten enz.
I. = Inhoudt.
M. = Moyses Gezang.
G. A. = Het geloofs-teken der Apostelen.
G. H. = Het gebedt des Heeren.
N. = Noodigh Berecht enz.

Naar de verzen van het stuk-zelf wordt zonder voorafgaande letter verwezen.

Titel. Het motto ontleend aan Vergilius, Aen. VI, 594, uit de episode van Salmoneus, door Vondel aldus vertaald : „d'almaghtige Vader . . . . dreef hem met eenen vreesselijcken dwarrelwint, dat hy tuimelde".

Opdracht. Ferdinand III regeerde 1637—1657. [Dr. Cramer verklaart Vondels opdracht van zijn treurspel aan dezen keizer uit 't feit, dat zijn Hongaarsche koningskroon indertijd benijd en bedreigd was door Wallenstein. Alleen, heet het, verbood de kieschheid den dichter, Ferdinand op dit geval van door hem beleefd Luciferisme nàder te wijzen, dan door in zijn Opdracht te herinneren aan de „weerspannige geweldenaars, waarvan oude en *jonge* historien getuigen." Zie de Inleiding der vorige ed. bl. XXXV vv. Intusschen schijnt Vondel vooral tot Ferdinand getrokken te zijn geweest, omdat hij den „Vader van de pais" in hem zag, nl. den keizer onder wiens regeering (1637—1657) de vrede van Munster gesloten werd. Reeds in zijn eerste regeeringsjaar was Ferdinand door Vondel begroet (Unger, 1637—39, bl. 134, vs. 118) en in den rijmbrief aan Nihusius (Unger, 1652—53, bl. 217) legt Vondel ook den vollen nadruk op 's keizers verdienste voor den vrede (vs. 12 vv.), zoodat deze opdracht en het daaropvolgend sonnet onder dit

licht zeer beteekenend worden. 's Dichters vijanden legden de opdracht eenvoudig uit als klaplooperij : „'t Moet met Joost armoe in 't endt syn, dat hy met de bedelsak by den Kyser om goo loopt". Unger 1654—55, bl. 263.] — *altyt vermeerder des rycks* is vertaling van het *semper augustus* in den keizerstitel, volgens de verkeerde uitlegging, die in de Middeleeuwen aan het woord *augustus* gegeven werd. [Vgl. nog verderop vs. 604 : „dat uwe kroon vermeere".]

13. Uit Ovidius. Trist. II, 381. [Dit citaat komt terug in het Berecht van *Jeptha* Unger, 1657—60 bl. 188 en wordt verwerkt in *Faëton*, vs. 646.]

16. *hoogdraventheit* heeft thans een slechte beteekenis. Vondel bedoeld er mede het *genus sublime* der Rhetorica, welker regels ook ten deele voor de Poëzie golden. Zooals o. a. Vossius leert, bestaat de Rhetorica uit inventio, dispositio, elocutio en pronunciatio. In de elocutio onderscheidt hij drie soorten van stijl : *genus sublime, humile* en *medium* (hooge, lage en middel-stijl). Van het eerste zegt hij : Sublime dicendi genus potissimum locum habet in rebus magnis. Ut de Deo ac republica, unde in rebus heroicis ac *tragicis,* praecipue adhibetur (de hooge stijl is vooral op zijn plaats bij verheven onderwerpen, als God en den staat ; vandaar dat hij voornamelijk in het heroïsche en *tragische* gebruikt wordt).

27. *en* heeft hier de kracht van een pronomen relativum, vgl. van Helten, Vondel's taal. Synt. § 227.

30. *Stammen* beteekent hier : dynastieën.

33. *Godts Orakel :* Christus.

34. *deze Mogentheit, als zyn eige : zoowel* deze M., als z. e.

36. Vgl. Matth. XXII, 21.

36. *Christenryck,* een eigennaam : alle Christenstaten gezamenlijk, die in de Middeleeuwen onderling een afgesloten volkenrechtelijken kring vormden.

38. *tegenwoordigh van Turck en Tarter bestormt. tegenwoordigh* slaat niet zoo zeer op het jaar 1654, waarin de Lucifer verscheen, als wel op dien geheelen tijd. De Turken bezaten toen een groot deel van Hongarije, en bedreigden herhaaldelijk het vrij gebleven gedeelte van dit land, Polen en de Grieksche bezittingen der Venetianen. Zoo waren zij hoogst gevaarlijk voor het Duitsche Rijk, dat zij in de 16ᵉ en 17ᵉ eeuw door twee belegeringen van Weenen ook rechtstreeks hebben aangevallen. — Met den *Tarter* worden bedoeld de Tartaren van de Krim, die onder de suzereiniteit van de Porte stonden.

46. Ferdinand IV, tot Roomsch koning gekozen in 1653, reeds overleden 9 Juli 1654.

48. *tooneeltrompet* beteekent hier natuurlijk : tooneeltrompet*ter*, vgl. Kil. *trompette,* o. a. : tubi*cen*.

nnet. Joachimus Sandrart van Stockau, een uit Zuidnederlandsche ouders geboren Duitsch schilder, leerling van Honthorst, die

omstreeks 1640 eenige jaren in Amsterdam had gewoond en toen zeer bevriend was geweest met Vondel, die hem en zijn schilderstukken verscheidene gedichten wijdde, zie v. Lenn. (d. i. Vondel, uitg. door van Lennep), III, 457 ; IV, 5—17. — Sandrart had in zijn tijd een grooten naam, hij was een modeschilder. In het Rijksmuseum te Amsterdam zijn van hem verscheidene portretten, o. a. van Hooft, en een schutterstuk, met „eene onberispelijke middelmatigheid'' geschilderd. Na zijn verblijf in Amsterdam leefde hij in Zuid-Duitschland. Zie Alberdingk Thijm, Portretten van J. v. d. Vondel, [in Stercks uitgave, Amsterdam, 1908, bl. 58 v.v.]

loofwerck en cieraden : vermoedelijk slaat dit op het met bladeren geborduurde plechtgewaad en de kroon en ordeketenen, waarmede de keizer op die schilderij zal zijn afgebeeld.

Het motto bij Vergilius, Bucol., I, 6, „een Godt holp ons aen deze gerustheit'' (vertaling van Vondel).

2. *schaduwen* in den zin van afschaduwing, afteekening, dus : uit de afbeelding op de schilderij.

6. *Vader van de pays,* omdat onder Ferdinand III de Westfaalsche vrede was gesloten. — *Gelyck een tweede August* behoort zoowel bij *geschapen tot regeeren* in 5, als bij *Vader van de pais,* omdat onder Augustus de Janustempel gesloten werd,

12. *een Arent :* zinspeling op den adelaar in 't keizerlijk wapen; dat wellicht in een hoek van de schilderij aangebracht was.

Berecht. Deze apologie van keuze en behandeling van de „tooneelstof'' is zeer opmerkelijk voor de kennis van Vondel als mensch, dichter en kunsttheoreticus. Mooi zijn 254—279 en 296—308. — Ziehier een overzicht :

Inleiding, 1—10 ; *a.* de stof is geen verzinsel of fabel, 10—28, maar een ware gebeurtenis, bewezen door plaatsen uit de H. Schrift, 28—74, en uit de Kerkvaders en Scholastici, 74—104 ; *b.* waarom de dichter daaraan toegevoegd heeft de allegorische voorstelling van hoogmoed en afgunst door leeuw en draak, 104—126, en de gevallen Engelen zich door dieren laat verweren, 126—153, hoewel hij erkent, dat heilige stof hem nauwer aan banden legt, dan profane stof, 153—160 ; *c.* waarom hij als hoofdoorzaak van de afgunst der Engelen stelt hun wetenschap van het menschworden van Christus, daarin volgende *sommige* theologen, 161—191 ; *d.* apologie van het tooneel : er zijn ook godsdienstige stukken, 191—217 ; waarom de kerkvaders het tooneel bestreden, 217—247 ; nut van het tooneel, 247—279 ; onjuistheid van de bewering dat bijbelstof te heilig is voor tooneel*spel,* 279—302 ; *Slot,* 302—308.

1. [*kunst-yver :* liefde tot de kunst. Het woord *ijver* mag ook een herinnering aan de spreuk der Oude Akademie heeten.]

3. *opgeschoven :* opengeschoven. Er was in den Amsterdamschen schouwburg toenmaals geen gordijn, dat het tooneel afzonderde van de toeschouwers. Het tooneel zelf echter was door een

verschuifbaar gordijn in twee deelen verdeeld. In het voorste deel stelden de zijschermen elk waarschl. een toren voor, in welks benedenverdieping een gevangenis met getraliede deur, of bij kluchten een gewoon huis. In het achterste deel waren aan beide zijden op zuilen rustende galerijen en in het midden van den achtergrond een troon met daarboven aangebracht balkon. Natuurlijk moesten treurspelen meestal gegeven worden op het achterste deel, zoodat dan het *gordijn werd opgeschoven.* Bij kluchtspelen was het gordijn toegeschoven en was dus het achterste deel onzichtbaar. Zie de plaat bij v. Lenn. III, 322, Wybrands, Het Amsterd. tooneel, 76, Kalff, Liter. en tooneel, 288, Worp, Gesch. v. h. drama en v. h. tooneel in Ned. II, 63.

6. *stellaedje :* tooneel. Vgl. Inl. op Pascha, v. Lenn, I, 41, Bat. Gebr., 322. De uitdrukking is uit een tijd, toen er nog geen vaste schouwburgen waren, maar de stukken op tijdelijk opgeslagen stellages werden vertoond. Zie Jonckbloet III[3], 378, Kalff, Gesch. der Ned. letterk. in de 16[e] eeuw I, 197 v.v., Gesch. der Ned. letterk. II, 46, 362, III, 516, Worp, Gesch. v. h. drama I, 61, 103, 174. Ook de zitplaatsen van het publiek heeten *stellaedje.* Zie Kil.
7. *zoodanigh* moet hier wegens het gecoördineerde *zoo heerlyck* wel iets minder algemeens beteekenen als ons zoodanig = *talis.* Vgl. het min of meer platte *danig* = buitengewoon, zeer.
8. *hooger laerzen.* Op het Grieksche en Romeinsche tooneel hadden de tragische acteurs hooggezoolde laarzen aan, om grooter te schijnen, *cothurni,* Ned. *brosen,* zie Verdam, Mndl. Wb. i. v. Zij zijn dus zinnebeeld van den tragischen tooneelstijl, zie Aant. bij O. 17.
11. *Salmoneus.* Daar de Lucifer slechts tweemaal gespeeld is, en de kosten van een opzettelijk voor dit stuk vervaardigden „kostelijcken en kunstigen tooneelhemel" dus niet gedekt waren, dichtte Vondel een treurspel Salmoneus, waarin die toestel opnieuw dienen kon. Zie Berecht op Salmoneus [en hiervoren bl. XIX en LXVIII vv.]. Het stuk verscheen in 1657. — Zie Aant. bij den Titel.
16. Met den „Reuzenstryt" wordt bedoeld de strijd der Giganten tegen Zeus en de Olympische Goden, waarin de eersten het onderspit delfden, en waarna velen hunner tot straf in vulcanen werden opgesloten. — Uit 18—28 blijkt, dat Vondel de in zijn tijd veelverspreide en reeds uit de Oudheid-zelve dagteekenende meening deelde, dat de „fabelen" der mythologie een allegorische beteekenis hebben. Vgl. het Voorbericht van den Faëton, waar Vondel zegt „. . . want d'oude fabelen der Egyptenaren en Griecken begrijpen in zich de kennis der *geschiedenissen, nature* en *zeden . . .*" (v. Lenn. X, 270.)
29. In latere drukken zijn hier eenige woorden ingevoerd, nl. : „. . . te hooren ; *Sint Peter, de Prins der Apostelen* en endelyck . . ." — Zie over de drukken de *Inleiding* der vorige uitgaaf.

32. Jezaja XIV, 12—15.
40. Ezechiël XXVIII, 12—15.
55. Lucas X, 18.
56. In latere drukken is ook hier iets ingevoegd, nl. : „ . . . vallen, *oock Sint Peter, zeggende : Godt heeft d'Engelen, die zondighden, niet verschoont, maer, met de koorden der helle afgeruckt, in den afgront overgelevert, om gepijnight, en ten oordeele bewaert te worden ;* en Thaddeus . . . . ."
57. Brief van Judas, 6.
62. Deze en de vorige bijbelplaatsen zijn door V. vertaald uit de Vulgata. Het blijkt uit deze plaats, waar V. verkeerdelijk *Godts* zet in pl. van *daghs*. In de Vulg. staat *diei ;* V. vergiste zich en las *dei* (of er was een drukfout). [Bl. XXXVII is erop gewezen, dat de lezing *Dei* ook voorkomt bij Petavius.]
63. In latere drukken deze plaats aldus gewijzigd: „. . met *Sint Peter, en* Judas Thaddeus, *afgezanten* des Konings aller Koningen . . ."
69. *Outvaderen.* Onder dezen naam verstaat V. hier niet alleen de Kerkvaders, maar ook de Scholastici.
73. Cyprianus geb. ± 200, stierf den marteldood 258.
83. Paus Gregorius de Groote (590—604).
88. Bernard (1091—1153), abt van het Cisterciensenklooster te Clairvaux, de beroemde prediker ten tweeden kruistocht. Zijn bewonderaars noemden hem wegens zijn welsprekendheid *doctor mellifluus* (honigvloeiend). Dergelijke epitheta vindt men vaak bij de scholastici, b.v. doctor universalis, angelicus, seraphicus voor Albertus Magnus, Thomas Aquinas, Bonaventura.
100. Vgl. 1784 en 2159. Elke hoofdzonde heeft een dier tot zinnebeeld, vgl. 1950—1957.
105. Augustinus 354—430, bisschop van Hippo, de grootste der Kerkvaders.
108. *grootsheit.* Wij zouden hier zeggen *grootheid*, terwijl *grootschheid* bij ons een variëteit van *trots* is. Bij Kil. is *grootsheyd :* amplitudo, splendor *et* elatio animi.
117. Vgl. Matth. VIII, 30—32.
120. *weeligheit*, vgl. B. 169, waar gesproken wordt van het bijzetten van *rijke* stof aan een treurtafereel.
127. Vgl. Openb. XII, 4.
140. *verziersels :* verdichtsels, wel te onderscheiden van versiersels
142. Hor. Epist. II, 3, (Ars poetica), 9—10.

pictoribus atque poetis
quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.

159. Vgl. Hebreën I.
165. *der Engelen :* genitivus subjectivus.
173. *onschult* = rechtvaardiging, apologie ; niet = ons onschuld, maar nomen actionis, gevormd uit on(t)schuldigen of on(t)schulden, vgl. de Jager, Latere Verscheidenheden, 305 en Mndl. Woordenb. i.v. *onscout.*
176. *zinnelyckheit :* lust, liefhebberij, neiging ; geheel en al van

de onze afwijkende beteekenis, vgl. : zooveel hoofden, zooveel *zinnen.*

178. gesteldheid van den geest, ook door V. *temper* genoemd, „naer den ongelijcken *temper* en inbeeldinge der ontstelde herssenen". v, Lenn. VII. 33.

182. de dichters van treurspelen met heilige, d. i. bijbelstoffen.

183. *Ezechiël*, een weinig bekend Joodsch-Grieksche auteur uit de 2e eeuw na C., niet te verwarren met den gelijknamigen profeet. Een Latijnsche vertaling zijner „Exagoge" door *Morel* verscheen in 1609 te Parijs.

186. De Kerkvader Gregorius van Nazianze (geb. ± 330, † 389 of 390), zou den Χριστὸς πάσχων (Lijdende Christus), het eerste Christelijke drama, geschreven hebben. Tegenwoordig wordt echter algemeen aangenomen, dat Gr. daarvan niet de auteur is.

189. Hugo de Groot schreef de bijbelsche treurspelen *Christus Patiens, Adamus Exul* en *Sofompaneas.* — H. de Gr. is na zijn ballingschap gezant van Zweden in Frankrijk geweest.

194. Richard Baker, een Engelsch schrijver uit de eerste helft der 17e eeuw. Misschien bedoelt Vondel zijn „Apologie for Laymen's Writing in Divinity, with a short Meditation upon the fall of Lucifer" (1641). Vgl. Kalff in Oud-Holland, XII, 22.

196. *uitgestreken.* Uitstrijken is hier synoniem van ontvouwen, B. 63 = uiteenzetten.

202. *besterven* beteekent : stijf en hard worden. *Onbestorven* wordt gezegd van metselwerk, dat nog niet „droog en hard geworden en daardoor bevestigd is". Figuurlijk toegepast op den grond, d. i. de fundamenten. Zie het *Woordenb.* (d. i. W. der Ned. taal door de Vr., te W. en a.)

204. *Cybele, der gedroomde Goden moeder. gedroomde :* niet werkelijk bestaande, behoort bij *moeder.* Rhea Cybele, gemalin van Kronos (Saturnus) en daardoor moeder der Goden, ook *Magna Mater* genoemd. Op haar feest, de *Megalesia*, hadden te Rome tooneelvoorstellingen plaats. Zie de Didascalia voor de stukken van Terentius.

208. Bedoeld wordt de *pontifex maximus.* Numa Pompilius gold voor den insteller van den Romeinschen eeredienst. Bedoeld is waarschijnlijk August. De Civitate Dei I, 32, welke plaats blijkbaar uit het hoofd en daardoor geheel verkeerd geciteerd wordt : immers er staat juist, dat de pontifex maximus de spelen verhinderde. [Toch heeft Vondel gelijk, wijl hij niet I. 32 maar II. 8 op 't oog heeft, ja letterlijk vertaalt : „Ingravescente pestilentia, ludi scenici auctoritate Pontificum Romae primitus instituti sunt."]

210. Julius Caesar Scaliger (1484—1558), philoloog en medicus, vader van den Leidschen hoogleeraar. In zijn Poetices lib. I, cap. 37, zegt hij : „(ludi) scenici . . . . pro bona populi valetudine, Sibyllae iussu instaurati" (de tooneelspelen zijn op bevel der Sibylle voor de gezondheid des volks ingesteld).

212. De Sibyllen waren waarzeggende, door een god bezielde vrouwen, waarvan de bekendste is die van Cumae, zie Verg. Aen. IV, 10.
217. maar (die) nu lang uitgestorven . . . .
223. *Dit* slaat op al het gezegde van 191 af. Absolute casus, in de 17e en 18e eeuw door den invloed van het Latijn zeer gebruikelijk, hoewel ook de Oudgermaansche talen dergelijke constructie kennen, zie v. Helten, Vondels Taal, Synt., § 270. — *overgeslagen* van overslaen = bedenken, overwegen, overpeinzen, synoniem met *overleggen;* evenzoo overslagh syn. met overleg, Huyghens, Hofwyck, 68:

Tot werck hoort *overslagh.*

99: Soo verr gaet menschen-macht in allerley belang;
Beraeden, *overslaen* sijn' volle stade langh.

Vgl. Mndl. Woordenb. i. v.
229. *wettige.* Bedoelt Vondel hier *treurspelen,* overeenkomende met de *wetten* der zedeleer of treurspelen, overeenkomende met die der schoonheidsleer?
237. *spitsvondigheden,* niet als bij ons met slechte beteekenis. Vgl. opdracht der Electra aan Tesselschade (v. Lenn. III, 486): „uwe bezigheid . . . . verquickt en zegent zomtyds den Hollandschen Parnas met eenen lieflijcken en aengenamen dauw, van aertige *spitsvondigheden* en geestige bloemen . . ." Hier zijn het de schoone sententiën, waarvan volgens de begrippen van toenmaals, een treurspel vol moest zijn.
242. *geestige.* „XVIIe E. In bijzondere toepassing op den kunstzin. Hetzelfde als begaafd, talentvol". Woordenb. der Ned. taal. Vgl. 105.
246. De acteur Genesius speelde een rol tot bespotting der Christelijke mysteriën; gedurende dat spel wordt hij plotseling bekeerd; hij ontvangt den doop en sterft daarna als martelaar. Zie Schrödl i. v. Genesius, in Wetzer und Welte's Kirchenlexicon, 2e Aufl. Met Ardaleo geschiedde iets dergelijks.
253. Karakteristiek is deze uitlating. Met de *laffe redenen* van B. 251 bedoelt Vondel *leer*redenen, d. i. preken. Althans zoo vatte de predikant Petrus Leupenius het op in zijn geschriftje tegen Vondels *Noodig Berecht,* achter den Lucifer (vgl. blz. 98 en de Aant.). L. verwijt V. daarin, dat „hij seer volmondig opgeeft, dat syn lompe verdichtselen met meerder *pitt van wysheit gestoffeert sijn,* (vgl. B. 251) dan de Predikingen van Gods dienaren, die naar syn gewoonlyke godloosheid by hem niet anders syn, dan *laffe reedenen in den wind gestrooijt, eer verdrietig dan leersaem*". Een bijdrage te meer voor onze kennis van de oorzaken, waardoor Vondel zooveel ergernis gaf [Vgl. hierboven bl. LVII.]
259. *koppelwoort:* samengesteld woord. Τραγῳδία: tragoedia.
264. *knuffelen,* staat naast *knuyffelen,* dat voorkomt bij Kil. o. a. in de bet. van *rodere.* Het komt van knyven, bijvorm van

kluyven (zie Kil.) en heeft hier de beteekenis van „te pakken nemen" ; (vgl. kluppel en knuppel ; knoflook en kloflook ; en voor de vocaal : snuffelen, van snuiven).

266. Israelitisch muziekinstrument, vgl. Psalm XXX. 10.

268. [Vondel redeneert hier weer *ad hominem* tegen de verschillende Protestantsche sekten, die immers ook allemaal spraken van orgel-*spel* in de kerk.]

Inhoudt.

21. *Het tooneel is in den Hemel.* Wat de voorstelling van Hemel en wereld betreft, volgt Vondel in den Lucifer het z.g. Ptolemaeische stelsel, dat echter in werkelijkheid veel ouder dan Ptolemaeus is, en in de Oudheid en de Middeleeuwen algemeen aangenomen was. Volgens dat stelsel bestaat het Heelal uit een aantal in elkander sluitende concentrische bollen of sferen, die zich om een gemeenschappelijke as wentelen. De binnenste sfeer is die der Aarde met haar dampkring ; dan volgen zeven sferen, in ieder van welke zich een der ware of vermeende planeten beweegt (de Maan, Mercurius, Venus, de Zon, Mars, Jupiter, Saturnus). Daarop volgt de sfeer, in welke de vaste sterren gevestigd zijn, het firmament ; de dan volgende is de kristallijnen vgl. vs. 16 en 251 ; zij is de eerste oorzaak van alle beweging in de wereld, het *primum mobile,* en draait zeer snel. De andere sferen bewegen zich trapsgewijze minder snel dan de kristallijnen, zoodat de aarde de geringste snelheid heeft. Om de kristallijnen sfeer bevindt zich het Empyreum, de woonplaats van het Opperwezen-zelf, van de Engelen en de Zaligen, *der Heemlen Hemel,* het *hemelsch paradijs,* vgl. vs. 300 en 758. Hier speelt dus de Lucifer. Gewoonlijk wordt een aantal van negen sferen of hemelen opgegeven, vgl. vs. 45 ; men telt dan de Aarde niet mede. Soms komen er *tien* voor ; dan scheidt men het *primum mobile* van den kristallijnen hemel en maakt er een afzonderlijken kring van, of wel, men beschouwt het Empyreum ten onrechte ook als een sfeer. — Een schoone beschrijving van dit wereldstelsel vindt men in Cicero's Somnium Scipionis (de Re publica, VI, 9—29), [vertaald opgenomen in de noten van Veldermans *Lucifer*-uitgave (1885) bl. 5]. Ook Dante volgt het in zijn Paradijs. Zie ook Ruusbroec's Boec van den twaalf beghinen c. XXX v.v. Natuurlijk is dit allerminst een opgave van litteratuur over dit wereldstelsel. — Kalff in Oud-Holland, XII, 4 v.v. wil, dat Vondels bronnen voor zijn voorstelling van het Heelal in den Lucifer waren de Aanteekeningen bij du Bartas' Semaine in de groote uitgave van 1611 en Rodenburg's Keyser Otto, 1617, maar waartoe hier naar bronnen gezocht ? Het Ptolemaeische stelsel was toen nog algemeen bekend en vrij algemeen gevolgd. De geleerde en geletterde Vondel kende het natuurlijk. Ja zelfs, hij was er geheel in thuis en kon het in betoogen gebruiken, zooals blijkt uit zijn *Bespiegelingen van Godt en Godsdienst,* I, 331 v.v. en 413 v.v.

Personaedjen.

Belzebub, vgl. Matth. X, 25; XII, 24, 27.

Belial vgl. Deut. XIII 13 (en de Aant. daarbij in de Leidsche vertaling van het O. T.); Richt. XIX 22; 1 Sam. I, 16; XXV, 17; 2 Sam. XXIII 6; Job XXXIV, 18; Ps. XVIII, 5; Spr. XVIIII, 28; 2 Cor. VI, 15.

Apollion, met verandering van *y* in *i*, uit het Grieksch ἀπολλύων, de verderver, vgl. Openb. IX, 11.

Lucifer = Morgenster, zooals Jezaja XIV, 12 de Koning van Babylon genoemd wordt, hetgeen allegorisch geduid werd op den Satan. Vgl. de Aant. bij deze pl. in de Leidsche vert.

Luiciferisten. „De eenige reden, welke Vondel bewogen kan hebben, de aanhangers van Lucifer alzoo en niet *Luciferisten* te noemen, is ten einde, bij aanduiding der sprekende personaadjes, deze door het bezigen van *Luc.* voor Lucifer, en *Lui.* voor Luiciferisten te onderscheiden". v. Lenn. VI, 219. — Toch komt elders bij Vondel ook wel eens Luicifer of Luicifar voor.

Gabriel, uitlegger der besluiten Gods en brenger van blijde boodschappen, vgl. Dan. VIII, 16; IX, 21; Luc. I, 19, 26. Vgl. over de namen der Aartsengelen de Aant. bij Dan. VIII, 16 in de Leidsche vertaling.

Michaël, de veldheer Gods, vgl. Dan. X, 13, 21; XII, 1; Brief van Judas, 9; Openb. XII, 7.

Raphaël, de Engel der vertroosting, komt in het deuterokanonieke boek van Tobias en niet in de canonieke boeken voor.

Uriël is geen Aartsengel; hij komt voor in het boek 4 Esdra IV, 1 v.v.

Lucifer.

5. *heil en staet* = heilstaat, vgl. eere en ampten = eerambten, 661, lof en zang = lofzang, 760. — *Almogentheden*: meerv. in pl. v. enkelv., vgl. Elohim, een der namen voor het Opperwezen in het O. T., dat ook een pluralis is.

11. *kreits* = hemelsfeer, vgl. Aant. bij *Inhoudt*, 21. [De opvaart van Apollion en straks 't verhaal van zijn nedervaart (vs. 44 v.v.) is te vergelijken met de vlucht van Gabriel in *Joann. de Boetg* I. 125 v.v.]

14. *riecken* in den letterlijken zin, vgl. Aant. bij 748.

18. Van ouds dacht men zich de sterren als goddelijke, bezielde wezens, vgl. Somnium Scipionis, 15. — Terwijl Belial spreekt is Apollion in den kristallijnen hemel, vgl. 16.

20. Vgl. Ps. CIV, 4.

22. In het Paradijs ligt over alles een heerlijke goudgloed, vgl. 29, welke voorstelling V. wellicht ontleende aan schilderijen der Venetiaansche school, waarop men vaak zulk een goudgloed kan opmerken.

31. Vgl. Aant. bij 181.

32. *vrolijck.* Vgl. vrolycke heuvels, Granida, 286; vroolyck pijn-

loof, Vondels Leeuwendalers, 973 ; 't vrolijcke gewas, Hooft, uitg. v. Leendertz II, 122, enz.

36. hemelspijs, engelenbrood, vgl. Exodus XVI, 13—36 ; Neh. IX, 15 ; Ps. LXXVIII, 20—25 ; CV, 40 ; [in vs. 832/33 heet het nader : „'t hemelsch mann' van Godts onsterflijckheit". Zie ook hiervoren bl. XXXVII].

41. (de beteekenis van) 't geen ik gezien heb, ontgaat mij niet. Maar niet onmogelijk is hier een drukfout, die in alle latere drukken gebleven is, hetgeen zoo vreemd niet zou zijn, en moet men dit en het volgende vs. lezen :

Gezien heb, mist men in 't vermaeck van 's weerelts hoven.
Een eenigh Eden gaet ons Paradijs te boven.

45. Zie Aant. bij *Inhoudt*, 21.

47. De beteekenis van dit vs. is duidelijk, vgl. 21 ; maar waaraan is de uitdrukking *het radt der zinnen* ontleend ?

49. Samenvloeiing van twee gedachten, waardoor een onregelmatigheid : „het rad der zinnen kan zoo snel niet omslaan, als ik *lager dan de maan en wolken afgleed*" en „*lager dan de maan afgegleden zijnde*, bleef ik op mijn pennen hangen."

51. *aenzicht* = oppervlakte. Dezelfde voor de hand liggende overgang van beteekenis in Lat. facies en Fr. face.

53. *verschieten :* opschemeren, flauw zichtbaar worden.

54. Vgl. Genes. II, 10—14.

57. *vlack :* zonder dat iets in den weg staat, in hun volle uitgebreidheid, vgl. Lat. plane.

58. *onderweerelt :* de Aarde, in tegenstelling met den Hemel.

59. [De hof en zijn gestaltenis wordt ook geschilderd in *Adam in Ball.* vs. 299—338.]

66. Vgl. Genes. II, 12, en de Aant. in de Leidsche vertaling.

75. *dan :* als die frissche geest waait.

80. De afwisseling in den stand der zon is gering, en dient slechts om aan elke plant naar haren eisch de meerdere of mindere zonnewarmte te verschaffen, die zij noodig heeft voor het voortbrengen van „groen en vrucht" ; er is dus noch heete zomer noch koude winter, maar altijd hetzelfde („eenerley") seizoen.

84. *wiens,* als gen. plur. Vgl. v. Helten, Vorml., § 128.

85. *ommegang* kan hier moeielijk den Genes. II, 19 vermelden optocht der dieren beteekenen (vgl. *ommegang* = *processie*), wegens de in 87 genoemde visschen. Het zal hier beduiden : òf gezellig verkeer, waarbij men hebbe te denken aan de bekende voorstelling van het vreedzaam samenleven der dieren in het Paradijs, òf eer : gewoonten en gebruiken, eigenaardige levenswijzen der dieren, vgl. M. Nedl. Woordenb. i. v. *ommeganc.* — In Adam in Ball. 1513 schijnt het woord een andere beteekenis te hebben.

90. Vgl. Genes. II, 19.

91. 93. *berghleeuw* en *lantstier* beteekenen, zooals v. Lennep opmerkt (Vondel VI, 226), niets meer dan *leeuw* en *stier,* en dienen

slechts om een klankvol woord te krijgen ; evenzoo *erfgeslachten* 493 ; *lantreus*, Gijsbreght v. Aemstel, 1149.

95. *griffoen :* een fabeldier, half gier, half leeuw, zie Mndl. Woordenboek i. v.

96. Vgl. Job XL, 10—27 en de Aant. in de Leidsche vert.

102. Dit en het vorige vs. zijn eenigszins onduidelijk, zoodat v. Lennep zelfs vraagt, of men in 101 niet wellicht moet lezen : *na* zijnen *lust*. De volgende verklaring neemt echter m. i. de moeielijkheid weg : Had Apollion zijn last reeds volbracht gehad (= *zich in zynen last gequeten*), en *ware hij dus vrij geweest*, hij had den Hemel vergeten.

105. *geestigh* = artistiek, zie Aant. bij B. 242.

107. *klaiaerde — been :* Adam — Eva, vgl. Genes. II, 22. — In het vorige vs. worden de menschen *dubbele* Engelen genoemd, omdat zij in *twee* sexen gescheiden zijn, vgl. 351.

110. Vgl. Genes. II, 7.

112. Vgl. Genes. I, 26.

114. *stomme :* die niet kunnen spreken, vgl. Adam i. Ballingsch., 610 : „(de elefant) . . . is in reêngebruick de kloeckste van de *stommen*." In de volkstaal nog altijd het vast epitheton : „het *stomme* dier".

120. De ziel is een substantie, maar niet materieel, zoodat zij niet gedeeld kan worden ; derhalve : waar zij is, moet zij *in haar geheel* zijn. [Vgl. *Altaergeh.* I. 1285—1292 :

Zoo gaet één ziel door al het lichaem waeren
Door mergh en bloet, door zenuwen en aren
Van top tot teen ; en vult het al, en zit
Geheel in 't kleenste en allergrootste lit.
Ontleedt den mensch, ghy kunt geen ziel ontleden :
Z'is enckel geest : geen geest wort doorgesneden :
't Onsterflijck deel waer in Godts aenschijn blinckt
Wert noit geknot, gereten, noch verminckt.]

— *verstreckt haer hof* = haar *tot* hof, vgl. 1630 en v. Helten, Synt., § 238.

122/123. Volgens de theologen moeten in den eersten mensch vóór den val onderscheiden worden de *status naturalis* en de *status supernaturalis*. De eerste omvat die eigenschappen, welke uit de menschelijke natuur voortvloeien, zonder welke de mensch zou ophouden mensch te zijn. De eigenschappen, die in den status supernaturalis begrepen zijn, de zg. *dona supernaturalia*, schijnen hier door Vondel bedoeld te zijn. Deze toch zijn 1°. justitia et sanctitas (= *deught*) ; 2°. integritas, die wat het verstand aangaat, volmaakte kennis en vrijheid van dwaling veroorzaakt, (= *voorzichtigheit, en kennis*), en wat betreft het *liberum arbitrium* (= *vrije wil*), deze eigenschap houdt in volle *rectitudo* en buiten den invloed van booze begeerte. — Zie ook Vondels Berecht voor Adam in Ballingschap.

127. Vgl. Genes. II, 23.

142. *gade of gading :* een woordspeling, als in 40, 455, 586, 602, 628/29, 787, 1045, 1436, 1755. *gading* = paring, vgl. Woordenb. en Mndl. Woordenb. i. v. — De in dit en de vorige vss. aangeduide grief wordt zoo straks nog verre overtroffen door een veel bitterder oorzaak van ontevredenheid, vgl. 218 v.v. ; vandaar dat op deze grief verder in het stuk niet meer gezinspeeld wordt. [Het denkbeeld van den „hemel zonder vrouwen" heeft Vondel later nogeens fraai uitgewerkt in een bruilofsvers, Unger, 1657—60, bl. 44, vs. 13—24. Zie ook, ib. bl. 115, vs. 15.]

145. *opgespanne :* gespannen. Vgl. gespannen aandacht, in spanning, spannende handeling.

155. De schoonheid van Eva voldoet aan den hoogen eisch, dien Adam, in aanmerking van zijn eigen schoonheid, kon stellen.

158. *wiens,* als gen. sing. fem. Vgl. v. Helten, Vorml., § 126.

161. *hoe schoonze* = *hoezeer* zij *ook.* De interpunctie is voor ons vreemd ; wij zouden na *behaegden* een komma plaatsen ; vgl. 1254 en passim.

162. *'t morgenlicht der maeghden :* de eerste vrouw, vergeleken bij den dageraad.

163. *dier :* levend wezen in 't algemeen, vgl. Kil. dier, animal, *animans,* etc. Bij Cats is *dier* gewoonlijk = meisje [evenals in Vondels *Beeckzang :*

Daar al d'andre, arme *dieren*
Bleeck en treurigh quijnen gaan.
Unger 1621—25, bl. 108].

176. Vgl. Ps. CIII, 15.

181. Vgl. Genes. II, 9 ; III, 22. — Van den boom des levens heeft Apollion een tak medegebracht, vgl. 25 ; hij heeft dien wellicht nog in zijn hand. — *onbederflijk* = die niet kan bederven (onzijdig werkw.), vgl. 2151, hetzelfde als *onbederfzaem,* Altaergeheimenissen I, 783. Daarom wordt ook in 31 van het loof aan dien tak gezegd, dat het *„zyne verf behoudt".*

196. *willen* met de beteekenis van zullen, vgl. 497 en passim. Zie v. Helten, Vorml., § 47.

203. *wiens,* vgl. 158, of wegens het met *de hooghste Goetheit* bedoelde, nl. God.

207. Vgl. Genes. I, 27.

208. *'t eeuwig Ryck :* het rijk der eeuwige zaligheid.

212. *'t wonderlyck en zienelyck Heelal der weerelt* wordt door v. Lennep verklaard door : het *onzichtbare* en *zichtbare* Heelal. M. i. is dit een zeer willekeurige verklaring van het woord *wonderlyck,* die alleen moet dienen om een tegenstelling met *zienelyck* (= zichtbaar) te verkrijgen. Evenals in 583 beteekent *wonderlyck* hier *bewonderenswaardig* (Kil. geeft ook : *admirandus, admirabilis*), terwijl wij *zienelyck* hebben op te vatten òf als *aanzienlijk, verheven* (zie Oudemans i. v. sienlijck) òf = Mndl. *siene* = *schoon,* vgl. vroo-lijk, lee(de)lijk.

216. *in den trans Van 't ongeschapen licht :* het Empyreum.
220. De verheffing van het menschdom, in dit en de voorgaande vss. bedoeld, zal plaats hebben in den persoon van Christus, *„een licht dat niet verschilt van Godt"*.
221. *been en aren*, vgl. Joh. I, 14. — In deze uitdrukking beteekent *ader* niet alleen *ader* in onzen zin, maar ook *zenuw, spier en pees*, vgl. Nederd. Gloss. van Bern : *„adre*, fibra, vena ; *adre* vel *pese*, nervus", en Diefenbach, Gloss. Latino-Germanicum : *nervus*, o. a. Hd. *ader*, *adre*, Vgl. ook in Shak.'s Hamlet, A. I. Sc. IV : My fate cries out, And makes each petty *artery* in this body As hardy as the Nemean lion's nerve.
224. *onbeschaduwt Ryck :* het Rijk van het licht. — Vgl. Hand. XVII, 31 ; Rom. II, 16 ; XIV, 10, enz.
227. *innery :* rijdende zijn plechtigen intocht houde : waarvan Christus' intocht in Jeruzalem als 't ware de aardsche prototype is.
232. [versta : dit is noodzakelijk, wijl een onherroepelijk besluit. Vgl. vs. 438.]
233. *stemt :* vaststelt, besluit. Kil. stemmen, vetus, J. schicken. *constituere*, componere.
242. Na Gregorius den Groote en Pseudo-Dionysius werd door de theologen voorgoed vastgehouden aan een indeeling der Engelen in drie hierarchieën en elke dezer weder in drie reien of koren. Sedert de scholastici werd deze onderscheiding algemeen bekend. Vondel volgt hier dus de overlevering. De Engelen bestaan uit 1°. *seraphijnen, cherubijnen* en *tronen ;* 2°. *heerschappijen* (dominationes, *κυριότητες*), *krachten* (virtutes, *δυνάμεις*), *machten* (potestates, *ἐξουσίαι*) ; 3°. *vorstenheden* (principatus, *ἀρχαί*), *Aartsengelen* en *Engelen*. Vgl. Genes. III, 24 ; Jez. VI, 2 ; Ezech. X, 3 ; Rom. VIII, 38 ; Eph. I, 21 ; Col. I, 16 ; 1 Thessal. IV, 16. — Zie J. A. Becker in Wetzer und Welte i. v. Engel
251. Zie Aant. bij Inhoudt 21.
256. De Engelen zijn dienaars en werktuigen der Goddelijke Voorzienigheid, inzonderheid ten opzichte van de menschen. Elk mensch heeft zijn beschermengel, en uit sommige bijbelplaatsen, vooral Daniël X, 13 v.v. (vgl. de Aant. in de Leidsche vertaling,) leidde men af, dat geheele volken, rijken, gewesten en steden ook hun eigen beschermengelen hadden. — Vgl. Ps. XCI, 11 ; Matth. XVIII, 10 ; Handel. XII, 15 ; Hebr. I, 14, enz. Zie J. A. Becker t. a. p.
257. *Goden*, volgens het Bijbelsch gebruik ook vaak gezegd van Engelen en zelfs van overheidspersonen of rechters ; vgl. Ps. LXXXII, 6. In de 17e eeuw zeer algemeen ; vgl. Vondels Salomon 1208: „een aertsche Godtheit" = een koning. Zie vele plaatsen bij Jonckbloet IV[3], 140 [en vergelijk hiervoren bl. VI].
261. Vgl. Openb. VIII, 3—4.
263. *'s Godtheits.* Zie over den genitivus op -s bij vrouwelijke substantiva, v. Helten, Vorml., § 65.

269. *manne en honighdau* zijn synoniem, vgl. Salomon 601; maar niet in het O. T., waar honingdauw iets anders is, nl. een ziekte in het graan, vgl. Deuter. XXVIII, 22. — Vgl. Aant. bij 759.
276. Vgl. Luc. XII, 7.
277. Vgl. Ps. XCI, 12; Matth. IV, 6.
278. *een' Groote*, nl. een Engel van een hoogere rei. „Vele theologen namen aan, dat de hoogste koren der Engelen een zending aan de schepselen nooit onmiddellijk, maar door lagere Engelen volbrachten." J. A. Becker t. a. p.
281. Vgl. Ps. CXIII, 5. *'t grondelooze licht* in het volgende vs. is het Empyreum, vgl. de Aant. bij Inhoudt 21. — Wij vestigen de aandacht op een zeer lezenswaardig opstel van Dr. L. Simons te Brussel, getiteld: „Een blik op Vondel als wijsgeer. Naar aanleiding van den eersten Rei uit Lucifer", afgedrukt in de Verslagen en Mededeelingen van de Vlaamsche Academie Mei/Juni 1898, bl. 247 v.v.
284. *van tijt noch eeuwigheit gemeten, noch ronden.* Ten onrechte noemt Jonckbloet deze vss. bombast (Gesch. der Ned. letterk. IV³, 162). Men moet ze aldus opvatten: „nòch van tijd en eeuwigheid nòch van ronden gemeten", d. i. God is onmeetbaar, zoowel in den tijd als in de ruimte. *Ronden* zijn de sferen of kringen in het „Heelal der weerelt" (vgl. 211) en dus de grootst denkbare deelen der ruimte. Dat de „eeuwigheit" geen maatstaf kan zijn, is logisch waar, maar men bedenke, dat wij hier niet met een wetenschappelijk betoog te doen hebben, en men den dichter wel eenige vrijheid in zijn woorden mag gunnen. Dr. Simons verdedigt het woord hier zelfs op philosophischen grond, zie zijn opstel bl. 264.
285. *zonder tegenwight, Bij zich bestaet. Bestaen* beteekent hier: *blijven staan*, zie Mndl. Woordenb. i. v. en vgl. *bestand* = *wapenstilstand*. Het beeld is aan de weegschaal ontleend, die zonder tegenwicht niet blijft staan, maar doorslaat. Het Opperwezen staat onbewegelik vast, ook zonder tegenwicht. Deze beeldspraak beteekent het zelfde als de volgende: *geen steun vau buiten Ontleent, maer op zich zelven rust*, nl. dat God, in strikten zin, het eenige zelfstandige en onafhankelijke wezen is.
287—290. Er is geen reden, om *middelpunt* in 290 in figuurlijken zin op te vatten, als zou Vondel hiermede hebben willen zeggen, dat God eigenlijk de ziel is van alle dingen; dit volgt eerst in 291 v.v. Vat men nu middelpunt in de eigenlijke beteekenis op, dan kan het hier niet zijn het middelpunt van het „Heelal der weerelt", d. i. de zinnelijke wereld, die van tijd en ruimte, bedoeld in 211, daar dit immers niet God, maar het middelpunt der Aarde is, vgl. Aant. bij Inhoudt. 21. Hier wordt bedoeld het middelpunt van „der Heem'len Hemel", het Empyreum, d. i. de in tijd noch ruimte bestaande bovenzinnelijke Wereld. Ten allen tijde heeft men getracht deze laatste wereld te schilderen. Maar de phantasie, die het beproefde, kon niet verder gaan, dan

de dingen der zinnelijke wereld op de bovenzinnelijke overbrengen. Daartegen komt vervolgens de reden in verzet, welke dan het door de phantasie tot stand gebrachte wel laat bestaan, doch zooveel mogelijk naar haar eischen wijzigt. Aldus ontstaat een voorstelling der bovenzinnelijke wereld, welke te gelijk afbeeldsel en tegenstelling der zinnelijke wereld is, hetgeen tot de wonderlijkste contradictiën moet leiden. Zoo heeft men in „der Heem'len Hemel" evenals in het „Heelal der Wereld" negen ronden, nl. de vuurkringen der negen Engelenreien, vgl. Dante's Paradijs, zang XXVIII en de aanteekeningen daarbij van Mr. Joan Bohl in zijn vertaling, bl. 428, 430, 432. Vondel bedoelt deze ronden in vs. 396 en heeft ze ook op deze plaats in de gedachte. Zie ook Aant. bij vs. 1202. Maar terwijl nu de ronden van het Heelal zich sneller bewegen, naarmate zij verder van het middelpunt verwijderd zijn, bewegen die van den Hemel zich sneller, naarmate zij het meer nabij komen. In het Heelal heeft men het „grof en zackende element", vgl. 478 ; de Engelen vliegen, ze zijn niet onderworpen aan de zwaartekracht. Voorts is in het Heelal afstand, daar het in de ruimte bestaat ; in den Hemel echter, het ruimtelooze, kan geen afstand bestaan, vgl. mr. Bohl's aanteekening op het Par., bl. 471. Daar vervalt alle onderscheid tusschen cirkelomtrek en middelpunt en is het dus mogelijk, eenmaal gephantaseerd de negen kringen der Engelen met God als middelpunt, dat die Engelen zich zoowel *om* als *in* God bewegen, zie vs. 398 : „om Godt haer *middelpunt* en *omloop* (= omtrek) te gelyck." — Vgl. Leendertz, Maerlant's Strophische gedichten in Tijdschr. v. Ned. taal- en letterkunde XIX, 164/165, waar gewezen wordt op een plaats bij Maerlant, die met deze vss. groote overeenkomst heeft.

302. Vgl. Jez. VI, 2. — Om de vss. 294—302 te begrijpen, komt het mij voor, hierin geheel afwijkend van Dr. Simons, dat wij het volgende moeten in 't oog houden : De Engelen zijn, volgens sommige kerkvaders, geschapen op den vierden scheppingsdag, vgl. Aant. bij 1017. De goeden, d. i. *bona, beneficia* van 295—299 zijn dus het geschapene der drie eerste scheppingsdagen, nl. het licht, het uitspansel, zee en land en de planten (vgl. Genes. I, 1—13). Die *goeden* zijn dus geschapen, eer de Engelen er waren, en eer dus ook hun verblijfplaats, „dit in top voltogen Palais, der heemlen hemel, blonck".

304. [Vgl. *Joann. de Boetgez.* III. 247—49 :
Men ziet zich cherubijns en serafijnen decken
Met dubble vleugelen. Men hoortze een' koorgalm wecken.
Zij zingen : heiligh, driewerf heiligh is de zoon, enz.]

312. [vgl. *Salmoneus*, 1540/41 :
Met uwe slangeroe verdaghvaert al wat leeft
En niet en leeft . . .]

317. Vgl. Ps. CII, 28.

318. *alle Englekennis En uitspraeck :* Engelenkennis en Engelenspraak. *Uitspraeck* = spraak, als in 158.

319. [Vgl. hier *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst,* II, vs. 27—46, vooral:

Zelf Aristoteles bekent ons hoe 't onmeetbaer,
Waerbij men Godt verstaet en Godtheit, is onweetbaer.
Oock zeght men lichter wat Godt niet is dan wat hy
In wezen is. Wie zwijght, en schroomt van Gode vrij
Te spreecken, weet volmaecktst van Godts natuur te spreecken.
De wijsten blijven zelfs in hunnen adem steecken.
De tongen stamelen in 't noemen van het geen
Onnoembaer is, en noit ontkleet den mensch verscheen. —

Ook deze verzen uit *Noah* vs. 1232—1239:

Ik weete, Godt zy lof, dat krachten ons ontbreeken
Om zonder stameren van Godts natuur te spreeken,
Een onbegrijpzaemheit, geen steurnis onderdaen.
Men moet door 's menschen spraeck Godts eigenschap verstaen.
. . . .
Hier geeft des menschen tong alleen een krank geluit,
En drukt de beelden van de ziel door dootverf uit.

en dit zijn de eenige parallel-verzen niet!]

323. Wie wordt aangesteld tot zijn verkondiger? Wie durft zich daarop beroemen? — *Orakel* = hij die verkondigt, vgl. B 11, waar *onfeilbare Orakelen = de H. Schrijvers* is. — Voor *wyden,* vgl. 849, 2063 en ons: *wijden tot priester.*

324. Vgl. Exod. III, 13, 14.

327. *glans en ader:* de glansende (bron)ader, vgl. 356, 505, 506, 675, 716, 787/788, 799/800. 1111, 1171, 1409, 1418, 1471, 1595.

330. In dit en het volgende vs. schijnt een toespeling te liggen op de heerlijkheid des menschen, aan wien dat heil *wel* beschoren is. [Juister is, hier een belijdenis te lezen van 't geloof der goede, niet-afgunstige Engelen in de toekomstige direkte aanschouwing Gods, welke ook hun na hun proeftijd beloofd is. Vgl. hiervoren bl. XXXVIII.]

337. Vgl. Jez. VI, 3.

340. *het groot gebodt,* nl. dat Gabriël vs. 202 v.v. heeft afgekondigd

341. Over dit vs. is men het niet eens. In het Woordenb. der Ned. Taal i. v. bondig worden vss. 340—342 aldus geparaphraseerd: „Gods gebod is heilig: Zijn verborgen, ondoorgrondelijk raadsbesluit (mysterie) worde (door ons) als onveranderlijk vaststaande en derhalve verbindend erkend en aangenomen: het worde met aanbidding geëerbiedigd." Soortgelijke verklaring reeds vroeger van v. Helten, Tijdschrift I, 160. De omslachtigheid der paraphraseering kan echter het feit niet goed maken, dat bij deze verklaring vs. 341, dat dan kortweg zou beteekenen: „Zijn besluit zij verbindende", volkomen ondichterlijk, en Vondel geheel onwaardig is. V. Lennep (VI, 232) slaat voor een verklaring in verband met 342, aldus: „hoe bondig, hoe beknopt en alzoo onverklaarbaar het ons medegedeelde ook zij, men be-

hoort te aanbidden en te gehoorzamen." M. i. is deze verklaring in hoofdzaak de juiste. Daarmede strijdt ongetwijfeld de interpunctie, maar er zijn meer zonderlinge interpuncties in het stuk (zie b.v. Aant. bij 161 en 1806), en in den 4den druk (volgens de telling van Unger in zijn Bibliographie van Vondels werken), die tot de groep der gewijzigde drukken behoort (zie Inleiding der vorige editie, bl. XXXIX) staat een dubbele punt achter *bondigh*. *Bondigh* beteekent hier *raadselachtig*, een beteekenis, welke niet zoo heel ver af staat van de onder I, 7, in het Woordenb. met „door in weinig woorden veel zeggend" omschrevene, en gesteund wordt door het Middelhoogd. „*bunt*" dat o. a. „verwickelung, rätsel" beteekent (zie Benecke i. v.), en door het etymologisch verwante Middelnederlandsche *ontbinden* = duidelijk maken, uitleggen, vgl. Mndl Woordenb. i. v. Het woord *bondig* wordt in deze beteekenis, naar het schijnt, nergens elders aangetroffen; wel het met een synoniem suffix gevormde en dus feitelijk identische *bondelijk*, in een refrein, door Dr. Leendertz uitgegeven in Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterk. XX, 76. Het woord *geheimenis* wordt herhaaldelijk gebruikt van Godts besluiten, vgl. 453 : het boek dier besluiten heet „Gods geheimnisboeck", 447 ; Gabriël, die ze afkondigt, heet „Godts geheimnistolck", zie de lijst der „Personaedjen". De uitdrukking geeft te kennen, dat het „waarom" dier besluiten voor de rede verborgen gehouden wordt, vgl. ook 482 en 488. — Vss. 341 en 342 beteekenen dus : „Hoewel Gods besluiten raadselachtig zijn, toch moeten wij zijn bevel aanbiddend gehoorzamen". Vgl. nog 547—552.

348. Voor de snelheid der Geesten, vgl. 13, 21 en 1732.

349. De morgenster is Lucifer's symbool ; zij versiert zijn diadeem, 356, 404 ; staat op zijn standaard, 644, 1772, 2004 ; en in zijn schild, 1789. — Vgl. B. 36 en 1264.

351. Vgl. Aant. bij 107.

356. stralende morgenster.

360. Vgl. Leeuwendalers. Voorr. 43/44 : „Herderspelen, *het is nacht* Roept de Heere- en Keizersgracht". Deze uitdrukking leeft nog in de volkstaal ; althans in Overijsel ; *'t is nacht met hem* = het is mis met hem.

364. *onderdaen*, geen afkorting van *onderdanig*. Het woord, dat bij ons alleen substantief is, is eigenlijk verbaal adjectief van *onderdoen*, en hier nog zoo gebruikt, dus = ondergeschikt, vgl. 588, 881 en v. Helten, Vorml., § 107*b*.

365. Vgl. Hebr. II. 10.

367. Vgl. 277. — Wat Luc. van 363 af zegt, is een weerklank van het door Gabriël 257 v.v. afgekondigde gebod.

369. d. i. zij krijgen onze erfenis, vgl. Mndl. Woord, i. v. comen ; zoo nog bij ons niet ongebruikelijk.

371. Vgl. Genes. I, 27—31.

373. *den grooten staf :* den scepter van God-zelf. De accusatief-

vorm voor den nominat. is niet zelden bij Vondel, zie v. Helten, Synt., § 272. — De *eerstgeboornen* zijn de Engelen, die vóór den mensch geschapen zijn.

378. *'t eeuwigh feest :* de eeuwige blijdschap, een der middelnederlandsche beteekenissen van het woord, vgl. Mndl. Woordenb. — vgl. 819.

387. *min noch meer Of* . . . . = niet meer of minder dan, alsof . . . .

389. Vgl. Genes. II, 7. — *aerde en klay* = klaiaerde, vgl. 107.

390 v.v. Weerklank van 217 v.v.

392. *nederslaghtigheit,* niet is onze beteekenis, maar = *deemoedigheid,* vgl. Kil. neder-slachtigh. vet. *Holl.* humilis. Woordspel met „neêrgeslagene oogen" ; vgl. voor dergelijk woordspel, 142 en de daar geciteerde plaatsen.

394—399. Het menschdom zal, *in den persoon van Christus,* zich aan de zijde der Godheid stellen en heerschen over het in ruimte en tijd onmeetbare gebied (*langer en wyder dan de ronden Der entlooze eeuwigheit*) ; de zalige menschen zullen, opgenomen in de kringen der Engelen, zich daar *in* en *om* God bewegen (*haer,* nl. van die ronden, *middelpunt en omloop te gelyck*). Vgl. Aant. bij 287—290.

404/405. *morgenstralen En hulsel :* diadeem, waarin de morgenster, Lucifers symbool, vgl. Aant. bij 349. *Hulsel* = haarsieraad, vgl. Palamedes 2348, Salomon 1141.

408. De verheffing van den mensch wordt vergeleken met de zon; als die opkomt, verflauwt het licht der starren (*wijcken*).

413. Weer een toespeling op L's symbool, vgl. Aant. bij 349.

420. nl. Christus.

426. De ontevreden Engelen stellen het voor, alsof hun achteruitzetting strijdt met een hun verleende handvest, vgl. 680, 853, 881, 1517.

430. *d'eerste :* een taalgebruik, dat herinnert aan het Latijn, in welke taal men in een geval als dit *primus* en niet *primum* zou zetten ; evenzoo in 560.

431. Vgl. Jez. XIV, 12.

435. Dit is mijn wettig, vaderlijk erf.

436. *vloecken* = *rampen,* datgene, wat van een vloek, d. i. vervloeking, het gevolg is, vgl. Palamedes, 632. Dezelfde overgang van beteekenis bij het oppositum : *zegen.* Vgl. Salomon 1336 : „verkeer uw' *zegen* niet in hondertduizent *vloecken.*"

437. Deze zeemansterm ook elders bij Vondel. Salomon 1787 : „wy zijn dien hoeck te boven".

438. *is 't noodlot* = is het noodwendig [vgl. vs. 232].

447. het boek der besluiten Gods, zie Aant. bij 341.

455. woordspeling met de dubbele beteekenis van *licht.*

456. *raetslot en besluit* zijn synoniemen. Vondel bedient zich gaarne van deze figuur, zie 435/436 en elders [in vs. 232 : *noodlot en besluit*].

460. berooft hen van hun recht op de hun eerst geschonken gaven.

463. *aertworm*, vgl. 389.
470/471. toespeling op de menschwording Gods.
475. *weerelt* = menschdom, zie 253.
476. Vgl. Hebr. I, 6. — *een wulpsch vermogen.* Vgl. v. Lennep VI, 63 : „Dat Aemstel . . . verkieze een' *wulpschen* Heer Gelyck Rehabeam . . . .", en v. Lenn. X, 271 (voorrede van Faëton) : „. . . . de heerschappy van hooge staeten (staet) alleen aen wijzen en voorzichtigen en niet aen *wulpen en onbeslepene harssens* te betrouwen."
478. Vgl. 389, 457, 463, 690. — *grof en zackende* in tegenstelling met de Engelen, die *lichaemloos* zijn, 477, en kunnen *vliegen.*
480. Ironische toespeling op *grof* in 478.
482. *geschil :* hetgeen niet recht en effen, en dus geplooid, en onduidelijk is — *ontvouwen*, vgl. Aant. bij B. 196.
483. Vgl. Openb. V, 1.
487. *zelfs* Seraphijnen, het hoogste, en God 't dichtst nabijkomend Engelenkoor, vgl. Aant. bij 242.
493. „Tafel heeft hier de beteekenis van 't Lat. tabula, en de dichter stelt zich een *houten bord* voor, met een lange genealogie er op geschreven, toen een zeer gewoon meubel in vele huizen." v. Lenn. VI, 237. — *erfgeslachten*, vgl. Aant. bij 91, 93.
495. Vgl. Ps. II, 8 ; LXXII, 8 ; Philipp. II, 10, 11 ; Heb. I, 2 enz.
497. *wil* = zal.
499/500. *het hoogste woord . . . . voeren ;* in sterkere beteekenis dan thans, = commandeeren.
504. Vgl. Aant. bij 242.
505. *glans en opgang :* opgaande glans.
506. *haar hooft en kroon :* haar gekroond hoofd, zoo ook 568.
515. Vgl. Openb. VIII, 3.
516. Vondel denkt hier aan het oude Gregoriaansche kerkgezang, dat *eenstemmig* was. — *kooralen* = koorzangers, zie Kil. : kooraël. puer choraulis, puer symphoniacus.
520. *gerust genoegen :* berustende tevredenheid. *Gerust* komt hier van *rust* in den zin van *berusting*, vgl. in 560 *rusten* = *berusten* en 879.
522. *Godt en Godtheit*, vgl. 523, 524 : „*vereent*, *Vereenight*, en verbint" en 290 „*een* en *eenigh*" middelpunt.
526—528. indien het geoorloofd is op één lijn te stellen (*te stellen tegens een*) deze ongelijkheid van het oneindige en het eindige.
534. In dit en de vorige vss. vergelijkt Luc. God met de zon, „'s menschen bloet" met een „*smoock*", vgl. 523/524.
535. *blint* = *donker ;* dezelfde gewijzigde beteekenis, als bij Lat. *caecus* vaak voorkomt. — *ick zaegh :* men lette op den conjunctief evenals in 537.
536. *orden en geschicktheit :* synoniemen. *geschicktheit* = *welgeschiktheid.*
548. Vgl. 483 en 488.
550. *den waerom.* Ook in 't Mndl. was *waeromme*, als subst. ge-

bruikt, meestal niet onzijdig. Vgl. Verwijs, Bloemlezing II[2], 201.

552. Zinspeling op het Heilige der Heiligen in den tempel van Salomo, dat alleen door den Hoogepriester mocht betreden worden.

553—555. Het kennen van Godts besluit omtrent de bestemming van het menschdom is als de dageraad ; het kennen van de reden van dat besluit, die eerst trapsgewijze zal geopenbaard worden, en waardoor men Gods wijsheid eerst ten volle zal genieten, is als de zon. — Men lette op de beteekenis van *gebruicken*, = *genieten*, in het Mndl. de gewone, vgl. Palamedes, 2222 en Woordenboek i. v.

563. *Kraaien* is aanvankelijk de naam van het geluid van de kraai en andere vogels, later beperkt tot dat van den haan en tot een soortgelijk geluid van kinderen, zie Frank. Etym. Woordenb. i. v. Dat *uitkrajen* hier zou gezegd worden van het geluid van de bazuin, schijnt vreemd. M. i. beteekent het woord hier : *luide afkondigen* en is dit verklaarbaar door een vermenging van de beteekenissen der woorden *kraaien* en *crayeeren* (vgl. Mndl. Woordenb. i. v. *craeyen* en *crayeren*) die trouwens op den uitgang na, misschien oorspronkelijk identisch zijn. Vgl. voor die vermenging Nieuwe Verm. Lusthof (1607), 39 :

Hoort hoe die cleyne dieren
In 't bosch met sangh craieren,

waar *craieren* juist omgekeerd de oorspr. beteekenis van *craeyen* heeft aangenomen.

565. men zal dus uw macht inkorten ; verg. *de vleugels kort*', 1765. Thans wordt *fnuiken* zonder de *vleugels* gebruikt. Het woord beteekent : *de slagpennen uittrekken*, vgl. Verdam, Tijdschrift IV, 220 v.v.

567. *geen minder*. Uit 568 blijkt, dat met dien mindere Gabriël bedoeld wordt.

570. Vgl. Jez. XIV, 12—14 en B. 37 v.v.

571. *kreitsen*, evenals 598 ; vgl. 11 en de Aant. bij dat vs.

572. *tot* een paleis, vgl. Aant. bij 120.

574. Vgl. Ps. CX, 1. — *blyft* = *zal zijn*. Deze beteekenis van blijven is na verwant aan de Mndl. Woordenb. i. v. blyven 7) opgegevene, maar niet dezelfde.

578. *den veldheer*, nl. Michaël. — Vgl. Aant. bij 373.

583. [Vgl. *Faëton*, 904/5 :

Dit wonderlijck heelal wil haest een baiert worden
En storten overhoop in eenen mengelklomp.]

586. woordspeling met *dagen* en *dagh*.

588. *onderdane*, vgl. Aant. bij 364. — *Goden*, zie Aant. bij 257.

593. [Vgl. dit vers met 2043].

595. *Orakels* : Gods besluiten, vgl. *geheimenissen*, Aant. bij 341.

602. woordspeling met *opzetten* = op 't spel zetten, en *opzet* = voornemen, plan.

603. *star, en kroon.* Vgl. Aant. bij 349.
611. Godts besluit wordt vergeleken met een legermacht met spitse slagorde.
620. *steile steilten ;* vgl. 392, 522.
628. [Vgl. *Zeemagazijn*, 264 :
Die met een' slingerslagh den stoutsten reus verneert].
628/629. woordspeling met *heir* en *heerelijck.*
633. *op alle hoven :* hiermede zijn waarschijnlijk weer de kreitsen of sferen van het Heelal bedoeld. Wij hebben dan hier het woord in zijn oudste beteekenis, die vermoedelijk : „omheining, *kring*" zal zijn. Nog thans beteekent in 't Hoogd. en ook in het Westvlaamsch *hof* o. a. : „kring om de maan". Vgl. Mndl. Woordenb. en Franck i. v. — Ook in Overijsel spreekt men van een „hof om de maan".
635. *'t hemelsch heir*, vgl. Richt. V, 20 ; Job XXV, 3 ; XXXVIII, 7 ; 1 Sam. I, 3 en de in de Aant. bij deze laatste pl. in de Leidsche vertaling geciteerde plaatsen. — Men dacht zich de sterrenzelf als bezielde wezens, vgl. 17 ; of wel bij elke ster een Engel, die haar beweging veroorzaakte.
640. *bestaen :* blijven staan, bestand zijn, vgl. Aant. bij 285.
647. Deze bijzonderheid van Michaëls banier is door Vondel ongetwijfeld ontleend aan het verhaal van het *labarum*, het vaandel van Constantijn den Groote, dat, volgens de legende, in den slag, dien deze keizer met zijn mededinger Maxentius streed (a° 312), van den Hemel gevallen was. Op dit heilige vaandel stond een kruis en het *monogram van Christus.*
657. de officieren en de minderen.
658. *verdooft*, = *doof maakt*, of = *verstompt, verstokt maakt*, van *doof*, dat niet alleen gezegd werd van hem, die niet hooren kan. Vgl. Mndl. Wb. i. v. — Voor *doof* en *verdooven*, gezegd van gemis aan glans, vgl. 353, 359, 898, 975 en v. Lenn. IV, 409 : By zulck een hooftcieraet staen goude kroonen *doof.* — Synoniem van *doof* in deze beteekenis is *doot*, vgl. 358 „En schynt ons glansen *doot*" ; evenals nog in 't Westvlaamsch *doo e* kolen = ons *doove* k len, vgl. Mndl. Woordenb. i. v. doot.
661. *eere en ampten :* eerambten, vgl. Aant. bij 5.
663. [Vgl. uit Bredero's *Sp. Brabander*, vs. 1042 :
Het moet al duyster zijn daer dat volckje sal dwalen].
664. Op zijn gelaat ligt een vernis van veinzerij en bedrog. (Er is echter ook een andere opvatting mogelijk.)
666. *leg het over* = in 662 *overlegh*, vgl. v. Helten, Vorml., § 63.
675. *kans en voordeel :* voordeelige kans.
678. *iet wat glympelyx en met een' schyn verbloemt :* twee synonieme uitdrukkingen. Over *glympelyx*, zie Woordenb. i. v. en Dr. J. W. Muller in het Tijdschrift X, 14 v.v. — *scijn* = schoone schijn.
680. *handvest, eer, en staten*, vgl. 685, 686.

684. *schennen* = aanhitsen, niet te verwarren met het andere *schennen*, 2123. Vgl. Palam. 560.
690. Vgl. Aant. bij 478.
692. *bogen*, nl. de kringen in den Hemel, vgl. Aant. bij 287—290.
696. *dieren*, vgl. Aant. b. 163, *dieren* in tegenstelling met Geesten, 689.
704. *zoo sluit ik :* zoo is mijn conclusie, nl. het gezegde in 703. — Van 688—703 somt Apollion de drogredenen op, waarmede hij voornemens is de Engelen te verleiden.
708. Vgl. Aant. bij 242.
716. *wapen* kan hier niet *zwaard* beteekenen, zooals beweerd is, en wel omdat het verbonden is met *hangen*. — Het is hier = zegel, wegens het daarop geprente *wapen*. — *klaght en wettigheit :* wettige klacht.
724. *optoght* moet hier *militaire expeditie* of misschien *opstand* beteekenen ; van een *optocht* in onzen zin is geen sprake ; evenzoo *toght*, 1077, 1510, en 1621 ; vgl. Jeptha, 165.
732. *hoffelycke gevels* = de gevels van het hof. Vgl. Palamedes, 2007 : „broederlijck en deerlijck ongeluck" = d. o. van uw broeder ; Palamedes 2196 : „moederlijcke schim" ; en bij ons : koninklijk paleis, enz.
735. *bedroefde :* donkere. *Droeve* beteekent : onhelder, troebel, donker, zie Mndl. Woordenb. i. v. en op *bedroeven*. Vgl. Palamedes 403 : „de nacht is op zyn *droefste*".
742. Vgl. Jez. XIII, 10 ; Ezech. XXXII, 7 ; Joël II, 31 ; III, 15.
748. *lucht van Geesten.* Om het element te beschrijven, waarin de Geesten leven, kiest Vondel het fijnste en minst materieele, dat hij kent ; *klank*, *geur* en *glans*. *Lucht van Geesten* beteekent dus : *welriekende l. v. G.*, vgl. 72 : „Geen Engel, onder ons, zoo *zoet' een adem* heeft". In 14 : „hy begint ons lucht te *riecken*", moeten wij *riecken* dus in de eerste beteekenis opvatten.
755/756. Bedoeld wordt de reizang achter het eerste bedrijf.
757. De voorstelling van *roozegaerden en tuinen* in den Hemel vindt men o. a. bij Dante, Paradijs, 30ste zang.
759. *dau en spys* zijn hier synoniemen. Vondel denkt nl. aan het manna, dat als dauw op de aarde viel en tot spijs diende, vgl. Aant. bij 269.
760. *lof en zang* = lofzang, vgl. Aant. bij 5.
764. *bleeck, en dootsch.* Naar aanleiding van een plaats als deze zou men kunnen vragen, of ons *doodsbleek* niet een copulatief adjectief is, als *kersversch* en dus niet eigenlijk „dood*sch*bleek" moet gespeld worden.
768. Vgl. Matth. X, 16.
777. *oploopentheyt :* hier niet = oploop, in den zin van oproer, waartoe de misnoegde Engelen nog niet gekomen zijn ; maar = *onrust* en *ontevredenheid*, welke beteekenis zich in dit woord ontwikkeld heeft uit die van *ongelijkheid*, vgl. Lat. iniquitas ; van *oploopen* in den zin van *zwellen*, b.v. in : „de hand loopt op", d. w. z. : er komt een buil op. Vgl. Aant. bij 1100.
784. Vgl. 202 v.v.

787. Hetzelfde woordspel met *leggen* en *laegh* als in 40. Men ziet, dat Vondel ons streng onderscheid in 't gebruik van *liggen* en *leggen* niet kent.
787/788. *voncken En stralen* = vonkelende stralen.
795. Vgl. Joël II, 13.
799/800. *lievreien En vrolyckheit :* vroolijke livreien. Wegens de tegenstelling met *rou* (= rouwgewaad) heeft men hier niet te denken aan de gewone beteekenis van livrei : de bijzondere kleeding van bedienden en uniform in 't algemeen, (vgl. 1779) maar aan de daarvan afgeleide van *bonte kleeding*. Vgl. Kil. *livreye*. o. a. *vestis discolor*. — *aengezicht* hier wellicht = oogen, evenals soms *gezicht ;* vg. Zw. Herdrukken, II. Granida. Gloss. Het neerslaan der oogen is teeken van droefheid, vgl. 392.
801. *schaduwen :* duisternis ; in een andere opvatting S. 2.
804. . . . en *zelfs* zet zij de droefheid van het hart.
810. *muzyck van druck :* treurmuziek.
811. *triomfen* = triomfkreten. In Rome juchten de soldaten hun veldheer op den triomftocht toe met den roep : *io triumphe.*
819. *'t eeuwigh feest :* vgl. Aant. bij 378.
827. De tegenstelling van het neerslaan der oogen, vgl. 392 en 800.
828. Vgl. Openb. XXI, 23.
830. *hof*, vgl. Aant. bij 633.
832. [Vgl. vs. 36].
835/836. *geen Heerschappyen, Geen Maghten, Troonen*, vgl. Aant. bij 242. — 't Is mij niet volkomen duidelijk, wat het daarop volgend *heerschend Hemelsdom* is ; misschien slechts een synonieme uitdrukking.
845. *mishandelt, of misdaen :* synoniemen.
846/847. *Dat Godt een waterbel . . . Verheft om d'Englen . . . . te verbazen. Verbazen* beteekent hier : *vernederen,* vgl. 400 : „Dat Godt de menschen wil *verheffen*, ons *verneeren*." Is het 't zelfde woord als het gewone *verbazen*, dat echter in de 17e eeuw sterker beteekenis heeft dan thans, of zijn hier twee verschillende woorden in denzelfden vorm saamgekomen, waarvan het een met Eng. *to abase*, het ander met Eng. *to abash* overeenkomt ; wat het tweede betreft met de wisseling van s en sk. waarover men zie Franck i. v. *maas ?* Ook in het Middelengelsch is verwarring tusschen beide verba, vgl. Skeat. Etym. Dictionary i. v. *abase*. 't Eerste zou dan kunnen komen van Mndl. *base*, waarover men zie Verdam, Tijdschrift XVII, 310 v.v. ofschoon de beteekenis en afleiding van dit woord nog niet geheel helder zijn. — Tegenover deze gissing v. d. Bosch, Aant. bij Granida 665. — Hooft, Ned. Hist.[3] 185, staat *verbaastheit* als synoniem van *ootmoedt*. Nog eenige plaatsen in den anderen zin : Sal. 1565, 1744. Henr. Marie 21 ; Hooft, Hist.[3] 473, 558 ; Wagenaar XIV, 38.
854. in stede, dat *wij* regeeren.
864. Vgl. Aant. bij 520.

867. *die breeckt des Allerh. Zegel :* die handelt in strijd met Gods wet, vgl. Mndl. Woordenb. i. v. breken 2. c. — *zegel* = wet, omdat alle belangrijke stukken van een zegel voorzien moesten zijn. Vgl. bul, Mndl. bulle, Eng. bill (van Lat. bulla), dat oorspronkelijk het zegel aan een oorkonde, daarna de oorkonde zelf beteekent, en evenzoo *plakkaat* (= wet), dat niet rechtstreeks van plakken komt, maar zoo heet naar het gezegelde plakkaat was, dat aan het stuk werd gehecht.
869. Vgl. 1 Sam. XV, 22.
876. *reden, en bescheit :* synoniemen.
881. *onderdaen*, vgl. Aant. bij 364. — vgl. 922.
883. *Die zich gelaten stelt* (kan zich voor zijn mindere vernederen). *Deo servire regnare est*, een zeer bekende spreuk, ontleend aan den kerkvader Leo in zijn „epistola ad Demetrium." [Vgl. hiervoren bl. XIV.]
887. nl. in den persoon van Christus.
888. Vgl. Ps. XC, 4, 2 Petr. III, 8.
890. *geheimenis*. vgl. Aant. bij 341.
891. Juist het bekend maken van zijn besluit is van God een teeken zijner genegenheid jegens de Engelen.
897. Vgl. Tobias III, 2.
899. De nadruk valt op het woord *Godt ;* de goddelijke natuur in den mensch moet door de Engelen aangebeden worden, vgl. 893. Deze goddelijke natuur wordt door de Lucif. ontkend, 900 ; volgens hen is de mensch niet dan „slyck en stof", vgl. 478.
905. Vgl. Genesis XXXVII, 34 ; 1 Kon. XX, 31.
907. *bancket — feesten :* synoniem, vgl. 378.
911. *beledight :* men merke bij dit woord op, dat de beteekenis er van veel ruimer is dan tegenwoordig.
928. Vgl. 1 Sam. II, 7 ; Luc. I, 52.
929. *De minder waerste.* Men zou verwachten : minder *waarde ;* maar het is begrijpelijk, dat als van twee personen de eene met *de waardste* aangeduid wordt, men naar analogie daarvan den anderen : de minder *waardste* noemt.
933. Vgl. Ps. CL, 6.
940. Vgl. 1 Cor. IV, 7.
941. Men lette op de beteekenis van *vernuft* = rede.
948. *beleit.* Het is niet uit te maken, of wij hier met *beleggen* of *beleiden* te doen hebben. De beteekenissen dezer verba hebben zich vermengd, door de groote overeenkomst in vorm. Dit was reeds zoo in 't Mndl. Zie Mndl. Woordenb. i. v. *belegghen.* Aanm.
950. *tot* in het allerkleinste deel.
954. meer uitvoerige herhaling van *wieroock* en *muzyck* in 953.
966. *Englezuiverheit en* (*Engle*)*louterheit.*
968. *orden.* Hoewel V. gewoonlijk orde*n* in sing., en orde*ns* in plur. gebruikt (vgl. v. Helten Vorml., § 82) wordt hier toch een

meerv. bedoeld. „God schiep alles in verschillende orden" (= rangen), zegt de Rey, waarop Belial dan ook 969 antwoordt, dat de misnoegde Engelen er niet aan denken buiten de hun toebeschikte orde (= rang) te gaan.

972. Vgl. Aant. bij 635.

974. *deze star — daer boven*, casus absolutus, vgl. Aant. bij B. 247, en 18/19 : *een ieder — zwier.*

977. Vondel noemt hier den „hooghsten hemel" dat gedeelte van den sterrenhemel, dat het dichtst bij den hemelpool staat. Natuurlijk is de beweging der vaste sterren des te sneller, naarmate zij verder van dien pool verwijderd zijn, en dus in één etmaal grootere kringen moeten doorloopen.

981. Vondel vergelijkt hier de door God ingestelde en onderhouden regelmaat in de functiën der sterren met een koorgezang, dat geleid wordt door de stem van een voorzanger. Ten onrechte heeft men hierin de vermelding van de Harmonie der Sferen (vgl. Somnium Scipionis 18, 19) willen zoeken.

987. *lucht en wolck* zijn hier synoniem. Vgl. Vondels Bespiegelingen over Godt en Godtsdienst, II, 779, v.v. :

Nu door de lucht gestreefd, omhoog in 't *luchtendom*,
Dat, bij betrokken weêr, de hemelen alom
Vermomt voor 't aengezicht des aertrijcks, en de volcken . . .

991/992. Deze vss. worden *ter zijde* gezegd.

996. *zegenaêr*, syn. van *bronaêr . . . van zoo vele goeden*, 294/295.

1002. *schelle* niet, als thans, in ongunstigen zin, vgl. *schallen.*

1003. *belgen 't zich.* Vondel gebruikt bij *zich belgen* den ouderen genitivus, of den in de plaats van dezen naamval gekomen accus., vgl. 1227. Zie v. Helten Synt., § 259*e*.

1004. *basterttoonen :* aardige uitdrukking voor *dissonanten.*

1005. Uw bittere weeklacht verstoort de harmonie van'*t goddelyck muzyck* in den Hemel

1010. *keurebenden* beteekent hier niet : uitgelezen troepen, maar is een etymologiseerende vertaling van Lat. *legio*, legioen. Evenzoo spreekt nog D. J. van Lennep van *Rome's keurling* in den Hollandschen Duinzang ; bedoeld wordt : de legioensoldaat.

1017. Er was geschil over het tijdstip van de schepping der Engelen. De meeste kerkvaders leerden : vóór de zichtbare wereld ; andere echter : na de schepping van den mensch, of op den eersten of den vierden scheppingsdag. Vondel volgt de allerlaatste meening. Zooals blijkt uit dit vs., leerde V.'s autoriteit in dezen, dat de zon wel op dien zelfden vierden dag (vgl. Gen. I, 14— 9), maar eerst na de Engelen geschapen is. Vgl. Aant. bij 302.

1019. *'t onbeweeghbre hof.* Vgl. Aant. bij 284/285.

1021. *ongedult :* ongeschiktheid tot het dulden van iets. Het verschil tusschen dit *ongedult* en 't onze is, dat het laatstbedoelde eene slechte bijbeteekenis heeft.

1024—1026. De koren der Engelen luisterden naar het gejuich der Lucifer. en antwoordden met een beurtzang, verliefd als zij waren

op de cadans van den zang, en smolten van vreugde in hun zang en snarenspel. — *verslingert :* verliefd, nog niet als bij ons met slechte bijbeteekenis : „*verslingert* op aeloude en bloênde treurtooneelen" noemt Vondel zich zelf ; vgl. Salomon 1168 : (ghy) zoudt op dees Godin *verslingren* en verlieven.

1028. *Godts :* genitivus objectivus bij *eer* = vereering ; vgl. ongelyck = verongelyking, 1046, 1060 ; *onschult* = veron(t)schulding, B. 191.

1031. Zinspeling op het bekende verhaal van Jacob en Ezau, Genes. XXVII. — *streeck de kroon,* vgl. 372.

1033. *gemerckt bleef :* werd blijvend gemerkt, vgl. 256. Andere beteekenis van *blijven,* 574.

1037. *Staet,* hier, gelijk elders in het stuk, syn. van *orden ;* zoo wordt b.v. „de *Staten* van Holland" vertaald met „*ordines* Hollandiae".

1038. *snoode en arme :* synoniemen. *Snoot* in de oorspronkelijke beteekenis = gering.

1045. Woordspel met *eerlyck* en *eere.* — *staen voor iets* = iets voorstaan.

1053. *O averechtsen,* vgl. *onaengenamen,* 808. Zie v. Helten, Vorml., § 101.

1056. *zelfs,* vgl. v. Helten, Vorml., § 123.

1069. *trouwen,* vgl. Salomon, 580 :

> De schaal des Rijcks zal hellen
> Naer zulck een zijde, als ghij vrijwilligh kiest, en *trouwt.*

1073. *kans, en voordeel :* voordeelige kans, evenzoo 675.

1089. *dit wettige gebiet : gebiet* nog is de oorspronkelijke beteekenis = het gebieden.

1093/1094. *pais, en onderling verdragh* zijn synon. — *gewilligh,* hier = met vrijen wil. — *onbedwongen :* ong*e*dwongen ; een overblijfsel van 't Mndl. spraakgebruik, waarin dwingen: *bedwingen,* en bedwingen : *dwingen* beteekende. Beide woorden schijnen van beteekenis te hebben geruild, zooals ook met andere woordenparen geschied is. Zie Mndl. Woordenb. i. v. *dwingen.* In 1039 staat *dwingen* in onzen zin ; in 1040 is *dwang* = bedwang ; zoo ook bij Hooft, Ned. Hist.[3], 164 : „Alva waanende nu alles in *dwang* te hebben". — In 1057 is echter *dwangk* = dwang.

1099. *wederspannigheden :* metonymisch voor : weerspannigen.

1100. *oploop :* misnoegdheid, hetzelfde als *oploopentheit* in 777, hoewel „oploop" in den zin van „samenloopen van menschen" V. hier te gelijk voor den geest kan gestaan hebben.

1102. *genade* wordt hier op dezelfde wijze gebruikt, als het Fransche „*de grâce*" *:* ik bid u, vgl. 1463, 2127.

1105. *onschult,* vgl. Aant. bij B. 191.

1109. *slissing van dien brant :* blussching v. d. br., vgl. Hooft (uitg. v. Leendertz) II, 348 :

> En wt Cocyt geruckt steenkallek *ongeslist,*

en Oudemans i. v.

1111. *middelen en mooghlyckheên* = mogelijke middelen, vgl. 716 : klaght en wettigheit = wettige klacht.

1113. *klaghtbewint :* het commando over de klagende muiters. V. dacht hier zeker aan de gewoonte der Spaansche soldaten, om bij een muiterij zich onder het gezag van een *eletto* te stellen.

1124. *voorstant van uw lot*, vgl. 1045.

1129. *Rechtvaerdigheit* heeft hier ruimere beteekenis, dan waarin wij gewoonlijk het woord gebruiken ; evenzoo *rechtvaerdigh* in 1130.

1130. *inspanner :* die iets kwaads in den zin heeft tegen iemand, vgl. Vondels Johannes de Boetgez. VI, 358 :

godslasteraers, *ingespannen*
Uit wrevel tegens Godt, natuur en Mozes wet,

en Palamedes 1100.

1134—1137. Het past de Hiërarchieën, enz. niet dat te gedoogen.

1141. *Godt en Godtheit*, vgl. Aant. bij 522.

1148. *Naturelyck :* 't geen uit den aard van iets noodwendig voortvloeit.

1158. *gedaghvaert, en ontboden :* synoniemen.

1159. *Goden*, vgl. Aant. bij 257. — *wij willen al op een* (zetten) ; dit laatste woord te nemen uit *opzetten*, 1160.

1165—1167. Deze vss. slaan op de houding van Michaël. — *natuur* = geslacht, orde, vgl. 1225, 1352.

1168. *aert* beteekent hier, als nog het Hoogd. *art :* soort, vgl. 1169, bastert*slagh*.

1171. *ramp en val :* rampspoedige val.

1174. *oprechte*, niet ons „oprecht", maar = echt, de tegenstelling van 1169 : *bastert*slagh.

1181. *bestaen* = blijven staan, zich staande houden, vgl. Aant. bij 285.

1183. *waeght en dreunt* zijn synoniemen. *Wagen* of *gewagen* in deze beteekenis is een ander werkw. dan *gewagen* in den zin van : zeggen, vermelden. Het laatste heeft echter op de beteekenis van het eerste invloed gehad (vgl. Woordenb. i. v. *gewagen* B. 2).

1184. *keurebenden*, vgl. Aant. bij 1010.

1193. *een grof een aertsch geslacht*, vgl. 478.

1195. *snooden*, vgl. 1038.

1197. Vgl. 212.

1202. *'t ongenaekbre licht* is God-zelf, aan wiens zijde de mensch (d. w. z. Christus) zich zal verplaatsen (vgl. 220, 395) : God is het, geen ruimte innemende, stralende punt, waarom de hemelsferen draaien, zie Dante, Paradijs, 30ste zang. Het licht er van is zelfs voor het hoogste Englenkoor, de Seraphijnen, te sterk, vgl. 229 en Aant. bij 242.

1211. Men merke op dat de vss. 1210 en 1211 volkomen gelijk zijn aan 1206 en 1207. Ik kan niet inzien, waarvoor deze herhaling hier zou moeten dienen. Ook de vss. 1208 en 1209 schijnen

mij hier niet goed op hun plaats : zoo ver zijn de Luciferisten op dit oogenblik nog niet gekomen. Wel verder in dit tooneel, zoodat men zich zou kunnen denken, dat de vss. 1208—1211 eigenlijk verderop thuis behooren, b.v. na 1265 en door een vergissing vroeger zijn geplaatst. — Ook is het mogelijk, dat zij een variant zijn van 1204—1207, die later door Vondel verworpen is, doch toevallig in den text verdwaald geraakt is.

1215. *besluit en raetslot*, vgl. 456.

1227. *'t zich belgen*, vgl. Aant. bij 1003.

1235. *sneuvlen :* in de oorspronkelijke beteekenis van *vallen*. vgl. 1298. Zie Oudem. i. v.

1240. *Staet der Engelen :* orde der Eng., vgl. Aant. bij 1037.

1245. gij sleept een aanhang, ter grootte van het derde deel der Geesten mede. Vgl. Openb. XII, 4 en B. 143.

1251. *En wat hier aenhangt :* wat van die verongelijking het gevolg is.

1254. De bijzin : *zoo — stellen* behoort bij den hoofdzin in 1255. Interpunctie als in 161.

1261. *noot en dwang :* nooddwang.

1262. *voorstant*, vgl. 1045, 1124.

1264. Morgenstar, vgl. Aant. bij 349.

1267/1268. *wieroockkandelaren En* (*wieroock*)*schalen* zijn synoniemen, waarbij men zich *kandelaar* in een ruimer beteekenis, dan de onze heeft te denken.

1268/1269. Vgl. Openb. V, 8. — *licht, En glans :* glansend licht.

1272. *opheffen*, als in 't Mndl. = aanheffen.

1278. *op zyn trommel, en trant :* op de maat van zijn trom. Voor *trant* = stap, vgl. Kil. en Oudem.

1279. *Vaderlant*, vgl. Aant. bij 435.

1294. *De regementen :* de sterren zijn 't hemelsch leger, vgl. Aant. bij 635.

1297—1303. Deze vss. zijn op het eerste gezicht niet volkomen duidelijk, en wel door drie bijzonderheden : 1°. beteekent : *hy sneuvelt* (vgl. 1235), *of verwint* hier : *hetzij* hij sneuvele, of verwinne ; 2°. schrijft Vondel wel *geluckigh*, maar bedoelt hij *het minst ongelukkig ;* 3°. wordt in 1299 onverwachts van het enkelvoud overgegaan in het meerv., echter zonder verschil in beteekenis.

1309. *Staet en palen :* nauwkeurig van anderen afgezonderde orde.

1315. *paejen :* in algemeener beteekenis, dan het woord bij ons gewoonlijk gebruikt wordt = *te vreden stellen*, vgl. 921.

1332. *Godt en zynen stoel.* De stoel (= troon) is het zinnebeeld van de rechtsmacht en het gezag.

1333. *vier en yver* = vurige ijver.

1334. *'t zuiver Hemelsdom :* de trouw gebleven Engelen.

1337. *Des hemels derde deel :* vgl. Aant. bij 1245. — *lastertoon :* de Lucifer toegezongen eere was God*slastering*.

1346. *In arbeit :* in barensnood ; *de blixem, en de donder*, 1345, zijn

hier als 't ware personen, die bliksem en donder voortbrengen.

1352. *d'Engelsche natuur :* tautologie van *'t gezalight Engelsdom,* 1351. — *natuur* = soort, geslacht, vgl. 1165 en 1225.

1357. *vloeckverwanten :* lieden, wien één vloek (= *ramp,* vgl. Aant. bij 436) zal treffen. Het woord kan echter ook *samengezworenen* beteekenen, althans bij Hooft, Ned. Hist.[3] 824 staat *vloekverwantschap* in den zin van *complot.*

1362. *heirbaen,* hetzelfde als *heerstrate,* en *heerwech.* Vgl. Mndl. Woordenb. i. v. Kil. vertaalt *heerstrate* o. a. met via *regia.* Vgl. onze uitdrukking : „den koninklijken, den royalen weg bewandelen", die hier zeer goed zou passen.

1365. *het licht :* God-zelf, vgl. Aant. bij 1202.

1368. *pit van reden* = pittige redenen, vgl. *pit van wysheit,* B. 284 = pittige wijsheid : . . . *aeloutheit der . . . Outvaderen,* B. 77 = aloude kerkvaders. Zie Aant. bij 1443, 1652 en 2075.

1371. *geschil . . . geslecht. Geschil* = ongelijkheid, oneffenheid ; *slechten* = glad maken, effen maken.

1372. *genade en zoen* = genadige verzoening.

1373. *wieroockstanck.* De wierook ruikt onaangenaam, omdat Lucifer er op een Godslasterlijke wijze mede wordt vereerd ; vgl. de volgende vss.

1380/1381. Vgl. Aant. bij 96.

1387. [*Een ieder in 't gelidt,* zooals Lucifer in vs. 1667 precies 't zelfde den zijnen zal bevelen.] — *geeft het woord* = geeft het *commando,* evenzoo 1669 ; vgl. *het hooghste woort* = oppercommando, 499/500.

1392. *alwaer 't u aengeschapen,* vgl. 1795 : *als waer 't uw wezen aengeschapen. Al* en *als* komen beide in 't Mndl. en in de taal der 17[e] eeuw voor met de beteekenis : *alsof.*

1393. Vgl. Aant. bij 647.

1398. *hou myn woort om hoogh* = beveel mij aan in Gods genade, vgl. Adonias 367 en 369 ; Hooft Ned. Hist.[3] 1051 : „. . . dat hij teeghens Granvelle, *houdende 't woordt eens andren*" = een ander recommandeerende.

1401/1402. Samensmelting van twee gedachten : *het heir verlangt . . . te vliegen,* enz., en *het heir is gereed om te vliegen,* enz. ; vgl. dergelijke samensmelting 48/49.

1409. *vier en heldre glansen* = helder glansend vuur.

1418. *groente en verf* = frissche verf. Het paradijs, waar Belzebub van spreekt, is niet de hof van Adam, maar het Hemelsch paradijs, 1475. Dit laatste nu zal Vondel zich wel niet hebben voorgesteld als *groen* van kleur, daar dit te aardsch zou zijn. Wij hebben *groente* dus op te vatten als *frischheid,* vgl. Mndl. Woordenb. i. v. *groen.* — „*Het paradys . . . verschiet zyn gr. en v.*" beschrijft niet dan het uiterlijk kenteeken van het „*aen 't quynen (slaen) van verdriet*", 1417/1418.

1420. *buy en donckre wolck :* synon.

1424. *hoort toe en geeft gehoor :* synon., vgl. Aant. bij 522.

1425. *Ridderschappen* = Ridders, vgl. ons „Heerschap" = Heer.
1428. *opperste palaizen* = *aertspalaizen*, 1709.
1434. Vgl. Aant. bij 349.
1436. *volhardt groothartigh :* men lette op de woordspeling, vgl. Aant. bij 142.
1437. [Dezelfde drogreden houdt Lucifer in *Adam in Ballingsch.* vs. 48. Zie hierbij *Summa Theol.* van Thomas van Aquino, I. 9. 50, a. 5, ad 3.]
1442. *Adams zoon en bloet :* Christus.
1443. *top van eere :* hoogste eer, vgl. pit van reden = pittige redenen, 1368 ; immers *top* is het subst., dat kan beschouwd worden, wat de beteekenis aangaat, in dezelfde verhouding te staan tot *hoogst*, als pit tot *pittig ;* syn. is : trans van eere, vgl. 1503.
1458. *weifelen, en wanckelen :* synon.
1463. Vgl. Aant. bij 1102. Men zou na „Lucifer" een komma verwachten. Vgl. Aant. bij 161, 341 en 1806.
1465. zinspeling op den naam Rafaël, die *artseny Godts* beteekent.
1466. [Dezelfde uitdrukking gebruikt Vondel in *Koning David in Ballingschap*, vs. 799.]
1469. *stadthouderyen.* Het plur. staat rijmshalve en heeft hier geen beteekenis.
1471. *zegel en gelyckenis :* welgelijkend zegel.
1472. *hooft. en voorhooft*, vgl. Aant. bij 522.
1473. *gunst :* gratie ; dezelfde ontwikkeling van beteekenis in beide woorden.
1474. *aller schatten bron*, vgl. *zegenaêr*, 996, *bronaêr . . . . van zoo vele goeden*, 294/295.
1477. Vgl. B. 44 v.v.
1481. *gesternte en steenen :* synon., daar de sterren en edelsteenen door Vondel met elkander vergeleken worden, vgl. 68. — Voor *brommen* = schitteren, vgl. 1747.
1489. *zoo laegh* = neergeworpen in de Hel. — Voor de voorgaande vss. vgl. 1943 v.v. — *knoop van dieren*, synoniem van : *mengsel van gedierte* enz. — *Griffoensklaeu*, vgl. Aant. bij 95.
1491/92. Vgl. Openb. I, 4 ; IV, 5 ; VIII, 2.
1494. *zulck een Majesteit, die . . .*, vgl. 178 : by zulck een' appel, die . . .
1495. *verquickt en leven geeft :* synon.
1496. *magh* = moghe, vgl. v. Helten, Synt., § 188.
1498. [*Kam*, ook nog in vs. 1685 en 2008, of *hoorn* (Lat. *cornu*) is de geeikt bijbelsche uitdrukking voor hoogmoed : Nolite extollere in altum cornu, Ps. LXXIV. 6 (vulgaat).]
1502. *Godt, en zynen glans* = de glansende God.
1503/1504. *allerhoogsten trans Van eere :* een zeer sterke uitdrukking, daar *trans* als synoniem van *top* reeds = het hoogste is, vgl. Aant. bij 1443.
1508. Vgl. Jez. LXVI, 24 ; Marc. IX, 44—48.
1509. Vgl. Matth. VIII, 12.
1510. *toght*, met dezelfde beteekenis als *optoght* in 724, zoo ook 1621.

1514. *onder 's hemels eedt :* de afvallige Engelen hebben nl. ook trouw aan God gezworen, vgl. 1451.
1516. *voorstant,* vgl. 1045, 1124. — *kooren :* de Engelenkoren.
1517. *De handvest, en het Recht,* vgl. 680.
1518. vgl. Aant. bij 1017.
1524. *scepteren, en kroonen, glans, en voncken* = glansende en vonkelende scepters en kronen.
1526. *Voor eeuwigh en altyt :* synon.
1531. *Vaderlant,* vgl. 435.
1535/1536. *Grof .... zwanger :* ten hoogste zwanger ; in die beteekenis is de uitdrukking ook in 't Oud-Hollandsch Recht bekend, vgl. Themis, Dl. XXXII, bl. 68 noot. — *in arbeit :* in barensnood, vgl. 1346.
1539. *paeien,* in onze beteekenis, vgl. 1315.
1542. Vgl. B. 38.
1545. *'t En zyze aen mynen stoel het leen verheergewade :* tenzij ze erkenne, dat haar goed aan mij leenroerig is. — *verheergewaden* van *heergewaet.* Vgl. Hugo de Groot, In-leydinghe tot de Hollandtsche rechts-geleertheyt, f°. 121 : „Heerghewaden zijn vereeringhen die den Leenman den Heer schuldigh is ten tyde van 't verly : [of de *verheffing,* d. w. z. de vernieuwing der uitgifte van het leen] waer van de eerste beleende vrij is ; dese Heerghewaden werden veeltijds in de uytgifte uytghedruckt/ bestaende in een valck/ havick/ sparwer/ salm/ snoeck/ windhonden/ spooren/ handschoen/ al het welck met seker geld na ouder gewoonte afgekocht kan werden." Vgl. ook Mndl. Woordenb. i. v. *heergewade.*
1548/1549 behooren nog tot de gedachten, die Rafaël aan Lucifer toeschrijft.
1550. *hoe nu toe ?* vgl. Hooft, Ned. Hist. [3], 72 : „de Hartoghin ... vraagt de Heeren van den Raadt *hoe nu toe ?* en wat middel thegens deze zwaarigheit ?" en Zw. Herd. II (Gran.) Gloss.
1551. *'t onbepaelt gebied* = God, vgl. *hoogh gebiet,* 1733.
1557. Men lette hier op de beteekenis van bevelen = *toevertrouwen.*
1566/1567. *d'alziende Zon, Het aldoordringende oogh :* het Opperwezen.
1575. *uw heerlyckheit* = u ; vgl. uwe majesteit, uwe genade, uwe excellentie, enz.
1582. Vgl. Genes. XXXII, 25.
1584. *staet en stoel,* = rang, vgl. 1594/1595.
1592. *een edelmoedigheit* = edel persoon ; iets dergelijks als 1575.
1595. *glans en dageraet* = glansende dageraad.
1599. Rafaëls gezegde is aan het leenwezen ontleend, evenals 1545 en 1587. Hij vergelijkt Lucifers waardigheid met een leengoed, dat onder bepaalde omstandigheden kon ingetrokken worden, in tegenstelling met een *erf,* d. w. z. een vrij erfgoed, of allodium. Vgl. Mndl. Woordenb. i. v. *erve,* 2.)
1600. *zich misdancken* heeft hier de beteekenis van ons : „bedanken voor" in den zin van : laten varen, afstand doen van, b. v. in :

„ik bedank voor het lidmaatschap". Dit blijkt uit 1601, waar Rafaël zegt : „bewaer uw ampt."

1606. *noot en nootweer*, vgl. Aant. bij 522.

1608. Lucifer doet het tegenover Rafaël voorkomen, alsof hij niet aanvallend te werk wil gaan, maar noodzakelijke zelfverdediging slechts zijn doel is. Hij wijst daartoe op de wapenen zijner aanhangers, die naar hij voorgeeft, slechts *verdedigingswapenen* zijn (*schilt en wapen*). Hij bedoelt dus : „al ware het feit dat wij slechts verdedigingswapenen dragen, niet duidelijk genoeg, 't gezond verstand wijst reeds van-zelf aan, dat wij tegen God niet aanvallenderwijze zouden durven en kunnen optreden."

1610—1612. Met lette op de klankspeling met *heerelyck* en *deerlyck*.

1618—1620. Deze trek is ontleend aan den Romeinschen triomfstoet, waarvan de gevangen aanvoerder van een overwonnen leger geketend deel placht uit te maken.

1621. *toght*, vgl. 1077 en Aant. bij 1510.

1625. *Mijn Star*, vgl. Aant. bij 349.

1630. *een aes verstrecken*, vgl. Aant. bij 120.

1639. *Zyn hemelsche bazuin, en openbaer gebodt*, vgl. 563.

1652. *genoeghzaemheit van tyt* = genoegzame tijd, vgl. Aant. bij 1368 en 1443.

1657/1658. *starren en regementen*, vgl. Aant. bij 635.

1662. *slagh en oorlogh :* synon.

1664. *doots*, vgl. 764.

1665. *sloopen en vernielen :* synoniemen = *neerwerpen, verslaan.* — Ten onrechte wordt *vernielen* soms beschouwd als frequentatief van vernielen = HD. vernichten. Het komt van het in 't Mndl. bekende *niel*, dat *pronus, voorover* beteekent, vgl. Verwijs Taal- en Letterbode V, 90 en Cosijn. Tijdschrift VIII, 243. Wij hebben *vernielen* op deze plaats dus nog in de oorspronkelijke beteekenis. Ook Gran. 912 en 1009. Evenzoo, maar toegepast op het zedelijke, dus = *bederven*, Salomon, 1272 : „Een eenigh voorbeelt kan ontelbaer volck *vernielen.*" — Natuurlijk heeft men al vroeg samenhang gezocht tusschen dit woord en *niet*, waardoor in de meeste gevallen de beteekenis aan die van „vernietigen" gelijk is geworden. Zie Kil.

1669. *woort* = bevel, vgl. 1387.

1671. *aenvoeren :* syn. van *leiden*, dat wij in gevallen, als dit, naast het sterkere *drijven* gebruiken ; vgl. 1688 en 1780.

1680. *godtgelatenheit :* de volledige uitdrukking = gelatenheid, van *gelaten*, verl. deelw. van *zich gelaten* = zich laten gaan, zich overgeven (nl. *aan God*). Vgl. Nederl. Woordenb. i. v. gelaten [en denk ook aan Vondels „godtgebooghzaem" in *Brieven der H. Maeghden.* Eulalia, vs. 1].

1688. *aengevoert*, vgl. 1671 en 1780.

1699. *neffens u, en boven al*, vgl. 1264, — *boven al* = boven *alles.*

1704. *sneven :* vallen, vgl. sneuvelen, 1235 en 1298.

1709. *aertspalaizen*, vgl. *opperste palaizen*, 1428.

1714. vgl. Genes. III, 24.
1715. *wraecke en gramschap :* grimmige wraak.
1719. *het scherprecht.* Uriël voert Gods vonnissen uit, vgl. 2144 v.v.
1724. *wat leghtghe al pryzen in :* wat vergadert gij u een schat van belooningen. Vgl. eer inleggen, in de (spaar)bank inleggen, enz.
1726. *toght,* vgl. 1621, 1777, en *optoght* 724.
1732. Over de snelheid der Geesten, vgl. 12, 348 en 1745.
1733. *'t hoogh gebiet* = God, vgl. 1551.
1735. *starre en standert,* vgl. Aant. bij 349.
1747. *brommen* = schitteren, vgl. 1481.
1749. *een driepuntigh licht.* De driehoek is het zinnebeeld der Drieëenheid. Vandaar de vorm der slagorde van het leger, dat voor God strijdt [vgl. hiervoren bl. XLIX].
1752. *gloet des blixems :* gloeiende bliksem.
1754. vgl. Jeptha 217 : „en hun gereet, *een nederlaegh te baren.*"
1755. Woordspel met het woord *hart,* dat hier in de eerste beteekenis, en tevens in de beteekenis van centrum van het leger, (vgl. 1753) gebruikt wordt. Vgl. Aant. bij 1877.
1760. *een halve maen.* Hier zinspeelt V. op het bekende wapen en zinnebeeld der Turken. De Turken immers volgen als Mahomedanen het voorbeeld van Lucifer, daar ze zich tegen den waren godsdienst, het Christendom, kanten. Vgl. v. Lennep VI, 759 (Op het eeuwgetyde van I. de Loiola) :

Verkiest de Maen, die licht verandert,
Het merck van 't heiloos helsch gespuis.

[Vgl. hiervoren bl. XXIV.]
1765/1766. *Vorst Belzebub . . . En zyne wacht :* aan de bewaking van Vorst Belzebub. — *de vleugels kort'* vgl. *d. vl. fnuicken,* 565.
1769/1770. *den buick :* het centrum. — *het slot, Der regementen knoop :* de plaats waar de regimenten aaneensluiten ; de uitdrukking is ontleend aan het *slot* van een halsketen.
1774. *krits* schijnt hier *luister, glans* te beteekenen, vgl. Oud- en Taalk. Woordenb. op Hooft i. v.
1778. *quam geleien : quam* met de bet. van plusquamperfectum ? Vgl. v. Helten, Synt., § 173 en Zw. Herdr. I (Sp. Heyd.) Aant. bij 370.
1779. *staffiers, en groene lievereien* = in groene lievreien (= uniformen, vgl. Aant. bij 799 800) gedoste hoofdofficieren. Wij zouden zeggen : omringd door zijn *staf. Staffier,* vermoedelijk samenhangende met *staf,* als teeken van waardigheid, vgl. bâton de maréchal. Vgl. Salomon 1082. — *groene* liev. : weer zinspeling op de Turken, wier vlag *groen* is.
1780. *aengevoert van onverzoenbren wrock,* vgl. Aant. bij 1671 en 1688.
1784. *De Leeuw, en felle Draeck* zijn bekende sterrebeelden, vgl. B. 104 v.v. — *ter vlught gereet, en vlugh ;* woordspeling, vgl. Aant. bij 522. — *vlugh* beteekent hier : die kan vliegen. Deze beteekenis, stellig de meest oorspronkelijke van het woord, is

nog bewaard in de volkstaal, waarin men b.v. zegt van vogeltjes, die nog niet uit het nest gevlogen zijn : zij zijn nog niet vlug. Vgl. Bredero's *Sp. Brabander*, vs. 1097.

787. *vernielen :* hier in de moderne beteekenis, vgl. Aant. bij 1665.

792. *fenix* = de voortreffelijkste. De *phoenix* was een fabelvogel, die in Arabië thuis heette te zijn. Hij werd zes eeuwen oud, en bouwde zich dan een brandstapel van welriekend hout, waarop hij door de zonnestralen verbrand werd. Uit zijn asch kruipt een worm, die zich tot een nieuwen phoenix ontwikkelt. Vgl. Vondels Warande der Dieren, CXXIII [en vooral *Joseph in Dothan* vs. 1113 vv.].

798. *hoefslagh* = aangewezen wachtplaats, wachtpost, vgl. Kil. en Mndl. Woordenb. i. v.

800. *dolle trom en klinckende trompet.* Ik gis dat „*dolle* trom" hier moet opgevat worden als „een dof geluid gevende", en wel om de tegenstelling met „*klinckende* trompet". Vondel heeft het eigenaardige onderscheid van beide geluiden willen uitdrukken. De uitdrukking „dolle trom" komt vaak voor, en daar men de oorspronkelijke beteekenis er van niet meer begreep, werd zij opgevat als de „woedende" of „woedend makende" trom. De oorspronkelijke beteekenis van het woord daargelaten, schijnt het in 't algemeen *onhelder* te beteekenen, 't zij van geest of gemoedsstemming, 't zij van gezicht of *gehoor* (in objectieven en subjectieven zin), vgl. Eng. *dull* of hearing = hardhoorend ; *dull*-sighted = kortzichtig, enz. Zie Franck i. v., en Zw. Herdr. II (Granida) Aant. bij 635*a*.

801. *geweer en handen :* de gewapende handen ; *geweer* is : wapenen in 't algemeen.

803. *een zwangre wolck van schichten* moet hier wel beteekenen : *vuurroeren* of in 't algemeen *vuurwapenen* in zoo grooten getale, dat zij een wolk schijnen, vgl. 1812, 1855, 1876, 1965. Deze eigenaardige beteekenis van *schicht*, dat anders „pijl, werpspies" beteekent, laat zich wellicht verklaren uit de bij Kil. voorkomende vertaling met „*arundo* scytica". Als *schicht* nu een soort van *riet* beteekent, kan de beteekenis zeer goed overgaan in die van *buis* in 't algemeen en om de overeenkomst in vorm toegepast worden op vuurwapenen, vgl. b.v. het woord vuur*roer* zelf, in verband met *roer* van een pijp, enz. en *kanon* (uit Ital. cannone, van Lat. canna = riet). Hiermede komt uitstekend overeen een plaats in de Cameraars-rekeningen van Deventer, op het jaar 1348. (II, 43) : „de tribus *sagittis* dictis *dunrebussen*" en in volgende rekeningen vaak „*ad sagittas tonitruales*" of derg. uitdrukkingen. Vgl. Inleiding op de Rekeningen van 1337—1366, door Mr. J. I. v. Doorninck, LXXV.

806. Achter *schudt* moet een punt of kommapunt gelezen worden. In 't volgende vs. is *verbijstert* participium.

807. *ronde en ommeloop :* synon.

1812. *schutgevaert :* het schieten. Vgl. Kil. *schut-ghe-veerd :* iacula, iaculatio ; *schut-ghe-veerd houden :* iaculari in hostem.

1818. *parle huiven :* met paarlen bezette kappen, vgl. *parrele* garcel, 1786.

1825. *groene lieverey :* de Luciferisten, vgl. Aant. bij 1779.

1834. *steigeren en stijgen*, vgl. Aant. bij 522.

1837. *in ly*, evenals in 1835 *de loef*, uitdrukkingen, aan het zeewezen ontleend, zooals vaak bij Vondel voorkomen, vgl. 437. — Michaels leger stijgt hooger, dan dat van Lucifer, om het voordeel van den wind te krijgen. Vgl. 1405.

1848. *zincken* = doen zinken.

1850. *halve maen*, vgl. Aant. bij 1760.

1858. *door luchte :* schitterend, dus in andere beteekenis dan 580, vreemd is het, dat het woord in geen der mij bekende drukken aaneen geschreven staat.

1862. *weiden* beteekent hier : *jagen*, vgl. 1866 : *het aes bevalle. ze* slaat op de appositie *de havicksvlught* in 1860, terwijl *hem* in 1863 slaat op *Godts vyant*, 1860. — Men zij er opmerkzaam op, dat in de schoone regels 1860—1866 V. zich niet stipt aan de vergelijking houdt, daar de verhouding van den adelaar en den havik anders is, dan die tussen beide legers.

1871/1872. *van de steilte*, nl. (afgestort) staat ook bij *dicke waterstralen, En masten.* — Wellicht had Vondel in vroeger tijd zulk een „noortschen" waterval wel eens zelf gezien op een reis naar Noorwegen, met welk land hij even goed, als met het toenmaals daarmede onder een kroon vereenigde Denemarken, nauwe handelsbetrekkingen zal hebben gehad.

1875/1876. *roode en blaeuwe zwavel, En vlammen : roode* behoort bij vlammen, en *blaeuwe* bij zwavel.

1877. *het hart ;* hetzelfde woordspel als in 1755, 't geen blijkt uit 1874.

1886. *voor de vuist* = openlijk. De uitdrukking wordt door Vondel gezegd van hem, die niet *uit de verte*, b.v. met pijlen, strijdt, maar *van nabij*, dus *openlijk*, b.v. met zwaard of speer. Dit blijkt uit V.'s berijmde Aeneïs, XII, 518 vv.

. . . . hij heeft alree met kracht
Thamyr en Sthenelus en Folus omgebraght
Twee eersten *voor de vuist*, den derden, die 't beschreide
Van verre . . . .

Bij Verg. Aeneïs XII, 341/342 lezen wij :

iamque neci Sthenelumque dedit Thamyrimque Pholumque,
hunc *congressus* et hunc, illum *eminus* . . . .

congressus, als tegenstelling van *eminus*, dus = *cominus*, van nabij. — V.'s prozavertaling heeft ook : *voor de vuist.* vgl. Leeuwend. 448 en Palam. 596. Hooft, Ned. Hist. [3] 470 : „Etlyke Duitschen kanten 'er zich teeghens : verscheide burghers ook ; *voor de vuist* ; uit de vensters ; meenigherley gevecht". Zie verder artikelen in Noord en Zuid XVI, 90 v.v. ; XX, 239 en 561 ;

Taal en Letteren III, 117 ; en over het synonieme *voor de hand*, Ned. Woordenb. i. v. *hand*.

889. *De Leeuw en blaeuwe Draeck*, vgl. 1784 en B. 104 v.v.

896. *Godts naem*, vgl. Aant. bij 647.

897. *'t gloên van zyn gezicht :* zijn (van toorn) gloeiend aangezicht.

900. *Den toescheut :* zij die toeschieten ; daarom : schutze. [*toeschuit stuit*. Vgl. deze klanknabootsing met de nog sterkere uit *Inwijd. v/h Stadh. te Amst.* vs. 252/3 :

. . . en menigh toestoot stuit
Op ribben en gebeent.]

904. *stryck voor Godt*, nl. den standaard.

910. Ook op Michaëls schild staat Gods naam.

921. *barrent*, omdat de *sterren* de krijgers zijn in de beide legers, vgl. Aant. bij 635.

929. *Orion :* een met een knots gewapende reus uit de Grieksche mythologie, die als sterrebeeld aan den Hemel geplaatst werd. Reeds bij Homerus komt hij als sterrebeeld voor, vgl. B. 130 v.v.

931. die niet geeft om met knotsen gewapende reuzen als Orion, vgl. Dr. L. A. te Winkel, Taalgids IV, 80.

932. *De Noortsche Beeren :* de bekende sterrebeelden *de Groote*, en *de Kleine Beer*. Zij worden *Noordsch* genoemd, omdat de Kleine Beer dicht bij de Poolster of *Noordster* staat. [Vgl. *Inwijd. v. h. Stadh.* vs. 855 en *Harpz.* CVI. 12.]

934. *De Hydra :* ook een sterrebeeld, vereenzelvigd met de hydra uit den mythe der Twaalf werken van Hercules. Het tweede dier werken was zijn overwinning van de Lernaeische Hydra, die een menigte koppen had.

940. *die allen glans braveert :* vgl. B. 98 v.v.

941. *naren nacht* : donkere nacht in tegenstelling met *klare dagh*. Vgl. Palam. 2180 : „*naeren* galm" ; Gebr. 352 : „*naeren* weder-galm" ; Palam. 2109 : „'t *naer* gehuyl der menschen ; G. A. 20 en Gebr. 168 : „het *naere* graf" ; Palam. 171 : „de *naere* lucht [het is nacht], nu schreyt en sucht", Palam. 1026 : „wat boosheyd decktghe [nl. de nacht] doch met dicke duysternis ? wiens laegen of bedrogh uw' *naerheyd* [nl. van den nacht] gunstigh is", Adam in Ball. 1626 : „O Adam, Adam, hoor, waar loopt ghe u nu versteecken, In *naere* schaduw" ; Jos. i. D., 630 : „. . . . wanneer ghy, voor een wisse doot, Dien heldren jongen berght, in uwen *naeren* schoot". Op de meeste dezer plaatsen beteekent het woord : *donker* ; een mooie plaats voor *naerheit* = duisternis, Johannes de Boetgez. VI, 560 v.v. :

Hier woont stilzwijgentheit en *naerheit* teffens. Geen
Geluit van vogels, die uit telge in telge springen,
Verneemt men : *noch de strael der zonne kan oit dringen*
In dees waeranden, daar wij waren . . . .

947. *vierderhande* = vier.

957. vgl. 1485 v.v. — De zeven dieren, waarop Lucifer thans gelijkt, zijn symbolen van de zeven hoofdzonden : hoogmoed, zwelgzucht, luiheid, toorn, wulpschheid, nijd, hebzucht.

1958/1959. *te verwenschen, Te vloecken :* synon.
1968. *En groeide in zulck een jaght :* populaire uitdrukking, ook thans nog veel gebruikt = pleizier hebben in. — vgl. Palam. 1925 : „(Die) groeyt in 's naesten schennis."
1973. *gestaltverwisseling.* Niet alleen Lucifer, ook de andere gevallen Engelen zijn misvormd geworden, vgl. 2016. Deze „gestaltverwisseling" is geen bedenksel van Vondel, maar oude overlevering. Bij wijze van een illustratie bij deze plaats zie men in het Rijks-Museum te Brussel het interessante schilderij van den val der Engelen door Hieronymus Bosch (geb. ong. 1460, † 1516), een schilder die niet licht overtroffen is geworden in het verzinnen van gedrochtelijke en huiveringwekkende figuren. — Een reproductie dezer schilderij vindt men, als toevoegsel van een artikel „over Vondel", van den bewerker dezer uitgave, in Taal en Letteren X, 391.
1978. *Engleroof.* Roof is hier in de beteekenis van „de den vijand ontnomen wapenrusting en kleeding," = Lat. spolia, zooals in sommige Oud-Germaansche talen, vgl. Franck i. v.
1987. *uit den hoogen troon. troon* staat hier nog met de in 't Mndl. zeer gebruikelijke beteekenis van *hemel,* vgl. 2183 en M. 89.
2005. *roof,* vgl. 1978. — De stukken van dien buit worden *als sterren,* aan den as van den Hemel opgehangen.
2009/2010. *stam, En oirsprong :* syon.
2016. *ysselyck misvormt,* vgl. Aant. bij 1973.
2017. *Godt en zynen stoel,* vgl. Aant. bij 1332.
2024. *De vader en de stam :* de stamvader.
2030. vgl. 1973 en 2016.
2041. *wiegh, en opgang :* synon.
2043. [Vgl. vs. 593.]
2049. *een kleen, een dun getal.* Thans zegt men in een geval als dit gewoonlijk : een klein *en* dun getal. Vgl. 1193 : een grof *een* aertsch geslacht ; 1343 een woest *een* wilt gedruis.
2052. *op Adams spoor :* Adam volgende, overal waar Adam gaat.
2058—2061. Hier worden de gevolgen beschreven van den misstap, waartoe Lucifer Adam en Eva zal verleiden. Zij bestaan hierin, dat aan den mensch de eigenschappen van den status supernaturalis, de *dona supernaturalia,* worden ontnomen. Vgl. Aant. bij 122/123. De mensch verliest dus zijn „justitia et sanctitas", en zijn „integritas", waardoor zijn „geheughenis", „verstant" (2058) en reden (= „het ingeschapen licht") hun feilloosheid verliezen, en zijn „wil" (2058) verzwakt wordt, en onder den invloed van booze begeerte komt. Dit zijn de gevolgen der erfzonde, „peccatum originale" ; waarvoor de „onvermybre Doot" de straf is.
2060. *'s moeders,* vgl. v. Helten, Vorml., § 66.
2062. vgl. Ephes. II, 2 ; VI, 12.
2063. *gewyt tot Godtheên.* Hiermede worden bedoeld de Goden der Heidenen, die volgens de oud-christelijke voorstelling werkelijk bestonden, maar als booze Geesten, vgl. 1 Cor. X, 20.

2069. *myn kroon :* de kroon die hij *mij* ontroofd heeft.
2070. *vloeck* = vervloekten.
2074. vgl. Genes. III, 1. — *de slang aenschieten*, vgl. *aentrekken* op dezelfde wijze gebruikt, Gran. 1361, vgl. Aant. daarbij (Zw. Herd. III.)
2075. *glimp van woorden* = glimpige woorden, vgl. Aant. bij 1368.
2077. vgl. Genes. II, 9.
2079. vgl. Genes. III, 1—3.
2082. *gout en karmozyn*, vgl. Aant. bij 22.
2086. *schennis* synon. van zonde, vgl. 2123, waar wij *schennen* het best vertalen met : „bezondigen".
2088. vgl. Genes. III, 5.
2093—2098, vgl. Genes. III, 6—7.
2098. *erfgebreken :* syn. van erfzonden, vgl. *gebreken* = zonden,2126.
2099. *geboomte en schaduwen :* duister geboomte.
2101. *den regenboogh ;* vgl. Genes. IX, 12—17, waar echter de regenboog het teeken is van het verbond tusschen God en de menschen.
2108. *Den worm die 't hart doorknaegt*, vgl. 1508. — *het overtuight gemoedt*, nl. *van schuld* overtuigd.
2120—2125. vgl. Genes. III, 8—13.
2123. *schennen*, vgl. Aant. bij 2086.
2126. vgl. Aant. bij 2098.
2127. *Gena*, vgl. Aant. bij 1102 en 1463.
2128—2138. vgl. Genes. III, 14—19 ; Hebr. II, 14 ; Openb. XII, 9.
2144. vgl. 1719.
2148. vgl. Genes. III, 24.
2150/2151. vgl. Aant. bij 181.
2154. vgl. Genes. III, 23.
2155. In dit vs. en de vss. 2163 en 2165 worden drie Engelen *Ozias, Azarias* en *Maceda* vermeld. Hoe Vondel aan die namen gekomen is, is mij ook na inlichtingen van deskundigen niet gebleken. In het O. T. komen zij niet voor als namen van Engelen. Wel zijn Ozias en Azarias vergriekschte Hebreeuwsche persoonsnamen en in Jozua 10, 28 ; 12, 16 en 15, 41 komt een stad Makkeda voor, maar deze laatste naam zal wel niets met dien van den Engel te maken hebben. Denkelijk zullen deze namen in het een of ander Joodsch of oud-Christelijk geschrift wel voorkomen. Andere namen van Engelen behalve Michaël enz. zijn wel bekend.
2156. *gekloncken diamant* beteekent hier : *behouwen* diam., vgl. v. Lennep VII, 585 :

Zoo *klonck* de kunstenaer den dappersten beschermer
En koning der Hebreen gelukkigh uit in marmer.

klincken ook = drijven (Lat. caelare).
2160. *jaght* = span, vgl. Hooft's Granida, 1061—1062 :

d'eedel Sonne weydt
sijn afgheronnen *jacht* achter de steyle berghen.

Het woord kan echter ook slaan op *alle* helsche dieren, vermeld in 2158, en beteekent dan : *troep, menigte.*

2162. vgl. Openb. XX, 1.

2163. *Azarias*, vgl. Aant. bij 2155.

2164. vgl. Brief van Jud. 6 ; 2 Petr. II, 4.

2165. *Maceda*, vgl. Aant. bij 2156.

2166. In het wereldstelsel, dat Vondel in den Lucifer volgt, dacht men zich de Hel in het Middelpunt der Aarde. Zoo ook bij Dante. Een schoone beschrijving der Hel vindt men in V.'s Johannes de Boetgezant, Boek VI, 277 v.v. [in de *Noah* heet de hel „'s aerdtrijx navel" vs. 2].

2168. *killen vorst*, vgl. Johannes de Boetgez. VI, 323 en Dante's Hel, Zang XXXII.

2174. *'t beloofde Zaet :* Christus ; vgl. Genes. III, 15.

2176. vgl. 2138.

2183. De ledige plaats, in den Hemel (*troon*, vgl. Aant. bij 1987 en M. 89), door de gevallen Engelen eens bekleed, zal door zalige menschenzielen weer worden vervuld. [Vgl. *Joann de Boetgez.* III. 257/59 :

verwachtende een getal
Een' oogst van zielen, die het eeuwige verval
Van Lucifer en zijn weerspannelingen boeten.

De heele gedachte wordt toegelicht door de kommentaar van Thomas van Aquino op Eph. I : „Instaurare omnia in Christo" nl. : „Non quia pro angelis mortuus sit Christus, sed quia redimendo homines, reintegratur angelorum ruina".]

Moyses Gezang. Achter den Lucifer liet Vondel drie gedichten drukken, die niet rechtstreeks met dat treurspel samenhangen, doch even als dit uitingen zijn van zijn Christelijke overtuiging [zie hiervoren bl. LIII]. *Moyses Gezang* staat ook afgedrukt achter V.'s vertaling van „Davids Harpzangen", die in 1657 verscheen, en in zijn Poezy (1660) bl. 513 en Poezy (1682) II, 473. Vgl. Unger, Bibliogr. v. Vondels werken, 102. — v. Lennep wil, op mij onbekende gronden, dat dit gedicht reeds in 1622 zou gemaakt zijn. Vgl. v. Lennep II, 132. Evenzoo van Vloten. — Volgens Prof. Kalff (Tijdschrift XIII, 72) zou het gedicht een vrije bewerking zijn van Bartas' Cantique de Moyse. Is dit juist, dan is er ook veel voor dit jaartal te zeggen : immers Vondel was toen van dien Franschen dichter zeer vervuld. Zijn Vaderen (1616) en Heerlijkheid van Salomon (1620) zijn naar Bartas bewerkt. — Dr. G. A. Nauta echter ziet in het gedicht een onmiddellijke paraphrase van Deuteronomium XXXII, 1—44. Vgl. Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XXVI, 128.

7. Hier is vreemde interpunctie, evenzoo in 67 en 130, vgl. Aant. bij 161, 341, 1806 ; achter *tocht* verwacht men een komma.

67. *Basans bock en vetten ram*, vgl. Deuteron. XXXII, 14.

89. *troonen,* om 't rijm voor troon = hemel.

101. *dwaze volcken :* nietswaardige, verdorven volken ? vgl. Mndl. Wb. i. v. dwaes.

148. *bezegelt :* verzegeld, vgl. 488.

173. *zalven :* genezen, vgl. 1012.

Het geloofsteken der Apostelen is een berijming van het Symbolum Apostolicum, het oudste Christelijke belijdenisgeschrift. Het staat ook in „Davids Harpzangen", 352, in Poëzy (1660), 518 en in Poëzy (1682) II, 519 afgedrukt. Vgl. Unger, t. a. pl. v. Lenn. (IV, 381) zegt, dat het gedicht reeds in 1643 werd *uitgegeven,* doch Unger vermeldt zulk een uitgave niet.

30. *scheiden :* oordeelen.

36. *vleesch en âren,* vgl. Aant. bij 221.

Het gebedt des Heeren is eene berijming en uitbreiding van het Onze Vader. Het is ook afgedrukt in Poëzy (1660), 520 en in Poëzy (1682) II, 521. Vgl. Unger t. a. pl. Ook dit gedicht zou volgens v. Lenn. t. a. pl. in 1643 zijn *uitgegeven,* terwijl bij Unger niets van zulk een uitgave blijkt. [Men lette vooral op de vierde stroof als anti-Luciferiaansch.]

61. *klampe aen boort :* beeld aan 't zeewezen ontleend, vgl. Aant. bij 1837.

Noodig Berecht. Deze tamelijk vinnige uitval was gericht tegen den Amsterdamschen predikant Petrus Leupenius,die de door Vondel gewraakte „misspellinge" had aanbevolen in zijn in 1653 verschenen „Aanmerkingen op de Nederduitsche taale." Leupenius liet het er niet bij zitten en gaf een uiterst hevig „Naaberecht gedaan op J. van Vondelens noodig berecht" uit, dat in Ungers Vondel-editie (1654—1655) bl. 269 v.v. is afgedrukt. Dit geschriftje, waarin Vondel vergeleken wordt met een „stinkend aas", heeft m. i. al zeer wenig waarde. Vgl. B. 253 en de aanteekening daarbij.

17. *Vossius.* Bedoeld is Gerardus Johannis f. Vossius, geb. 1577, overl. 14 Maart 1649, sedert 1631 hoogleeraar te Amsterdam, een beroemd geleerde van dien tijd. Hij was een trouw vriend van Vondel, die een aantal gedichten aan hem en zijn familie wijdde, en hem zijn „Gebroeders" opdroeg. Zie over hem en zijn invloed op V.'s poëzie Jonckbloet III³, 337 en IV³, 212, passim.

30. *wilde woestheit* = verwarring, vgl. 1973.

36. Het citaat uit Horatus is vertaling van Epist. I, 6, 88 :

si quid novisti rectius istis,
candidus imperti ; si non, his utere mecum.

Voor de kennis van de opvoering van den Lucifer laten wij hieronder afdrukken een Brief van Jan Vos aan Vondel, opgenomen in J. Vos, Alle de Gedichten, 1662, bl. 651 v.v. · [vgl. hiervoren bl. LIV].

AAN J. V. VONDEL.

Myn Heer,

De dans van Engelen, daar gy met my van gesprooken hebt, zal, mijns bedunkens, niet raadtzaam zijn, dewijl gy de Engelen, om de val van Lucifer, een wettige reeden, met een treurigh gelaat op het tooneel laat koomen : ik heb' er een gemaakt, die zich wonderlijker, geloof ik, voor d' oogen der aanschouwers zal vertoonen : want in deeze wordt het vervolg van 't spel, de goude en zilvere eeuw, uitgebeeldt.

Beschrijving van de Dans achter het spel van Lucifer.

Adam en Eva, van Liefde, Onnoozelheidt, Trouw en Eer gevolgt, verschijnen in 't Paradijs ; hier op komt het Bedrog uit d' afgrondt rijzen, maar omheint van Welspreekentheidt, Meineedigheidt, Smeeken, Vleien en looze laagen, zy heeft haar pruik vol slangen van 't hooft, en 't vergift in haar mondt geleit, nu komt zy met een aangezicht vol aanminnigheidt, aan Eva, dan aan Adam een schoone appel bieden : dit wordt haar door een Engel, die zich hier tusschen voegt, elke reis belet. endelijk, door de vrucht bekoort, krijgt Eva d'appel en eet van 't verbooden ooft en geeft het aan Adam, die 't zelfde doet : d'Engel vertrekt met een deerelijke zucht. het Bedrog, dartel door zulk een vervloekte zeege, volgt met wufte sprongen.

't Bedrog, vol heilloosheidt, verschuilt haar pruik vol slangen,
En berst door 't aardtrijk heen, daar zy haar kunst voor stelt.
Wie 't oog bedriegen wil moet zich met glans behangen.
Het vleiende Bedrog is starker dan 't Geweldt.
Zoo deedt zy 't eerste paar van 's hemels spoor afwenden.
Wie dat Godts wet verwarpt verwacht niet dan ellenden.

Terwijl Adam en Eva, die zich naakt bevinden, beezigh zijn met een hut te bouwen, vertoont zich een Engel, die de gramschap afgrijselijk ten oogen uit komt blaaken : hy drijft het verleide paar door het brandende slagzwaardt, dat hy in zijn vuist heeft, uit het lusthof. Honger, Armoedt, Arbeidt, Ouderdom en Doodt voegen zich by d'eerste ballingen. de Goude eeuw wordt door d'yzere verjaagt : de Tijdt komt vaardig voor den dagh springen : hy heeft Staatzucht, Nijdigheidt, Oorlog' Roof en Moordt aan zijn zyden ; na dat deze gruwelen een poos

't zaamen gedanst hebben, verspreiden zij hen over de werreldt. Liefde, Onnoozelheidt, Trouw en Eer worden in een wolk vol starren ten hemel gevoert.

Wijkt Liefde, Trouw en Eer, de plaagen zijn aan 't stijgen.
De Honger, Arbeidt en de Doodt betreeden d'aardt.
Het voedtsel is niet dan door zorg en zweet te krijgen.
De Staatzucht, Wreedtheidt, Roof en al wat onheil baart,
Bekoomen volle macht, om 't aardtrijk t' overheeren.
De gruwlen zijn niet dan door 't schildt des deugts te keeren.

Nu koomen de Faam met haar trompet, en de Tijdt met zijn seissen gewapent, op het midden van het tooneel : zy hebben Adam en Eva aan hun rechte zy ; den Dag en Nacht aan de slinke. Honger, Armoedt, Arbeidt en Bedrog volgen. Staatzucht, Oorlog, Moordt en Roof leeveren hun wapens aan de Faam en Tijdt. de Dood deurschiet Adam, Eva, d'ellenden en d'andere gruwelen : hier op geeven de Faam en Tijdt al wat zy van deeze pesten ontfangen hebben, aan de Doodt ; die, om haar macht te betoonen, de Faam en Tijdt beneevens alle de anderen deurschiet. Natuur, die met haar vier dochters, Aardt, Water, Lucht, en Vuur, het geweldt poogt te ontvluchten, wordt door de Doodt, die haar hier ontmoet, bevochten. hier tusschen verschijnt 'er een heldere wolk, daar men een wagen uit ziet koomen, die van een Fenix voortgetrokken wordt : op deeze vertoont zich d'Eeuwigheidt : zy is in 't wit gekleedt, en behangen met een blaauwe staatcymantel, die met starren overzaait is ; haar pruik wordt van een slang, die de staart in haar bek heeft, omringt : zy verdelgt door de blixem die zy in haar hand heeft, de Doodt ; en zet Natuur op haar waagen, en voert haar ten hemel : de hoofdstoffen verdwijnen.

Elk komt zijn wapens aan de Faam en Tijd opdraagen :
Deez' worden weeder door de Doodt in 't graf geleit.
Wat immer aassem schiep wordt door de Doodt verslaagen.
Noch moet zy zwichten voor de handt van d' Eeuwigheidt.
Deez' wordt vergeefs bestreên van d' allerstarkste krachten.
Wie geen beginsel heeft, heeft ook geen endt te wachten.

Myn Heer,

De wijzen, om op te danssen, heb ik nu droef, dan blijdt, naar d'eigenschap der gemelde personen gevoegt.

Uw E.
genegenste dienaar
JAN VOS.

GLOSSARIUM.

O. = (Opdracht aan) Ferdinandus den Derden.
S. = (Sonnet) op de afbeeldinge van Ferdinandus den Derden.
B. = Berecht aen alle kunstgenooten enz.
I. = Inhoudt.
M. = Moyses Gezang.
G. A. = Het geloofs-teken der Apostelen.
G. H. = Het gebedt des Heeren.
N. = Noodigh Berecht enz.

Naar de verzen van het stuk-zelf wordt zonder voorafgaande letter verwezen. De letter A achter een cijfer verwijst naar de Aanteekening bij dat vers.

ader, been en aren, 221 A., vleesch en aren, G. A. 36.
aeloutheit, B. 76.
aengaen, 611.
aengezicht, oogen ? 800 Aant.
aengrijpen, het zwaert —, grijpen naar, 2145.
aenhangeling, B. 5.
aenhangen, 1251.
aenminnigheit der oogen, 157.
aenquispelen, 91.
aenschieten, de slang —, de gedaante aannemen van, 2075 A.
aenschijn, aangezicht, 108.
aenstaen, 1736: aandringen doch zwakker, Gr. κελεύειν.)
aenvoeren, voeren, B. 110; drijven, 1671, 1780, 1688 (van staetzucht aengevoert).
aenwennen, gewend maken aan, 694.
aenwinnen, toenemen, 2042.
aenzicht, oppervlakte, 51 A.
aert, soort, geslacht, 1168 A.
aertryck, collectief: de menschen 458. — aarde, 582.
aertspalais, hemelpaleis, 1709.
aes, lokaas, 2125.
afbreuck, nederlaag, 2037.
afgezant, apostel, B. 70.
afkomst, collectief: de afstammelingen, 388, 856, 1569, 1583, 2095.
afmalen, B. 117.
afstant, 1776.
afstrijden, door strijden ten onder brengen, I. 18.
aftekenen, B. 131.

afvechten, door vechten ten onder brengen, 1831.

afzitten, afstijgen (van den wagen), 1903.

al, geheel, 427, 723, 731, passim. — alles, 603, 1159, 1185, 1810, passim. — het al, 83, 510, 569. — het al, het Heelal, 118, 195 (?) — boven al, boven alles, 1699.

al, alsof, 1392 A.

Almogentheden, God, 5 A

alree, reeds, 618, 779, 1427, 1617, 1619, 1633; alreede, 1670.

anders, ten minste, 410; vgl. Woordenboek i. v. IV) en Mndl. Wdb. i. v. — of anders, zoo niet, dan, 1906.

appel, appelboom, 178.

arbeit, arrebeit, gezwoeg, vgl. πόνος, labor, 2050. — in arbeit, in barensnood, 1346; in arb. gaen, 1536.

averechts, 607, 1053 A.

bancket, 2083, lekkernij, (vgl. Oud. i. v. 4) — feestvreugde, 907.

baren, triomf en zege —, triomfeeren, 1754 A.

barnen, branden, 67, 1921 (barrent).

barrening, branding, 1894.

basterdy, gering soort van schepsels, 848.

bastertslagh, bastaardsoort, 1169.

basterttoon, dissonant, 1004 A.

bederf, verderf, 1262, 1419.

bederven, schenden, 1815; in 't verderf storten, B. 88; verleiden, 654.

bedroeven, somber maken, 379; bedroefd, dijzig, 735.

beemt, 63.

beginnen van, beg. met 676.

begryp, bevattingsvermogen, 206, 308.

begrypen, omvatten, 209; concipieeren, 1751.

behagen scheppen aen iets, 1682.

beholpen zyn met iets, verlegen zijn om iets, 952.

be-yveraar, vurige voorstander, B. 205.

bejegenen, gemoeten, 73, 161, 1243, 1971.

bekennen, te kennen geven, B. 233.

beklagh, 714: nomen actionis bij zich beklagen.

bekleeden, zyn treurtooneel, —, O. 20 (vgl. stoffeeren); het scherprecht —, 1720; onzen plicht —, 850. — zich bekl. met een smoock, 530, — bekleet met kostelycke steenen, B. 46; met been en aren, 221 passim.

beklemmen, klemmen, 1460.

bekoren, verleiden, 34, 160, 2093, 2124.

bekrachtigen, kracht geven, 643.

beladen, bezwaren, 814.

belangen, aangaan, 1182.

belasten, gelasten, 1195. Kil.: *munus imponere*, etc.

beledighen, leed aandoen, 911 A.

beleggen of beleiden, 948 A.

belghen (zich), cum Acc. 1003 A., 1227.

belghzucht, 1228, 1231 (belleghzucht).

benemen, verbieden, 2078.

benijden, 1898, 2051; — 2089: niet gunnen.

bepaelt, beperkt, 192, 528, 1552.

b e q u a e m, geschikt, 3.
b e r a ê n, zich kort —, 1180,
b e r g h l e e u w, 91 A.
b e r o e m e n, zich — van iets, 1074.
b e r o e r e n, in beroering brengen, 1580.
b e r o o v e n, cum Acc. rei et Dat. pers., iem. berooven van eits, 460.
b e s c h a d u w e n, zich — met, verduisterd worden door, 1364.
b e s c h e i d e n, 254.
b e s c h e i t, inlichting, 876 A.
b e s c h r ij v e n, schrijven, B. 212.
b e s l a e n, uitvallen, 607, vgl. Oud. i. v.
b e s l e c h t e n, 't o n g e l y c k —, de verongelijking wegnemen, 1250; het onrecht neervellen, 1721.
b e s l u i t e n, opsluiten, B. 23, omsluiten, 287.
b e s t a e n, blijven staan, 285 A.; stand houden, 640; ondernemen, 604, 730, passim.
b e s t e l l e n, aan de hand doen, B. 92.
b e s t o r v e n, bleek van smart, 1460.
b e s t o r m e n, 1756, 2017.
b e s t r a f f e n, berispen, B.297.
b e s t u l p e n, overstulpen, B. 28.
b e t r o u w e n, toevertrouwen, 1128, 1155, 1479, 1766; zelfvertrouwen, 1938; z i c h b e t r. op, vertrouwen op, 1072.
b e v a l l e n, vallen op, 1847, 1866.
b e v e l e n, toevertrouwen, opdragen, 1557.
b e w a r e n, beschermen, 432; zorgen voor, 2144.
b e w i l l i g h e n, inwilligen, 1632.
b e w i m p e l i n g e, inkleeding B. 64, vgl. Mndl. Wdb. i. v bewimpelen.
b e z e g e l e n, bevestigen, B 270; opsluiten, M. 148; verzegelen, 488.
b e z i n n e n, beminnen, 195.
b e z o n d e r, bijzonder, 18.
b e z w a e r, 822.
b e z w a l c k e n, 2013.
b e z w ij k e n, in zijn plich —, te kort schieten in zijn pl. 1222.
b y, door 71, 180, 297, 845 met, 1111; van, 2134, passim
b ij b r e n g e n, B. 13.
b l ij v e n, zullen zijn, 574 A. vervoegd met h e b b e n, 1596 gemerckt bleef, 103 A., vgl. 256.
b l i n t, 535 A.
b l o e m d e r z a l i g h e i t, het puik der z., 994.
b l u s s e n, de stralen —, 789.
b o m, trommel, 1480.
b o n d i g h, raadselachtig, 341A
b o o g h, hemelsfeer, 45 A. 580 passim.
b o o t s e e r e n, M. 27, 2154,
b r a e f, kloek, 606, 1257; flink 1392.
b r a l l e n, pralen, 1942, 2022,
b r a v e e r e n, trotseeren, B. 15 585, 932, 1328, 1940, 2070 pralen, 1546; snoeven, 1626 triomfeeren, 645; in opstand zijn ? 1335.
b r o m m e n, schitteren, 1481, 1747.
b r o n a ê r, 294.
b r o u w e n, m o e i t e, — 2143.
b r u i d e g o m, jong gehuwde man, 135, 155 (b r u i g o m).
b r u i t, jonggehuwde vrouw, 135, 149, 2091.
b u i c k d e s l e g e r s, centrum, 1769.

Christennaem, O. 45, collectief: de Christenen, in navolging van 't Lat. „nomen Latinum", enz.
Christenryck, O. 39, collectief: de Christenstaten, A.
Christensch, Christelijk, B. 274.
Cimbael, 1979.
daer, waar, 301, passim; daer... af, waar... van, 1052.
dagen, ontbieden, 586.
dagh, licht, 15, 35, 828, 1712; zonnelicht, 172 — by daegh 358 — voor den dagh, 586.
daghvaerden, ontbieden, 1158, manen, 1379.
dat, opdat, 1258.
datelyck, dadelijk, 2073.
deerlyck, 1612.
deftige speelrollen, B. 276.
deftigheit, O. 12.
deizen, teruggaan, 1429, 1649, 1826, 2086.
dertel, buitensporig, 1313.
dienen, bedienen, 685; zich d. van iets, zich bed. van iets, B. 172, 670.
dieper treden, verder gaan, 729.
diepgezoncke dalen, diepe dalen, 1870.
dier, levend wezen, 163 A., 696 A.
dier, duur, 2069; — 2078; met nadruk, vgl Mndl. Woordenb. i. v. diere.
dies, 546, 1431.
dol, een dof geluid gevend, 1800 A.
dolheit, dwaasheid, 1429.
dommekracht, 1933.
donderkloot, 1876.
doorgaends, voortdurend, O. 40; zonder uitzondering, B. 75; doorgaans, B. 277.
doorlucht, doorzichtig, 580 door lucht, schitterend, 1858 A.
doorluchtigheit, O. 19.
doortrapte tong, 2133.
doot schynen, verdooven, 358, vgl. A. bij 658.
doots(ch), bleek, 764 A.; bleek van schrik, 1664, 2110.
dooven, verdooven, 69, 359.
draejen op, 562.
dragen, gedragen, 234, 1054, 1357; dragen op de hant, 277, 367, 1196.
dryven op iem.'s wil, 1577.
drommel, drom, 1389.
druck, bedruktheid, droefenis, 810 A., 1348, 1350, 1465.
druipen in het oor, M. 3.
duicken voor, ondergeschikt zijn aan, 249; gehoorzamen, 552.
duiden op, B. 144.
duizentduizent, millioen, 1692.
dun, gering, 2049.
durven, 3 p. sing, pr. durf, 621, passim, dar, 635.
dwaes, nietswaardig ? M. 101 A.
dwang, bedwang, 1040; dwang, 1057, (dwangk).
echter, 1927: op nieuw, vgl. Mndl. Wdb.; Kil.: o. a. Holl. iterum, denuo: — of echter, zoo niet, dan, 1511.
edelmoedigheit, edel persoon, 1592.
edoch, 2048.
een, met —, daarna, 677; onder —, onder elkander, 1486; op —, op een worp, 569, 1159: tegens —, tegen elkander, 427, passim.
eenerley, hetzelfde. 80.
eenigheit, alleen-zijn, 139.

eer, vereering, 1028 A.
eerbiedigheit, eerbied, 304.
eerlang, 1864, 2071.
eerlyck, honestus, B. 250, B. 299, 1045.
eersleip, gevolg, 440, vgl. Hooft Ned. Hist.[3] 805 : „Getal van Engelschen Eedeldoom. . . . . vermeerden de sleep, daar hy meê t' zeyl ging."
eerst, spoedigst, 1062.
eige, *fem. sing.*, B. 119; zyn —, zich zelf, I. 3.
eindt, doel, 512, 1128.
eisch, schuldvordering, G. H. 60.
elende, ellende, 1011 passim.
elendigh, ellendig, 959.
Engelsdom, Engelendom, I. 10, 219, 241; Engelsdommen, de verschillende reien der Engelen, 745.
Engelsch, van de Engelen, B. 82, 1225, 1352.
Engleroof, buit op de Engelen bevochten, spolia, 1978 A.
Engleschyn, Engelengedaante, Engel, 938.
Englestadt, de Hemel, 1723.
entlyck, eindelijk, 1528.
erf, 1599 A.
erfgebreck, erfzonde, 2098.
erfgeschil, erfzonde, G. H. 33.
erfgeslacht, 493, vgl. Aant. bij 91—93.
errefschult, 2177.
errenst, 840.
feest, blijdschap, 378, 819.
fenix, 1792 A.
flaeu, 1887.
flaeute, 1828.
flus, nog zoo even, 743, 1950, 2112; noch flus, 747.
flux, terstond, 1149, 1243, 1382, 1384.
fnuicken, de vleugels — kortwieken, 565 A.
fors, krachtig, 1439.
gading, paring, 142 A.
gareel, 1786.
gebiet, gezag, 916, 1089 A. 1551 A., 1733 A.
gebloemt, opgesierd, B. 14[illegible]
gebreck van liefde, 964
gebreken, zonden, B. 251 2126; hooftgebreken hoofdzonden, B. 111, B. 117
gebroeders, 1082, 1612, 1613.
gebruick, geen — hebben, niet in gebruik zijn B. 286.
gebruicken, genieten, 553 A
gedenken, memoreeren, B 132.
gedichtsel, omdichtsel, B. 13[illegible]
gedyen, gelukken, 608.
gedurigh, voortdurend, B 239, 832.
geest, ademtocht, 73, vgl Woordenb. i. v.
geestigh, kunstvaardig, artistiek, B. 268 A., 105 A
geharrenast, 972.
geheilight, 1472, 1492.
geheimenis, Gods besluit 341, A. 890.
geheimenisschryver, Godts — aen de Hebreën Paulus, B. 176.
Geheimenistolck der Godtheit, Gabriël, B. 165 Lijst der Personaedjen.
geheimnisboeck, 547.
gehengen, toelaten, B. 140.
geheughenis, 2058.
gehoorgeven, hooren, 1424 A.
gekerm, geklaag, 1529.
geklagh, geklaag, 872, 985.
gekrold, gekruld, 1819.
gelaet, uiterlijk, 1961.

hallef, 184.
handel, bedrijf, B. 216.
handelen, onderhandelen, 1124.
hant (voor de), aanstaande, M. 154; voor 's hants, 1971.
hanthaven, in de hand houden, 1773.
hantvest, voorrecht. B. 156, de rechten, (collectief), 680 A. 853, 881, 1042, 1517.
harnas raecken (in 't), 427. — harrenas, 1398, passim.
hart moghen (iem. van 't), het over zich verkrijgen, 1590. hart steken (tegens het), walgen, B. 198.
hartquetzuur, 839.
havicksvlught, 1860: collectief, de haviken.
hechten, *onz. werkw.* 1212.
Heelal der weerelt, 211.
heerelijck, 953, 1483; heerlijkheid, 1483.
heerlyckheit (uw), u, 1575 A.
heilige stof, stof uit de H. Schrift, B. 154, heilige treurspeldichters, B. 201 A.
heiloos, 1759, 2173.
heirbaen, groote weg, 1362 A.
heirbyl, 1207.
heirspits, (*fem.*) slagorde, 1439, 1751, 1874, 1930, vgl. spits, *neutr.*
heirstaf, 1232, vgl. Aant. bij staffier.
helder, 1945.
helderen, doen ophelderen, 1000.
hellebaert, 1813.
helleft, 1413.
hellen, op onze zy —, naar onze zijde overgaan, 1255.
hemelrei, hemelkoor, 798.
hemelschblaeu, 579, copulatief adjektief? vgl. Aant. bij 764.
hene, heen, 1 passim; langs d'aerde hene, 2134.
henedruipen, afdruipen, 765.
henezwieren, zwieren, 1764.
hiel, — en = hield, — en, 1753 passim.
hier af, hiervan, 809.
hoe nu toe? 1550 A.
hoe schoon, hoezeer .... ook, 161 A.
hoefslagh, post, 1798 A.
hoeven, behoeven, 381 passim.
hof, 633 A., 830 (*onz.*): kring? — (*mann.*): tuin, 28, 41, 59, 60; — (*onz.*): la cour, 213, 264, 462.
hoffelyck, van het hof, 732 A.
hoftrouwant, lijfwacht, 1413.
hondert (in 't), 1933.
honighdau, 269 A. — honig, M. 62.
hooger, meer, 1088.
hooghin zyn wapenzyn, 870.
hoogh draven, O. 15, B. 263, vgl. Aant. bij O. 17.
hooghdraventheit, O. 17 A.
Hooghduitschlant, het Duitsche Rijk, O. 54.
hulsel, hoofdtooi, 405 A.
iet, iets, B. 175, 111; iet wat, 678.
yver (kunst-), vurige liefde voor de kunst. B. 1.
yzen, 1960, 2027.
immers, toch, niettemin, B. 291, 1600, vgl. Mndl. Wb. i. v. emmer. — al, 1600.
inboezemen, natuurkennis, —, B. 21.
ingaen, een aanvang nemen, 136, 363.

ingekankert, B. 238.
inkroppen, opkroppen, 837.
inlegghen, pryzen —, 1724 A.
inluien, verlokken, 652.
innedringen, 2047.
inneprenten, indrukken, 479.
inneryden, 227 A.
inspanner, die iets kwaads in den zin heeft, 1130 A.
inzien, meening, 591.
jaght, span ? 2160 A;
jammernis, 1672.
jongkheit, jongelingschap, B. 255.
kam, helmkam, 1498, 1685, 2008.
kanten, de horens —, 1717; een raetslot —, 612.
karros, wagen, 575.
keeren, buiten de gemeenschap der Kercke —, excommuniceeren, B. 219.
kennen, erkennen, 703, 1447, 1549; gewaar worden, 1839.
kermen, klagen, 805, 910, 993.
kerven, houwen, 1814.
keurebende, legioen, 1010, 1184 A.
klaghtbewint, 1113 A.
klay, klaiaerde, klaigront, 107, 389, 2154, passim.
klaren, glansen, 1771.
kleen, O. 8, 885, 2113.
klincken, slaan, 1912, 1914; behouwen, 2156 A.
knaep, dienaar, 364.
knickebeenen, 2109.
knoop van dieren, mengsel van dieren, 1485 A — der regementen knoop, 1770 A.
knuffelen, te pakken nemen, B. 292 A.
koesteren, laven, 65 Kil.: o. a. nutrire delicate.
komen, 1778 A.; — *cum Dat.*, ten deel vallen, 369 A.
koorael, koorzanger, 516 A.
koppelwoort, samengesteld woord, B. 287.
kornel, kolonel, 1395, 1738.
kort, oogenblikkelijk, 1917.
kortou, een groot kanon, 1965. Kil.: genus bombardae majoris.
kracht, in haer —, in volle kracht, 554, met kracht, met geweld, 1208, 1406.
kreits, hemelsfeer, 11 A., 571, 1806, passim.
kristalyn, kristal, 16, 251.
kristenen, doopen, kerstenen, B. 218.
krits, luister, 1774 A.
laden, beladen, 30.
landouwen, onderste —, de Aarde, 381.
langer hant (van), langzamerhand, 1878.
lantstier, 93 A.
last, opdracht, 1261, vgl. Lat. munus.
laster, ondeugd, 1567.
lasterstuck, misdaad, 1648, 1690, 2071.
lastertoon, godslasterlijke toon, 1339 A.
leerzaemheit, B. 134 van leeren = Lat. docere.
leggen, liggen, hy leit, 40; wij leggen, 787 A; — als koppelwerkw. 379; — er toe leggen of liggen, verslagen zijn, gevallen zijn, 2003, 2026.
lest, ten slotte, 1939.
levenscheppen, leven, 88.
licht, niet ernstig, 1072.
lichtscheppen, O. 3.
lieflyck riecken, aangenaam riecken, 31. Wij zeggen dit niet meer, wel nog

het oppositum : lee(de)lijk rieken, vgl. lief en leed.
lievrei, bont kleed, 799 A.; uniform, 1779 A., lieverey, 1825.
ly, in — raecken, 1837.
locht, lucht, M. 7.
loef, de — krygen, 1835.
loofwerck: bladborduursel, S. opschrift, A.
loop (ter), ter loops, B. 192.
lot, deel, 502, 785, 885, 1124, 1554.
louter, 738, 1478.
lucht, wolk, 987, 1798; geur, 748 A.
luchtgeschrey, geschreeuw in de lucht, 1877.
luchtigh ruim, 1740, 1865.
lustprieel, 98.
maet, harmonie, 1005.
maght, menigte, 1115, legermacht, 1925; meeste maght, meerderheid, 658.
maghtigh, bij machte, 189.
marren, dralen, 1656.
mast, mastboom, 1872.
medebroeders, gebroeders, 238.
medesleipen, 1245.
melden, beschrijven, 137; mededeelen, 484; een voorstelling geven van, 316; — mellen, mededeelen, M. 33.
mengelklomp, chaos, 583, 2055.
menige, *plur.* 887.
middel, middelweg, 1058, vgl. medio tutissimus ibis.
midpunt, middelpunt, 46.
min, minder (*bijw.*) 871.
minnelyck, 158.
misbaer, gejammer, 992.
misbaren, jammeren, 806, 858.
misbruicken, gebruiken, wat men niet gebruiken mag, 2125.
misdancken (zich iets), bedanken voor, in de bet. van afstand doen van, 1600.
mishandelen, verkeerd handelen, 845 A.
misnoegend, misnoegd, 765.
misscheppen, omscheppen tot iets leelijks, 1488.
missen, ontgaan, 41 A.
moedigh, vol zelfvertrouwen, 1773, 2112.
moedigheit, drift, 1861.
moedt dragen op, bemoedigd worden door, O. 52.
moerasch, 538.
mogentheit, macht, 390, 565.
mommen, veinzen, 665.
moortspelonck, gruwelhol, 2033.
most, moest, 1316.
muitineeren, muiten, 1047.
muzyck, *onz.* 100, 869, 1004, 1340.
nacht, 'tis — met, 360 A.
naer, donker, 1941 A.
naeryver, naijver, B. 85, B. 87, B. 162.
naest, na (van rang), 423.
naau, moeielijk, 1064.
namaels, later, 511, 1559.
nasleipen, 638.
natuur, geslacht, orde, 1165; 1225, 1352 A.
naturelyck, 1795.
navel, centrum, 1874.
nederklincken, neerslaan, 1504.
nederlaegh, val, 2027.
nederslaghtigheit, nederigheid, 392 A.
nederstygen, afdalen, 45.
neef, afstammeling, 1588.
neffens, 1699.
niet, niets, 299, 1067, 1597.
nydigh, afgunstig, B. 167.
nydigheit, afgunst, B. 89, B. 104, B. 114.

nygen, zich buigen, 356.
nimmermeer, niet, 1181, 1188, 1459; nooit, 293, 334, 415, 1162; nooit meer, 1673.
noch (tot), 206.
nochte, evenmin, B. 17.
nootlot, 't is —, 't is noodwendig, 232.
nu, van nu af aan, voortaan, 168.
oegst, 126.
offeren, aanbieden, 589, 1510, 1633.
oirbaer, nut, B. 248.
omcingelen, 1444.
omloop, omtrek, 398 A.
ommeloop, 1807 A.
ommegang, onderling verkeer, 85 A.
omwroeten, ondermijnen, 425.
onaengezien, zonder te letten op, B. 156, I. 17.
onbederflyck, wat niet kan bederven (*onz. ww.*), 181A.
onbedwongen, ongedwongen, 1094 A.
onbegrypelyck, ontastbaar, 122.
onbequaem, ongeschikt tot iets, 318.
onbeschaduwt, 224 A.
onbescheit, onredelijkheid, 1161, 1163; met onbesch., 1167.
onbestorven, B. 224 A.
onbewust, niet wetende van, 288.
onderdaen, *adj.* ondergeschikt, 364 A., 588, 881.
onderling, wederkeerig, 147.
onderstutten, B. 75, 1206.
onderweerelt, 58 A.
onderworpen, onderworpen, 957, passim.
onderwys, terechtwijzing, 1172.
oneffenheid, ongelijkheid, 978.
onendelyck, ontelbaar vaak, 148.
ongedult, ongeschiktheid om te dragen, 1021 A.
ongeduldigheit, gebrek aan lijdzaamheid, 877.
onghelyck, *adj.* B. 196; *subst.* onrecht, 961, 1720; verongelijking, 1060, 1204, 1250.
ongelyckenis, ongelijkheid, 527.
ongelyckheit, geschil, 1081.
ongeluit, wangeluid, 1008.
ongenadigh, zeer erg, B. 291, 1916; — vallen, B. 298.
ongenoegen, ontevredenheid, 878.
ongenoeght, misnoegen, 986.
ongerust, in onrust, 789.
ongeziensté (op 't), zeer onverwacht, 1743.
onnozel, onschuldig, 769, 2076.
onnozelheit, onschuld, 270.
onschult, rechtvaardiging, B. 191 A., B. 193, 1028, 1105.
onsterflyck, 2084; onsterfelijk makend ? 2151.
ontbreken, te kort schieten, 1540.
ontdecken, openbaren, 838.
ontfarmen, 1199.
ontrusten, verontrusten, 994.
ontsnoeren, verbreken, 1925.
ontsteken, een pest —, 1892.
ontstellen, ontroeren, 774, 910; zich —, toornig worden, 860.
ontvallen, afvallen van, M. 75.
ontvouwen, uit een zetten, 200, verhalen, B. 60, 1725, 1728, 2142.
ontwassen, zich verheffen boven, 931.

ontwyden, schenden, 33, 426.
ontzacken, ontzinken, 1878.
ontzien (zich), zich schamen, S. 4.
onverdrietigh, onverdroten, 1436.
onvermybaer, onvermijdelijk, 2061.
oordeelen van iets, — over iets, 27.
oorloven, *part.* geoorloft, 484.
op, in, 1740; naar, 1246, 1255; om, 562, 1577; op de maat van, 1581; — deze hoop, in d. h., O. 9; — ons gezicht, 11.
opentlyck, 1734.
opgaen, 780: bloeien?
opgang, het opkomen, 1193.
opheffen, aanheffen, 1272 A.
ophoopen, met een hoop bedekken, B. 28.
ophouden van iets, 999.
oploop, misnoegen, 1100 A.
oploopentheit, misnoegen? 777 A.
opofferen, opdragen, O. 11.
opperbenden, legermacht Gods, 640.
oprecht, echt, 1174 A.
oprockenen, opstoken, I. 16 A.
oproer, 1118.
opschuiven, openschuiven, B. 4 A.
opspalken, openspalken, 1628.
opspannen, spannen, 145 A.
opspraeck, berisping, B. 194.
optoght, krijgsonderneming, 724 A.
opwaecken, tot bezinning komen, 1627.
opworpen, 1640, 1721.
opzet, onderneming, 602.
opzetten, open zetten, 266; op 't spel zetten, 602.
Orakel, Christus, O. 36 A., B. 31; H. Schrijver, B. 11; die 't hoogste gezag heeft, 588; verkondiger, 323 A. — besluit Gods, 595 A.
orden, rang, 242, 779, 969, 971, 1612; *plur.*: ordens, 708, passim, (en orden, 968? A.); orde, 1536, 1603.
Outvaders (— en), Kerkvaders en Scholastici, B. 77, A., B. 242.
overdringen, opdringen, 1528.
overhoop, in wanorde, 535.
overleggen, (met scheidbaar praefix), overleggen, 666 A.
overrompelen, overmeesteren, 536.
overslaen, overleggen, B. 247 A.
overtuight, schuldbewust, 2108.
overvliegend, die niet laag bij den grond is, B. 261.
overwyt, wijd, 495.
overzy, van ter zijde, 133.
paejen, bevredigen, 921, 1315 A.; om den tuin leiden, 1539.
pais, vrede, 984, 1093, 1123, 1623, 1633, 1996.
palais, 688, 1428.
palen, grenzen, 696.
pande, te—, tot borg, 1624.
panser, pantser, 1604 passim.
parrele, bepareld, 1786, parle, 1818 A.
pas (op zyn), 272.
passen, *impersonale*, 428; zorg dragen, niet verzuimen, 149, 226, 234, 405; passen op, dienen, 367, 464, vgl. „oppasser"; in acht nemen, 467, 1355; geven om, 1931.
Pauwels, Sint —, B. 176.

p e n, vleugel, 49.
p e r s e n, dringen, 1527, 1826.
p e s t e, epidemie, B. 231.
p ij n, m e t —, noode, 168.
p i t, *neutr.*, B. 277, 549, 1368.
p l a g e n, knellen, 1520; met rampen slaan, M. 136.
p l a k k a e t, wet, 562.
p l e t t e n, verpletteren, 568, 2138; vernederen, 1015.
p l o n d e r e n, berooven, 1864.
p l u i c k e n, plukken, 2150.
p o o t, klauw, 1842, Kil. : o. a. ungula.
p o r r e n, bewegen, 993, M. 50.
p r y s, belooning, 1724; lof, M. 11.
p r i n t e n, prenten, B. 35.
q u y t e n, *cum Acc.* zich kwijten van; 1353, z i c h q u y t e n i n iets, 101.
r a b r a k e n, radbraken, 582.
r a d e l o o s, onberaden, 609.
r a d e n, dringen, drijven tot, 606, vgl. Sp. Heyd. Gloss. (Zw. Herdr. I).
r a e t, beleid, 1085; raadsheer, 10.
r a e t s l o t, besluit, 456 A., 611, 612, 1215, 1223, 1253, 1560.
r a m e n, begrijpen, 89; beramen, 1650.
r a m m e n, rammeien, 1343.
r a m p, ellende, 2132, Kil. o. a. miseria.
r a p e n, t e z a m e n —, 473.
r a z e r n ij, dwaasheid, 861.
r e c h t e h a n t, 1216.
r e c h t s c h a p e n, wettig, 428.
r e c h t v a e r d i g h e i t, 1129 A.
r e d e n, rede, 1608; leerrede, B. 278, vgl. Aant. bij B. 279.
r e d e n l o o s, redeloos, 114.
r e e, reeds, 725.
r e g e m e n t, leger, 1828.
r e i, koor, 378.
r e p p e n, bewegen, 635, 1404; n i e t r e p p e n, ongerept laten, 983. Kil. : reppen. Fris. mouere.
r e u c k e l o o s, roekeloos, B. 19, 609, 1074, 1482, 1562, 2147.
r e u c k e l o o s h e i t, roekeloosheid, 2145.
R i d d e r s c h a p, ridder, 1425 A.
r y (o p e e n), geregeld, 1728; op de rij af, M. 31.
r y c k e l y c k, in ruime mate, 12.
r i n g, kring, 793, 2034.
r o e j e n, (met vleugels), 166 — o n d e r iets, de hand in iets steken, 713.
r o m p, vormlooze massa, 582.
r o n d a s, schild, 1499, 1788, 1900, 2004.
r o n d e, kringloop, 1807; sfeer, 284 A., 396.
r o n d e l o o p, kringloop, 699.
r o o f, buit. Lat. spolia, 629, 2005.
r o t, *fem.*, bende, 1175, 1905.
r o u, rouwgewaad, 800.
r i e c k e n, 14. Vgl. A. bij 748.
r u i c k e n, verstaan, 564.
r u i s c h e n, 1969.
r u s t e n, berusten, 560, 864,
r u s t i g h, kloekmoedig, 1668, 1884; met opgewektheid, 1727.
s c h a d u w e n, afschaduwing, teekening, S. 2 A.; duisternis, 801 A.
s c h a e l, weegschaal, 614.
s c h a l m e i, fluit, 1270, 1980.
s c h e i d e n, oordeelen, G. A.30.
s c h e l, helderklinkend, 1002 A.
s c h e m e r e n, schitteren. 1788. HD. schimmern.
s c h e n d i g h, zondig, M. 18, M. 91.

schennen, aanhitsen, 684 A., vgl. v. Helten, Vorml., bl. 29.
schennen, zich doen bezondigen, 2123 A.
schennis, verminking, 121; ontwijding, 319; zonde, 2086A.
scherprecht, scherprechterschap, 1719 A.
schicht, vuurwapen, vuurroer, 1803 A.
schicken, beschikken, 889, 895.
schyn, B. 287; gedaante, 1939; in wat schyn, hoe (de Vorst) er uitzag, toen hij. 1778.
schilt, 1608 A. *masc.* 1910.
schim, schaduw, 2107.
schimpwys, schimpenderwijze, M. 117.
schoon, of, 1622.
schoon — al, al, N. 21.
schoot op schoot, met schot op schot, 1965.
schrap zetten, strijdvaardig maken, 1090.
schrick, het verschrikt-zijn, 1067.
schrickelijk, 1342.
schricken, verschrikken, 1870.
schroomte, vrees, 1230.
schutgevaert, het geschiet, 1812 A.
schutten, afweren, 1013, 1676, 1887, 1900.
sim, aap, 1955.
simpel, eenvoudig, 769.
slaen aan 't quynen, 519; sl. aen 't zuchten, 770.
slagh, soort, 52.
slaghveêr, slagpen, 164, 593.
slechten, een ongelyck —, een verongelijking wegnemen, 1205; een geschil slechten, uit den weg ruimen, 1371.
slechting, uit den weg ruiming, 1120.
slim, slecht, B. 137.
slinck, linker-, 1766, 1790.
slingerslagh (met eenen), met een behendigen slag, 628.
slinx, links, 1717.
slissing, blussching, 1109 A.
sloopen, neêrvellen, 640, 1665, 1971; den toescheut sl., hen die toeschieten neervellen, 1900 A.
sluiten, besluiten, 218; concludeeren, 704 A.
smet, zonde, 774, 1654.
smilten, vergaan, 175 (smelten); kwijnen, 797, 1464; afnemen, M. 159.
smoock, 530.
sneuvelen, vallen, 1235 A., 1298.
sneven, vallen, 1704.
snoot, gering, 1038 A.; nietswaardig, 1195; slecht, M. 22 (snoo). Lat. *vilis.*
spits (*neutr.*), slagorde, 1402, 1850; op het spits, in het gevaar, 1311.
spitsen, 1020.
spitsvondigheden, B. 262 A.
splissen, 1294.
spoock, gespuis, 1742, collectief: de booze geesten, 2173.
spreuck, B. 55, B. 69, B. 92.
sprong (op een'), eensklaps, 851.
staen; *impers.* passen, 1134; *koppelw.* 491; staen voor iets, iets verdedigen, 1045; het moet 'er nu op staen: 674, 1391, het moet nu beslist worden.
staet, 1442; rang, 465, 503, 603, 842, 913, 1037 A., 1166, 1240, 1584, 1594.

staetsi, plechtigheid, 1271.
staffier, stafofficier, 1779 A.
stam, geslacht, 1505 ; dynastie O. 33.
stant houden, stil houden, 348.
stantvastig, getrouw, B. 96.
staven, den eedt —, 1449.
stedehouderschap, *fem.* 1602.
steigeren, stijgen, B. 41, 11, 830, 1802, 1834, 2051.
steil, *adj.* 22, Lat. praeceps ; *adv.* 11, 55, 1859.
stellaedje, tooneel, B. 6 A.
stellen, tegens een —, 527 A.
stellen (zich), zijn, 883.
stemmen, vaststellen, 233 A. — eenstemmig zijn, 521.
steuren, verstoren, 985, 1005, 1107.
stichtig, stichtelijk, B. 213.
stieren, leiden, 875, Kil. stieren stueren, stuyren, Agere, adigere, instigare, & *Ducere.*
stof, gruis, 1504 ; aanleiding tot, 682.
stoffeeren, de stellaedje — B. 6, A., (vgl. bekleeden); hun deftige speelrollen —, B. 277 ; den troon —, 2183.
stom, 114 A. ; verstomd, 124.
stormgevaert, stormtuig, 639, 1855.
storten, uitstorten, 1116.
streecke, baan, 530. Kil. streke o. a. via ; halve —, helft, 1411.
strycken, neervliegen, 55 ; het gewonnen geven, 1904 ; de kroon —, 372, 1031 ; den standert —, 1501, de veder —, 1501 ; uw pennen —, 1858 ; een vonnis —, 2127.
stuck, plan, 1063.
sufferye, flauwhartigheid, 1067.
tafel, houten bord, 493 A.
taisteren, 2054.
tamboer, trom, 1980.
te, zeer, 2036 ; al te, in zeer groote mate, 1916.
tederheit, fijngebouwdheid, 156.
teffens, tegelijk, 603, 1404.
tegens, tegen, B. 307, passim.
tegenspreken, ditraetslot —, 1223.
tegenstappen, te gemoet treden, 556.
tegenwryter, hevige tegenstander, B. 200.
teugelen, beteugelen, 130.
tyt, inder —, eens, (verl.) G. A. 11, (toek.) 494 ; Lat. olim.
tittel, luisterrijke naam, 650.
toebetrouwen, toevertrouwen, 447.
toeeigenen, toekennen, B. 117.
toeleggen, toedeelen, 503 ; 1209, 1225, zich toeleggen, 1815.
toelichten, verlichten, 531.
toescheut, zij die toeschieten, 1900 A.
toeval, het bijvallen. 712.
toght, krijgstocht, 1077, 1510, 1621, vgl. optoght.
toon (ten), voor allen zichtbaar, 1774.
tooneeltrompet, — trompetter, O. 53, A.
top (in), boven op, 648.
torts, toorts, 2165.
trans, eigenlijk : tinne, vgl. Kil. : o. a. corona ambitus muri, van daar : top, in 't bijz. van den Hemel of van een Hemelsfeer, 215, 570, 829, 1408, 1503 A., 1802.
trant, gang, 979; maat, 1278 A.

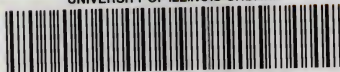
treden tot, aanvangen, 610.
treken, listen, 651.
trezoor, schatkamer, 1034.
triomf, triomfgeroep, 406, 811 A.
triomfant, 1712, 1978.
triomfstaetsi, O. 55.
troni, aangezicht, 113, 664.
troon, hemel, 1987 A., 2183, M. 89.
troosten (zich), zich getroosten, 445, 1055, 1256.
trots (ten), om te hoonen, te vernederen, M. 103.
trotsen, trotseeren, 585, 621.
trouwant, lijfwacht, 1018, 1413.
trouwen, trouwens, B. 195.
trouwen, zich verbinden met, 1069 A.
tuck, geslepen in, 652.
tuigen, getuigen, 1115.
tuigh, oorlogstuig, 639.
tuimelgeest, wargeest, B. 269, vgl. Oud. i. v. tuimelen.
turkoisblaeu, blauw als de „turkois" = Turksche steen, 945.
tusschenspreken, bemiddeling, 1083.
twyfel, in — hangen, twijfelachtig zijn, 616.
uitbeelden, voorstellen, B. 141, B. 152; uitb. in tooneelvaerzen, 212.
uitdrucken, voorstellen, B. 106.
uitkraejen, afkondigen, 563 A.
uitleveren, uit zich doen gaan, 63.
uitrechten, 1830.
uitroien, uitroeien, B. 238.
uitspraeck, spraak, 158, 318 A.
uitstorten, 1427.
uitstrycken, uiteenzetten, B. 217 A.
uitvagen, uitwisschen, 1565.
uitvoeren, ten einde brengen, 637.
vaderlant, wettig erf, 435 A., 1279, 1531.
vaen, compagnie, 712, 1852, de vanen voeren, 1417.
vagen, vegen, 1717; wegvegen, 1742, M. 120, schoonvegen, 2160.
vallen, *koppelw.* B. 298, 60, 615, 771, 918.
van, door, B. 304 passim.
varen, gaan, 990, 1178.
vast, seeds, 408, 600, 659, 713, 992, 1585, 1880, 1895; aanhoudend, 1344, 1346, 1370; scherp, 1860.
veer, ver, 7.
veiligen, beveiligen, O. 47.
vellen, den ban — op iem., den ban tegen iem. uitspreken, 2173.
veltgeschrey, oorlogskreten, 1824.
verbazen, ter neer slaan, 784, 1029, 1425; vernederen, 847 A.; vgl. pletten, en verpletten.
verbeelden (zich), zich voorstellen, 1856.
verbeuren, misdrijven, 876, 877.
verbysteren, 1807.
verbinden, binden, B. 154.
verbloemen, opsieren, 678.
verdadigen, 385, passim.
verdaeghen, oproepen, 1331.
verdaghvaerden, oproepen, 1389.
verdienstigh, verdienstelijk, B. 227.
verdoemen, in de verdoemenis storten, 2067; verdoemd zijn, 1653.
verdooven, dof maken, 353, 517, 898, 975; doof maken

of verstompt, verstokt maken, 658 A.
verdruckt, bedrukt, 1029.
verdwalen, 1305.
vereeren, schenken, 2155.
vergapen, zich — aen, 2119.
vergaren, bijeen komen,1744.
vergeefs, zonder reden, 117, 2021, 2022.
vergeten, nalaten, 1942; is zyn ooghmerk u vergeten?, hebt gij.... vergeten ?, 1601.
verhaesten, 1070.
verheergewaden, 1545 A.
verheffen, het leen —, 1587.
verholentheit, 551.
verkeeren, ten kwade veranderen, 779, M. 96.
verkleening, 1598.
verknoopen, verbinden, 471.
verkoren, uitverkoren, 2040.
verlangen, *impersonale*, 2027.
verleeren, *bedr. ww.*, afleeren, B. 20.
verlegen met iem., begaan met iem., 1497.
vermaeck, 41.
vermeeren, grooter worden, 604.
vermelden, mededeelen, 1426.
vermogen, macht, 508, 594, 919.
vermorwen, 1616.
vernemen, gewaar worden, 978, 1841.
vernielen, neervellen, 1665 A.; vernietigen, 1787.
vernoeghen, genoeg zijn, 996.
vernoeght, tevreden, 831, 885.
vernuft, scherp verstand,454, 651; rede, 941, geest, B. 261.
verouden, oud worden, 333.
verpletten,vernederen,1038, vgl. verbazen; verpletteren, 1872, 2176.
verplicht aen het gezagh, 631. — aen hare wet, 430.
verquicken, 1495 A.
verrassen, 190.
verreuckeloozen, roekeloos wagen, 1483.
verrucken, verbijsteren, 1470.
versch, frisch, 268.
verscheel, verschil, 1244.
verschieten, 1732; opschemeren, 53 A.
verschoonen, sparen, 1463, 1538, 1571.
verslensen, verwelken, 994; kwijnen, 909; verslenst, 767: naar beneden.
verslingeren, verlieven, 1025 A.
versmilten, 1683: doen opgaan.
verstaen, te — zijn, slaan op, B. 57.
versteken, verstoken maken, 785; versteken, (*Part.*) verstoken, 2172.
verstrecken, strekken tot, B. 111, 120 A., 572, 866, 1433, 1630.
verstroit, verslagen, 1029, vgl. Dieffenbach: „consternere, niderwerffen, streyen, var. strewen."
verstuiven, tot stof (d. i. gruis, vgl. 1504) worden, 581; vgl. het stuift = er is stof.
versuft, flauwhartig, neergeslagen, 709, 837.
verteeren, verteerd worden, 2054.
vertsaghen, 1929.
vertwyfling, moeielijke toestand, 1054.

ververschen, verfrisschen, 77.
vervoeren, verleiden, 1356.
verwaten, 1756, 2028, 2070.
verwatenheit, 1648.
verweeren, voorstaan, 1086.
verwenschen, 1958 A.
verworpen, veroordeelen tot, 1190.
verzetten, B. 262, vgl. onverzettelijk.
verziersel, verdichtsel, B. 155, A.
verzweeren, afzweren, 1415.
vier, vuur, 20 passim.
vierderhande, vier, 1947.
vieren (iem.), eer bewijzen aan iem., 363, 418. Kil. alicui honorem solemnem exhibere : magni facere aliquem.
vierigh, ijverig, 209.
vlack, 57 A.
vloeck, ramp, 436 A. ; 2070 : vervloekten.
vloeckverwanten, die deel hebben aan dezelfde vervloeking, (of eedgenooten) 1357 A.
vlugh, die kan vliegen, 1784 A.
vlught (ter), om te vliegen, 1784 A.
voegen, in — dat, zoodat, B. 235.
voeghelyckheit, B. 151, B. 258.
voet voor voet, bij elken voetstap ; 2109 ; op dien voet, in dezelfde mate (als het bestaen loffelyck is), 605.
voetschabel, voetbank, 574, 1189.
volghen, op dit . . . voorbeelt —, O. 24.
voltogen, geheel opgetrokken, 229.
vont, uitvinding, B. 299.
voorbyslaen, voorbijgaan, 470.
voorbystreven, snel voorbijgaan, 12.
voorspoock, voorteeken, 1421, 1898, 2102.
voorstant, bescherming, 1124 A., 1205, 1262, 1516.
voort, terstond, 1736.
voortbrengen, voor den dag brengen, 1263.
voortslaen, zich verbreiden, 1185.
voorzichtigheit, wijsheid, 122. Lat. prudentia.
vorderen, baten, 485.
vreck, vrekkig, 1957.
vry, 1277.
vrydom, vrije staat, 1447 ; vrij gebruik, 2079.
vryen, beschermen, 1609.
vrolyck, 32 A.
vromicheit, braafheid, B. 210.
vroom, rechtschapen, 1187.
vuil, afzichtelijk, 1944.
vuilicheit, onzedelijkheid, B. 245.
vuist (voor de), openlijk, 1886 A.
wacht, post, 260, 589, bewaking, 1766 A.
wachten, oppassen voor, 615 ; wachten op het woort van iem., gehoorzamen aan, 246.
waegen, bewogen worden, schudden, 1183 A.
waerby, waardoor, 71.
waerom, *subst. masc.* reden, 550 A.
walghen, 35.
wancken, wankelen, 289.
wanorden, 536.
wapen, zegel, 716 A. ; wapenrusting, 1794.
wapenhuis, arsenaal, 632.
wapenroof, Lat. spolia, 2022.
waren, bewaren, 685.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 114873562